

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ: ΔΙΚΑΙΟ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ, ΖΩΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΝΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΦΕΛΕΚΗ ΣΟΦΙΑ

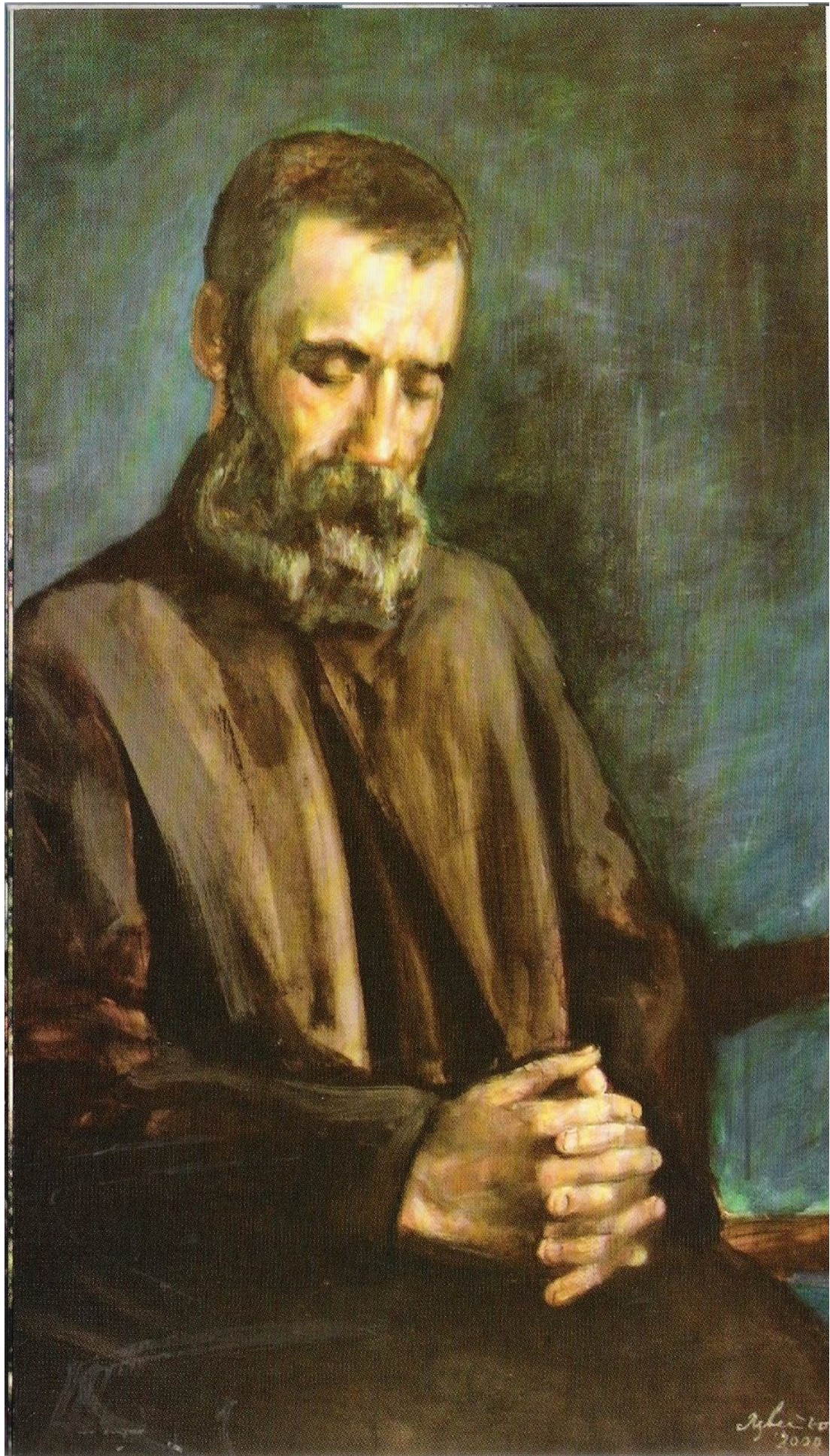
**«Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΤΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής
Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*«Μάνα μου εγώ είμαι τ' άμοιρο
το σκοτεινό τρυγόνι
όπου το δέρνει ο άνεμος
βροχή που το πληγώνει.....»*

Όταν διάβασα ή μάλλον άκουσα πρώτη φορά τους στίχους αυτούς (γραμμένους απ' τον Κυρ-Αλέξανδρο), που έγιναν τραγούδι...ένοιωσα ένα περίεργο σκίρτημα και μετά από λίγο προσπάθησα να αισθανθώ- και επιμένω σ' αυτό το ρήμα- το πώς και το γιατί της αλήθειας τους! Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης είπα μέσα μου...μεγάλος συγγραφέας ή καλύτερα ποιητής, ποιητής του πεζού λόγου -όπως έχει άλλωστε χαρακτηριστεί- μα πάνω απ' όλα άνθρωπος. Ελεύθερος μέσα στα θέλω του, πολιορκημένος μέσα στα πρέπει του, μόνος ή μοναχικός, έβαλε τη ζωή του στο περιθώριο ή η ζωή τον απομόνωσε; Σ' αυτά απάντηση δε βρήκα....

Στη διαδρομή όμως που διένυσα, κατάλαβα το πόσο αληθινά μεγάλα, διαχρονικά, επίκαιρα και «φρέσκα» είναι αυτά που σαν παρακαταθήκη μας άφησε. Αλήθειες που εύκολα πηδούν απ' τις σελίδες της διηγηματογραφίας του στις σελίδες της δικής μας, της σύγχρονης, της «πολιτισμένης» ιστορίας και κοινωνίας!

Λέει κάπου στο «*Βαρδιάνο στα Σπόρκα*»

«...Δεν λέγομεν ότι οι άνθρωποι του τόπου ήσαν εκτάκτως κακοί. Αλλού είναι ίσως χειρότεροι. Αλλά το πλείστον κακόν οφείλεται εις την ανικανότητα της ελληνικής διοικήσεως. Θα έλεγε τις, ότι η χώρα αυτή ηλευθερώθη επίτηδες, δια να αποδειχθή, ότι δεν ήτο ικανή προς αυτοδιοίκησιν...»

Σήμερα στην εποχή της μεγάλης κρίσης, της οικονομικής μα και της κρίσης των αξιών , στην εποχή της Τρόικα, του Δ.Ν.Τ., της αναληψίας, της ανικανότητας, της ψευτιάς και του ξεπουλήματος, αποδεικνύεται και σε διαχρονικό επίπεδο , η αλήθεια των λόγων του!

Για τον Παπαδιαμάντη έγραψαν πολλοί και σπουδαίοι, εγώ σε μια ταπεινή προσπάθεια προσέγγισης του Γέροντα, προσπάθησα να φωτιστώ απ' το φως του- κι όπως λέει και ο Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος *«η είσοδος στον κόσμο του Παπαδιαμάντη απαιτεί και μια ψυχική προετοιμασία- κάποιο είδος νηστείας και προσευχής. Είναι ένας κόσμος που εκ προοιμίου αποκλείει κάθε μορφή αλαζονείας, ο αναγνώστης εισέρχεται χάριν ταπεινώσεως...»* – προσευχήθηκα κι εγώ με τη σειρά μου, για να αξιωθώ να ταξιδέψω μαζί του...

Για αυτό το ταξίδι ευχαριστώ τον σύμβουλο καθηγητή μου, Επίκουρο καθηγητή του τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. κ. Κ. Κωτσιόπουλο, που καταρχήν μου έδωσε το «ναύλο» , αλλά και για την αμέριστη βοήθεια και πολύ χρήσιμη και σπουδαία καθοδήγηση του.

Ευχαριστώ το Γέροντα που μου επέτρεψε να «ιχνογραφήσω» τη μορφή του, μα πάνω απ' όλα ευχαριστώ το Θεό, που μου έδωσε τη δύναμη ν' ανταπεξέλθω.

Κι όπως λέει κι ο συγγραφέας και δημοσιογράφος Θ. Αθανασιάδης - Νόβας *«...Ο Παπαδιαμάντης πέρα και πάνω απ' την ηθογραφία του έδωσε κανόνα ζωής και μάλιστα όλης της ζωής, της γήινης και της επουράνιας. Του αξίζει ένας Παράδεισος...»*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1.Χριστιανισμός και κοινωνικά προβλήματα.....	15
2.Χριστινικές αξίες. Θεωρία και πράξη.....	19
3.Αγάπη και βία. Η «αντίθεση» στην ανθρώπινη συμπεριφορά.....	25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1.Το φαινόμενο Παπαδιαμάντης.....	31
2.Η κοινωνικοπολιτική σκέψη του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.....	35
3.Ορθόδοξη πνευματικότητα, Δύση, Ξένα ήθη, Μεγάλη Ιδέα.....	64
4.Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης «Ο Θεόφραστος των ταπεινών».....	80

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

1.Η θρησκεία ως ουσία της κοινωνίας και κοινωνική ανάγκη.....	87
2.Παγκοσμιοποίηση ή Νέα Τάξη Πραγμάτων και θρησκείες.....	90
3.Παγκοσμιοποίηση, Ορθοδοξία και Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης.....	100

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	109
-------------------	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Πού έγκειται για σας η μεγαλοσύνη του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη;» Στο ερώτημα αυτό, που ετέθη, από την εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* στις 23 Φεβρουαρίου το 1999, ο σκηνοθέτης της «Φόνισσας» Σωτήρης Χατζάκης έδωσε την ακόλουθη απάντηση, όσον αφορά τη παπαδιαμαντική δραματουργία: «Ο Παπαδιαμάντης είναι ο πάσχων ομολογητής της ελληνικής περιπέτειας. Οι άνθρωποι που μετέχουν στην εμπειρία του τραγικού χωρίς να το γνωρίζουν, είναι φύσει τραγικοί όπως και οι ήρωες του αρχαίου ελληνικού δράματος. Μόνο που εδώ- κι αυτό είναι το μεγαλειώδες- δεν έχουμε μεγέθη βασιλικών οίκων, αλλά απλούς ανθρώπους που αντιλαμβάνονται σωματικά την τραγωδία. Η υπαρξιακή αγωνία τους, η σχέση τους με το καλό και το κακό δεν αφορά τους διανοητικούς χειρισμούς ενός Ρασκόλνικοφ αλλά τη σκληρή πάλη του αδρού με τη μοίρα του. Το πνεύμα της εποχής», πρόσθεσε ο διακεκριμένος σκηνοθέτης, για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη σύγχρονη εποχή και το έργο του Παπαδιαμάντη,

«προτείνει μια μόδα που την αντιλαμβάνομαι ως αγωνιακή τάση θρυμματισμένων προσωπικοτήτων. Η παγκοσμιοποίηση αφορά την επικράτηση ενός μελαγχολικού καπιταλισμού, που προτείνει το τίποτα ως όλον.[...] Ένα όχημα ηλεκτροφωτισμένου πολιτισμού σε πορεία εκτροχιασμού από τη μια ,οι τελετουργίες μιας κοινότητας που αρθρώνει τον ευωδιαστό της λόγο, απολαμβάνοντας τους κυματισμούς της ύπαρξης της από την άλλη, αυτή είναι η σχέση της εποχής με το έργο του Παπαδιαμάντη. Το τί είναι ξεπερασμένο ή όχι θα το κρίνει...η ιστορία».

Ο πάσχων ομολογητής της ελληνικής περιπέτειας...ναι ,όχι όμως μόνο μέσα από τους ήρωες του, αλλά και μέσα από την ίδια του την ύπαρξη, λιτός ανεπιτήδευτος, με μια φυσική συστολή απέναντι στους ανθρώπους.

Δεν είναι δυνατόν να συμπάσχεις, να μετέχεις, σκέφτηκα, αν πρώτα δεν βιώσεις την περιπέτεια της ανθρώπινης ψυχής. Δεν μπορείς απλώς να περιγράψεις τον ανθρώπινο πόνο, αν δεν νιώσεις την απελπισία της «ατυχίας»...και διαβάζοντας τον τελευταίο στίχο του ποιήματος προς τη μητέρα του, κατάλαβα...ή τουλάχιστον προσπάθησα, σεβόμενη αυτό που είπε ο Χ. Βακαλόπουλος « Εμείς πρέπει να πλησιάσουμε τον Παπαδιαμάντη κι όχι να προσπαθήσουμε να τον φέρουμε στα νερά μας».

«Κι εκείνη μ' αποκρίθηκε (εννοεί την Παναγία) κι εκείνη απελογήθη:

Ήτον ανήλιαστη, άτυχε, η μέρα που γεννήθης

άλλοι επήραν τον ανθό και συ τη ρίζα πήρες

όντας σε έπλασ' ο Θεός δεν είχε άλλες μοίρες.»

Έπειτα έπεσε στα χέρια μου η αυτοβιογραφία του:

« Έγεννήθην έν Σκιάθω, τῆ 4 Μαρτίου 1851. Έβγήκα από τὸ Έλληνικὸν Σχολεῖον εἰς τὰ 1863, ἀλλὰ μόνον τῷ 1867 ἐστάλην εἰς τὸ Γυμνάσιον Χαλκίδος, ὅπου ἤκουσα τὴν Α' καὶ Β' τάξιν. Τὴν Γ' ἐμαθήτευσα εἰς Πειραιᾶ, εἴπα διέκοψα τὰς σπουδὰς μου καὶ ἔμεινα εἰς τὴν πατρίδα. Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1872 ὑπήγα εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος χάριν προσκυνήσεως, ὅπου ἔμεινα ὀλίγους μῆνας. Τῷ 1873 ἦλθα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐφοίτησα εἰς τὴν Δ' τοῦ Βαρβακείου. Τῷ 1874 ἐνεγράφην εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν, ὅπου ἤκουα κατ' ἐκλογὴν ὀλίγα μαθήματα φιλολογικά, κατ' ἴδιαν δὲ ἡσχολούμην εἰς τὰ ξένας γλώσσας.

Μικρὸς ἐζωγράφιζα Ἁγίους, εἴπα ἔγραφα στίχους, καὶ ἐδοκίμαζα να συντάξω κωμωδίας. Τῷ 1868 ἐπεχείρησα νὰ γράψω μυθιστόρημα. Τῷ 1879 ἐδημοσιεύθη "ἡ Μετανάστις" ἔργον μου εἰς τὸ περιοδικὸν "Σωτήρα". Τῷ 1882 ἐδημοσιεύθη "Οἱ ἔμποροι τῶν Ἐθνῶν" εἰς τὸ "Μὴ χάνεσαι". Ἀργότερα ἔγραψα περὶ τὰ ἑκατὸν διηγήματα, δημοσιευθέντα εἰς διάφορα περιοδικὰ καὶ ἔφημερίδας.»

Κι έτσι άρχισε η δική μου περιπέτεια...διερεύνησης μιας προσωπικότητας, που μόνο ψυχικά, συγκινησιακά, μπορούσα να πλησιάσω. Δεν χωρούν, κατέληξα, εκλογικεύσεις και αναλύσεις, μόνο σεβασμός και απελευθέρωση των αισθήσεων, έξω από προκαταλήψεις και πρόχειρα συμπεράσματα. Δεν μ' ενδιέφερε εν τέλει το «γιατί» αυτού του ανθρώπου, αλλά το «πώς» του ψυχικού του μεγαλείου και το άμεσο της «επίθεσης» του, στο δικό μου κόσμο.

Θυμήθηκα κάποιους στίχους του ποιητή Τ. Λειβαδίτη:

«Όσο για κείνη την ιστορία, υπάρχουν πολλές εκδοχές.

Η καλύτερη όμως πάντα είναι αυτή που κλαις...»

Τα δάκρυα ενός μεγαλείου που συνταράσσει την ψυχή, αποκαθιστώντας τη σχέση «του αίτιου με το αιτιατό», επαναπροσδιορίζοντας τις παραμέτρους και τις οπτικές της θέασης των «όντως» πεπραγμένων.

Χωρίς περιστροφές, αλλά και χωρίς συγκινησιακά κρεσέντα που «βυθίζουν» ουσιαστικά το συναίσθημα, φτάνει στο επιθυμητό. Δεν θα ξεχάσω το ρίγος, το οποίο με διαπέρασε, όταν έφτασα στο τέλος του διηγήματος «Πατέρα στο σπίτι» :

« Και το τρίτον παιδίον , ο Μήτσος, εκείνο το οποίο έβλεπα, ήρχετο εις το παντοπωλείον και εξήτει από τον μικρόν μπακάλην, όστις ήτο ακριβής εις τα σταθμά, αλλά δεν εννόει από ελεημοσύνην, ήρχετο και εξήτει να του στάξη «μια σταξιά λάδι στο γυαλί», αυτό το οποίο θα ήτο άξιον να στάξη μίαν σταγόνα νερού εις πολλών πλουσίων χείλη, εις τον άλλον κόσμον.

Και ητιολόγει την αίτησιν του λέγον:

- Δεν έχουμε πατέρα στο σπίτι!»

Πόσα τραγικά επίκαιρο σκέφτηκα... αυτό το «σπίτι» δεν είχε ποτέ πατέρα. Η ορφάνια αυτού του παιδιού ξετύλιξε μπροστά μου , την ορφάνια ολόκληρου του Ελληνικού έθνους. Ενόσ έθνους που από τη γέννηση του έπρεπε να ψάχνει «ανάδοχους» γονείς για να μπορεί να υπάρξει. Και κατέληξε σήμερα να διαπραγματεύεται την «αγοραπωλησία» του με αλλότριες δυνάμεις.

Κι απ' την άλλη, ο ανθρώπινος πόνος εκφρασμένος μ' ένα μεγαλείο πρωτόγνωρης ταπεινότητας και συναρπαστικής αλήθειας. Τα πράγματα λέγονται με το αληθινό τους όνομα και αυτό είναι που τελικά παραμυθεί την ψυχή μας. Όσο σκληρή και αν είναι η αλήθεια, άλλο τόσο είναι και λυτρωτική. Κατά τη γνώμη μου, αυτό συντελεί τα μάλλα, στην εκτίναξη του σε ύψη «παραδεισένεια», αφαιρώντας την οποιαδήποτε προοπτική μιας μίζερης γραφικότητας. Ο Παπαδιαμάντης έχει το θάρρος της αλήθειας, χωρίς αυτό να του στερεί την τόσο γλυκιά και ευαίσθητη θεώρηση της ανθρώπινης ανάγκης. «Κυριαρχεί στη λογοτεχνία του», όπως είπε και ο Ν. Βέης στο άρθρο του «Ρωμανός ο Μελωδός και Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης» «η ίδια σχεδόν περιρρέουσα ατμόσφαιρα που διακρίνεται στον Μεγάλο Κανόνα του Αγίου Ανδρέα Κρήτης, ο οποίος ψάλλεται σε ήχο πλάγιο του β', έναν ήχο που είναι γλυκός, κατάλληλος για να εκφράσει τον πόνο, τη θλίψη και τη συντριβή της ψυχής».

Έτσι το έργο μου έγινε εύκολο και υπέρ του δέοντος ελκυστικό. Ανέγνωσα τα διηγήματα του, κάνοντας ένα είδος πλάγιας προσευχής- όπως θα πει ο Γιώργος Σκαμπαρδώνης στο χρονογράφημα του «Η άλλη μνήμη»- και ξεκίνησα.

Η επιθυμία μου βασίστηκε εκτός από τη χάρη της γραφής, στην πεποίθηση της διαχρονικότητας και της διηνεκούς επικαιρότητας του.

Στις μέρες της αλλοτρίωσης, του οικονομικού πολέμου, της καταπάτησης των δικαιωμάτων των αδυνάτων, της κρίσης των αξιών, της εκμηδένισης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της αρπαγής της ταυτότητας των εθνών, από το τέρας της παγκοσμιοποίησης, το έργο του φαντάζει σύγχρονο και η ανάγνωση του αναγκαία. Όπως είπε και ο Βάρναλης : *«... Ο Παπαδιαμάντης, είναι η μεγαλύτερη δόξα της νεοελληνικής πεζογραφίας. Κι όσο περνούν τα χρόνια, τόσο η δόξα αυτή θα στεριώνεται περισσότερο»*.

Κι όταν ρωτήθηκε ο Μαλακάσης, ο αριστοτέχνης του στίχου , -ποιός είναι ο μεγαλύτερος Έλληνας ποιητής;- *«Ο Παπαδιαμάντης»* απάντησε χωρίς δισταγμό. *«Αλλά δεν είναι μόνο ο μεγαλύτερος ποιητής. Είναι και ο περισσότερο ελληνικός. Η ψυχή του κι η ψυχή των ηρώων του, είναι η ψυχή του ελληνικού λαού στην πιο εξευγενισμένη της υπόσταση. Δε χώρισε τον εαυτό του απ' το πλήθος κι έμεινε απλός σ' όλη του τη ζωή. Μέσα στο έργο του δεν υπάρχει ξενική επίδραση ούτε εκζήτηση θέματος...»*[...] *«Χωρίς δισταγμό, χωρίς παραδοξολογία ο Παπαδιαμάντης είναι ο μεγαλύτερος νεοέλληνας συγγραφέας κι ο μόνος, που μπορεί κανείς να τότε διαβάσει και να τότε βρίσκει πάντα νέο κι αναπάντεχο...»*.

Για την καλύτερη παρουσίαση του θέματος θεωρήθηκε απαραίτητο να χωριστεί η εργασία σε τρία κεφάλαια και το καθένα από αυτά να αποτελείται από επιμέρους ενότητες.

Στο Πρώτο κεφάλαιο- υπάρχουν τρεις ενότητες- θίγεται η σχέση του Χριστιανισμού με την κοινωνία, το σύνολο των ανθρώπων της, των ιδεών και των αξιών της.

Συγκεκριμένα στην πρώτη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου, γίνεται λόγος για τα κοινωνικά προβλήματα-όπως δουλεία, δικαιοσύνη, ελευθερία, πλούτος, φτώχεια, ιδιοκτησία- και τη θέση του χριστιανισμού έναντι αυτών.

Στη δεύτερη ενότητα γίνεται αναφορά στις χριστιανικές αξίες και στον τρόπο με τον οποίο μετουσιώνονται σε πράξη και ζωή, μέσα στο πλαίσιο, της πραγματικά εν Χριστώ, ζωής.

Αυτή η αναφορά παρουσιάζεται σαν «εισαγωγή» τρόπον τινά για τον Παπαδιαμαντικό κόσμο.

Ο Γέροντας, όπως είναι γνωστό, ζει μέσα στον κόσμο της Εκκλησίας και «αναπνέει» τον αέρα της εκκλησιαστικής μας Παράδοσης. Μιας παράδοσης που υπερασπίζει τη συνοχή μας ως λαό και τη συνέχεια μας ως έθνος. Ο Παπαδιαμάντης ήταν παπαδοπαίδι και έζησε από μικρός με περισσό ζήλο και αγάπη τη ζωή της Εκκλησίας. Η Εκκλησία ήταν το κέντρο της ζωής του ή μάλλον ολόκληρη η ζωή του.

Στην τρίτη ενότητα του ιδίου κεφαλαίου γίνεται μια αντιπαραβολή της αγάπης με τη βία και δηλώνεται η αντίθεση στη βίαιη συμπεριφορά του ανθρώπου. Ο χριστιανός όσες φορές οργίζεται, οφείλει να οργίζεται χωρίς μίσος και πάθος, μόνον έτσι δεν αμαρτάνει. Ο Παπαδιαμάντης αυτό, όχι μόνο το τηρεί, αλλά το βιώνει μ' έναν τρόπο αφοπλιστικά αληθινό. Μέσα απ' όλη τη διηγηματογραφία του διαφαίνεται ένα πνεύμα άκρως συγχωρητικό. Αγκαλιάζει με αγάπη και κατανόηση στα πρόσωπα των ηρώων του «*πονηρούς και αγαθούς, δικαίους και αδίκους*». Δεν καταφεύγει ποτέ στη βίαιη τιμωρία κι ούτε αποκαθιστά τη δικαιοσύνη με άκριτη αυστηρότητα. Η αγάπη, η ελεημοσύνη, η ικανότητα του ακόμα και στον πιο τιποτένιο άνθρωπο να βρίσκει κάτι καλό, χαρακτηρίζει την σκέψη και την ενέργεια του, ως μέλος μιας αληθινά χριστιανικής κοινωνίας.

Στο Δεύτερο κεφάλαιο, -υπάρχουν τέσσερις ενότητες- το κατ' εξοχήν αναφερόμενο στον Γέροντα της Σκιάθου, επιχειρείται μια συλλήβδην γνωριμία μαζί του. Μια προσέγγιση της ζωής του μέσα από τις μαρτυρίες αυτών που τον συναναστράφηκαν, αλλά και αυτών που εμπειριστατωμένα τον μελέτησαν.

Στη πρώτη ενότητα του δευτέρου κεφαλαίου «ζωγραφείται» το πορτρέτο του. Πάντα βεβαίως με ταπείνωση και συναίσθηση, ότι ένα τέτοιο αποτόλμημα, χρειάζεται σύνεση και χαμηλούς τόνους. Προσωπικά αισθάνθηκα υπερήφανη -με τη έννοια της χαράς κι όχι της οίησης- που αξιώθηκα να μιλήσω, μέσα από αυτή την εργασία, για το μεγάλο Σκιαθίτη συγγραφέα. Να τον συναισθανθώ, να τον αγαπήσω και να καταθέσω κι εγώ την ταπεινή μου άποψη. Έτσι από τότε *...όπου κι αν με βρίσκει το κακό, όπου κι αν θολώνει ο νους μου...μνημονεύω Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη.*

Στην δεύτερη τώρα ενότητα, επιχειρήθηκε να φανεί η κοινωνικοπολιτική σκέψη του, μέσα βεβαίως από το έργο του. Με όρους κοινωνικής οντολογίας να διαπιστωθεί η διηγετική επικαιρότητα του και η κοινωνικά ενεργή παρουσία του.

Παρότι κατηγορήθηκε για αποστασιοποίηση από το κοινωνικό γίνεσθαι, μέσα από μια ηθελημένη παραίτηση από την «ενεργό ζωή», τελικά γίνεται ολοφάνερο, ότι ήταν άριστος γνώστης της ψυχολογίας, της δράσης και της αντίδρασης της σύγχρονης του κοινωνίας.

Αποδείχθηκε ότι δεν ήξερε μόνο να λέει «Τραγούδια του Θεού»...ήξερε και να κλαίει. Δεν ήταν άγιος, ήταν ανθρώπινος, βαθιά, παράξενα, διεισδυτικά, αποσοβώντας τον κίνδυνο να θεωρηθεί απλός παρατηρητής της ζωής. Γι αυτό και μεγάλος πολιτικός συγγραφέας της εποχής του, απολίτευτος ναι, αλλά όχι απολίτικος. Γνώστης της κρατικής ανεπάρκειας και της πολιτικής ολιγωρίας και κατά συνέπεια μάρτυρας των παραλήψεων και των τραγικών συνεπειών της στις ζωές των συνανθρώπων του. Ικανός να στηλιτεύει και να ασκεί αυστηρή κριτική εκεί που χρειάζεται, ενώ συγχωρητικός και μεγαλόθυμος μπροστά στην ανθρώπινη αδυναμία.

Στην τρίτη ενότητα του δευτέρου κεφαλαίου γίνεται αναφορά στην επίδραση που άσκησαν στον Παπαδιάμαντη, το αναμορφωτικό κίνημα των Κολλυβάδων και η επαφή του με την Μονή του Ευαγγελισμού στη Σκιάθο. Η Ευρώπη με τις τολμηρές καινοτομίες στην τέχνη, τα εντυπωσιακά επιτεύγματα της επιστήμης και τις επαναστατικές πολιτικές προτάσεις της, αυτή η Ευρώπη λοιπόν προδιαθέτει αρνητικά τον Γέροντα.

Η *Φιλοκαλία* - της οποίας η συγκρότηση και η έκδοση είναι το αντιπροσωπευτικότερο ίσως επίτευγμα του έργου των Κολλυβάδων- στάθηκε το μεγαλύτερο εντρύφημα της ζωής του Παπαδιαμάντη. Η Μονή του Ευαγγελισμού γίνεται φυτώριο όχι μόνο σεμνών και ενάρετων ιερέων, αλλά σεμνών και ενάρετων συγγραφέων. Στην παπαδιαμαντική βιβλιογραφία οι Κολλυβάδες και γενικότερα τα πρόσωπα της μοναστικής Σκιαθίτικης παράδοσης, γίνονται οι πνευματικοί πρόγονοι ή τα «προγονικά» του Παπαδιαμάντη. Ήταν αρνητικός απέναντι στην τότε πολιτική, γιατί έβλεπε να διαμορφώνεται ένας πολιτικός βίος έξω από την πολιτική και ηθική παράδοση της εκκλησίας. Νοιώθει ότι η Ορθόδοξη πίστη είναι η σπονδυλική στήλη του εθνικού σώματος και κάθε απόκλιση από την Παράδοση, σημαίνει ένα πολιτικό θάνατο του Γένους.

Παρότι η Εκκλησία είναι το κέντρο της ζωής του, αυτό δεν τον εμποδίζει να ασκήσει και την κριτική του και να γίνεται αυστηρός εκεί που χρειάζεται.

Είναι ένα ανήσυχο πνεύμα που βλέπει λίγο πιο μπροστά από την εποχή του. Αυτή βέβαια είναι και η «κόλαση» όλων αυτών, που διαθέτουν αυτό το χάρισμα.

Δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός και ούτε βεβαίως αγαπητός, αυτός που βλέποντας τον κίνδυνο, αναγκάζεται κάποιες φορές να λέει όχι και τόσο ευχάριστα πράγματα. Κι αυτός διέβλεπε τον κίνδυνο του εκδυτικισμού και στηλίτευε τα κακώς κείμενα.

Ήταν βαθύτατα χριστιανός και ως προς την ιδιοσυγκρασία του Ρωμιός. Δεν φοβόταν τις καινούριες ιδέες, φοβόταν όμως την άκριτη αποδοχή, τον πιθηκισμό και τον μιμητισμό.

Στην τέταρτη ενότητα τονίζεται η απλότητα, η μεγαλοθυμία, η συγχωρητικότητα του Παπαδιαμάντη. Παρατηρεί τη δυστυχία, τις κοινωνικές πληγές και την ασχήμια της ζωής και δεν την προσπερνά αδιάφορος. Δεν ενδιαφέρει η αυστηρότητα και η τιμωρία. Όπως θα πει ο Στ. Ράμφος... « Ο Παπαδιαμάντης μας έδωσε ένα έργο αγάπης. Η αγάπη είναι ο τρόπος της άνοιξης, το αγαθό σημειωμένο ανεπανάληπτα επάνω μας και ανεξάλειπτα, ως εκ θαύματος». Γιατί αλήθεια ένα μικρό θαύμα δεν συμβαίνει πάντα στην ψυχή μας όταν μπορούμε ν'αγαπάμε...για αυτό το «θαύμα» δεν συντελέστηκε η «Θυσία»; Όποιος λοιπόν γίνεται κοινωνός αυτής της μαγικής διεργασίας, αυτός αξιώνεται και τη «θέαση»...Ο Παπαδιαμάντης καταφέρνει, να γίνει φίλος των μικρών και των αδυνάτων, των ταπεινών και των καταφρονημένων, να μαθαίνει και να κατανοεί, γιατί αφουγκραζόταν πριν να καταγράψει και πονούσε με τον πόνο του συνανθρώπου, όπως θα πει και ο Ζαν Μορεάς.Θαρρώ πως «έφυγε» με το εισητήριο στην τσέπη.....

Στο Τρίτο κεφάλαιο, το οποίο αποτελείται από τρεις ενότητες, επισημαίνεται η επικαιρότητα της σκέψης του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, μέσα από τα σύγχρονα προβλήματα και τους κινδύνους της εποχής.

Στην πρώτη ενότητα του εν λόγω κεφαλαίου, επισημαίνεται η σημασία της θρησκείας ως ουσία της κοινωνίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της σκέψης του Παπαδιαμάντη, καταλαβαίνουμε ότι την αντιλαμβάνεται ως κοινωνική αναγκαιότητα και σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της κοινωνικής ζωής. Μέσα από τα έργα του ξεκάθαρα φαίνεται, ότι όπως η θρησκεία ταυτίζεται με την κοινωνία, βοηθώντας την να μετουσιώσει όλες τις κοινωνικές αξίες σε πραγματικότητα, το ίδιο κάνει και αυτός.

Παρουσιάζει τους ήρωες του μ' έναν τρόπο «δυναμικό» όχι ως παθητικούς δέκτες μιας μοίρας τραγικής, αλλά τηρουμένων των αναλογιών, επαναστάτες, με την έννοια ότι ενεργούν και διαμορφώνουν το κοινωνικό τοπίο της εποχής τους.

Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται διεξοδικά το αδηφάγο τέρας της Παγκοσμιοποίησης. Οι τραγικές συνέπειες της πολιτικής ολιγωρίας και της ανευθυνότητας των πολιτών, καθώς επίσης και ο σημαντικός ρόλος των θρησκειών- μέσα από έναν υπεύθυνο θρησκευτικό διάλογο- προκειμένου να αποφευχθεί το ολέθριο αποτέλεσμα της αφομοίωσης και της απόλυτης χειραγώγησης των λαών. Ο Παπαδιαμάντης ζει βεβαίως έναν αιώνα πριν, όπως όμως προείπαμε, έχει ένα χάρισμα. Βλέποντας και εξηγώντας τα μηνύματα που λαμβάνει στην εποχή του, διαβλέπει τον κίνδυνο της αλλοίωσης. Μπορεί να μην τον ονομάζει παγκοσμιοποίηση, αλλά ξέρει ότι οδηγεί στην απώλεια της ταυτότητας του έθνους μας και κατά συνέπεια στον «αποχρωματισμό» του και την ένταξη του σε μια παγκόσμια κοινότητα «όμοια πεπλανημένων» και «ανέτως χειραγωγούμενων».

Στην τρίτη και τελευταία ενότητα θίγονται οι ευθύνες της Ορθοδοξίας στο σήμερα, καθώς και της Εκκλησίας μας, που επιβάλλεται να προβάλλει αυθεντικά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, τον «πολιτισμό του προσώπου». Και από την άλλη αντιπαραβάλλεται ο κόσμος του Παπαδιαμάντη. Αυτά τα στοιχεία που κάνουν το έργο του *νέο και αναπάντεχο*, αυτά πρέπει να αξιοποιηθούν αναλόγως, για να έχουμε μια μεγάλη Έξοδο, όπως χαρακτηριστικά είπε ο Παναγιώτης Κανελόπουλος σ' ένα άρθρο του... *«μια μεγάλη Έξοδο, σαν εκείνη που σημειώθηκε- με τη μαγική ράβδο του Μωυσή- μέσα από την Ερυθρά Θάλασσα. Μια έξοδος προς ένα μέλλον, που να έχει συνείδηση του περελθόντος, διασώζοντας από κει στοιχεία και πνευματικές αξίες.....»*

Ο Γέροντας τα επεσήμανε αυτά σχεδόν εκατό χρόνια πριν... Εδώ λοιπόν έγκειται η φρεσκάδα του, η «νεότητα» της σκέψης και η μεγάλη οξυδέρκεια του.

«Ή θα πάρουμε λοιπόν σοβαρά τον κόσμο που μας παρουσίασε, ολόκληρο τον κόσμο της ορθόδοξης ελληνικής χριστιανοσύνης ως τις ακρότατες συνέπειες του», θα πει ο Χ. Βακαλόπουλος,

«και τότε θα προσπαθήσουμε να τον καταλάβουμε , όχι μόνο σαν λογοτέχνη, αλλά σαν πνευματικό μας κεφάλαιο, αυτό δεν ισχυριζόμαστε πως είναι;- ή αλλιώς θα γυρίσουμε πίσω....διέξοδος δεν υπάρχει».

Αναρωτιέμαι αλήθεια υπάρχει;...Στο μεταίχμιο, στη μετάβαση από το παλιό στο καινούργιο, στη «Νέα εποχή» που ολοταχώς, δυστυχώς, μας οδηγεί πίσω, στις «παλιές εποχές», στις σκοταδιστικές παραστάσεις ενός παρελθόντος που με θυσιαστικούς αγώνες παραμερίστηκε. Αν αξίζει αυτό το πισωγύρισμα...τότε η αξία...χλώμιασε κι αργοπεθαίνει....!

Στο τέλος, σαν κατακλείδα, σαν δικό μου προσκύνημα-στον Κυρ Αλέξανδρο της ψυχής μου- θέλω να παραθέσω ένα στίχο από ένα σύγχρονο, καινούργιο τραγούδι...γιατί σύγχρονος, συγκαιρινός μου είναι κι Εκείνος...

*«Τη λύπη την κατοίκησα σε νύχτα και σε μέρα
σ' αφήνω στον αέρα, για να σε βρω στο φως...»*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. Χριστιανισμός και κοινωνικά προβλήματα.

Στη θέα των μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων (δουλεία, κατώτερη θέση της γυναίκας κ.α.) τα οποία ταλαιπώρησαν και ίσως ακόμη εξακολουθούν να προβληματίζουν την ανθρώπινη κοινότητα ο χριστιανισμός ουδέποτε στάθηκε αδιάφορος.

Αντίθετα βοήθησε, με την πρόταση ζωής που πρόσφερε, μέσα στο πλαίσιο της εν Χριστώ διαβίωσης, να συνειδητοποιηθούν και να επιλυθούν.

Ο προχριστιανικός κόσμος στη συντριπτική του πλειοψηφία θεωρούσε το θεσμό της δουλείας αυτονόητο.¹ Έτσι ο Αριστοτέλης όχι μόνο δεν τον κατακρίνει αλλά τον θεωρεί φυσικό «*Ο γαρ μη αυτού φύσει αλλ' άλλου άνθρωπος ων, ούτος φύσει δούλος εστίν*»². Η εκκλησία όμως διαφοροποιεί τη θέση της, δίνοντας ένα διαφορετικό στίγμα και παρουσιάζοντας ένα πρόσωπο αληθινής φιλανθρωπίας, και κάνει τη διαφορά ακόμη μεγαλύτερη.

Ο απόστολος Παύλος κηρύττει «*Ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος...πάντες γαρ υμείς εις έστε εν Χριστώ Ιησού*».³

Δεν προτείνει βίαιες λύσεις, αλλά την ανακαίνιση του ανθρώπου μέσα από την εν Χριστώ ζωή. Όσο κι αν φαίνεται αντιφατικό, ο Χριστιανός βρίσκει την ελευθερία του μέσα από τη «δουλεία» στο Χριστό.⁴

Δουλεία, με την έννοια της εκούσιας υποταγής στο θέλημα Του και της συναίνεσης, για την αρχή μιας διαπραγματεύσεως του «άνωθεν» θελήματος.

.....
1.Γ. Μαντζαρίδη, *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Π. Πουρναρά, 1999, σ.288

2. Αριστοτέλους *Πολιτικά* 1,4,1254a

3.Γαλ. 3,28. Πρβλ.Ρωμ. 10,12. Α΄Κορ. 12,13

4.Α΄Κορ.7,22

Η ουσιαστική χριστιανική ελευθερία αποκτάται όταν αληθινά ο άνθρωπος αποδεχόμενος τη φυσική πορεία και κατάληξη της ζωής του (θάνατος) παύει να τον φοβάται. Αυτό δεν σημαίνει ότι αδρανεί και αποδέχεται παθητικά τη μοίρα του, αλλά πνευματικά ανακαινισμένος, ενεργεί, προετοιμάζοντας την αιώνια ζωή στην παρούσα.⁵ Έτσι εξασφαλίζεται και η πρωτοτυπία της ριζοσπαστικότητας των αλλαγών που επέβαλε το Ευαγγέλιο. «*Καμιά κοινωνική επανάσταση δεν προκάλεσε τις ριζοσπαστικές αλλαγές που προκάλεσε το Ευαγγέλιο*»⁶.

Το αίσθημα περί δικαίου σε μια χριστιανική κοινωνία γίνεται κατανοητό μέσα από την άρνηση του ατομικού συμφέροντος και την προάσπιση των δικαιωμάτων του πλησίον. Δεχόμενος ο χριστιανός, όχι παθητικά αλλά συγχωρητικά, την αδικία σε βάρος του, αγωνίζεται για την αποκατάσταση του αδικημένου συνανθρώπου του. Αληθινά ελεύθερος εξάλλου είναι εκείνος που δεν υπόκειται σε στείρους νόμους και κανόνες, αλλά σε ελεύθερες επιλογές, ιδωμένες μέσα απ' το πρίσμα της χριστιανικής αγάπης.

Με την πάροδο των χρόνων και την ενδυνάμωση της θέσης της εκκλησίας στο κοινωνικό γίγνεσθαι, υπήρξε δριμύ το κατηγορώ της και στο θέμα της δουλείας. Πρωτοστάτες οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας.

«*Δουλεία καταδικάζεις τον άνθρωπον, ου ελευθέρα τω Θεώ, ανατρέπον αυτού τον επί τη φύσει νόμον*»⁷ γράφει ο άγιος Γρηγόριος ο Νύσσης χαρακτηρίζοντας αλαζονική τη διάθεση εκείνων, που επιθυμούν να έχουν δούλους στην εξουσία τους.⁸

Στο ζήτημα του πλούτου και της ιδιοκτησίας ο Ιερός Χρυσόστομος, έχει ν' αντιπαρατάξει στο ρωμαϊκό *jus abudanti*, ότι η πρωταρχική και απόλυτη επί των αγαθών του κόσμου κυριότητα ανήκει στο Θεό.⁹

Δεν δημιούργησε εξαρχής ο Θεός πλούσιους και φτωχούς, αλλά η γη δόθηκε, προς κοινή πάντων χρήση.¹⁰

5.Γ. Μαντζαρίδη, *ό.π.*, σ. . 289

6.Ν.Μπερδιάγιεφ, *Περί του προορισμού του ανθρώπου*,(μτφ. Μητροπολίτου Σάμου Ειρηναίου), Αθήναι, 1950 σ. 165

7.Γρηγ. Νύσσης, *Ομιλία εις Εκκλησιαστήν* 4 PG44,664D

8.Γ. Μαντζαρίδη, *ό.π.*, ,σ. .29

9.Θ. Ζήση, *Η σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου*, ΠΑΤΕΡΙΚΑ 2 , Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βρυέννιος, 1997 σ. .151

10.Ιω Χρυσόστομου, *Εις Α΄ Τιμόθεου Ομ.* 12,4 PG62, 563

*«Ου φρίττεις άνθρωπε, ουκ ερυθριάς, επιθέτην υπέρ άρτου καλών? Ει δε και επίθεσιν ο τοιούτος ποιεί, δια τούτο και ελεείσθαι δίκαιος, ότι ούτος υπό λοιμού πιέζεται, ως τοιούτον υποδύναι προσωπίον. Και τούτο της υμετέρας ωμότητος έγκλημα. Επειδή γαρ ευκόλως παρέχειν ουκ ανεχόμεθα, μυρίας αναγκάζονται επινοείν μηχανάς, ώστε ημών σοφίσασθαι την απανθρωπίαν και την τραχύτητα καταμαλάξαι».*¹¹

Θα πει ο Ιερός Χρυσόστομος, προκειμένου να καταδικάσει την αδιαφορία και την σκληροκαρδία των πλουσίων, δικαιολογώντας ακόμη και τη βίαιη συμπεριφορά των πεινασμένων, μιας κι αυτό στο οποίο κατέφευγαν, ήταν λύση ανάγκης, για να διατηρήσουν ουσιαστικά τη ζωή τους.

Δέχεται ότι υπάρχουν δύο είδη πλούτου, ο εκ του Θεού πλούτος και ο εξ' αδικίας, αρπαγής και πλεονεξίας.¹² επικρίνοντας δριμύτατα τον άδικο πλουτισμό σε βάρος των ασθενέστερων.

Θέτει όμως και τα όρια της πενίας και του πλουτισμού λέγοντας ότι *«πένης δεν είναι ο έχων λίγα, όταν αισθάνεται εν αυτοίς αυτάρκης, αλλ' ο επιθυμών διαρκώς περισσότερα, πλούσιος δεν είναι ο έχων πολλά, αλλ' ο μηδενός δεόμενος»*. Ότι διαφοροποιεί τους ανθρώπους σε πλούσιους και φτωχούς δεν είναι η ποσότητα των υλικών αγαθών, αλλ' η ποιότητα του φρονήματος και η στάση απέναντι σ' αυτό.¹³ Θα λέγαμε ότι μ' αυτόν τον τρόπο «ανοίγει» τη βαλβίδα αποσυμπιέζοντας το κοινό αίσθημα της αδικίας, δίνοντας ένα άλλο νόημα στην έννοια της πτωχίας, χωρίς να υπαναχωρεί όμως στην θέση του περί της αδικίας, όπως προανέφερθηκε.

Οι άνθρωποι οφείλουν να είναι ολιγαρκείς απαλλαγμένοι από την «βαρύτητα» του πλουτισμού. Ο απόστολος Παύλος συνιστά να αρκούμεθα στις τροφές και στα σκεπάσματα *«τοσαύτα εσθίειν χρή και τοιαύτα, α θρέψαι αρκεί, τοιαύτα αμφιέννυσθαι α σκεπάσαι μόνον ημάς οφείλει και περιστείλαι την γύμνωσιν, μηδέν περιττόν, τούτο δε και το τυχόν ποιήσαι δύναται ιμάτιον»*¹⁴

11. Ιω. Χρυσόστομου, *Ομιλ.εις Α' Τιμόθεον* 17,1 PG 62,592

12.Θ. Ζήση,ό.π., σ. .152

13.Ο.π. σ. .156

14.*Εις Α' Τιμ. Ομιλ.ό.π.* 17, 1 PG 62,592

Όλες αυτές οι ανεκτίμητες αξίες, που μεταλαμπαδεύτηκαν και καθόρισαν το χριστιανικό γίγνεσθαι, γεννήθηκαν σ' ένα πολιτισμικό πλαίσιο, το οποίο συνυπήρχε με το χριστιανικό. Οι «θεσμικές συναλληλίες», δηλαδή τα επίπεδα ομαλής συνύπαρξης των δύο αυτών μεταξύ τους οφείλονται κυρίως στο κοινό ενδιαφέρον τους για τον άνθρωπο.¹⁵

Ο συγκεκριασμός τους, γεννά τον «ηθικό πολιτισμό» ο οποίος είναι βαθύτερος των δυο προηγούμενων εννοιών.

*«Ηθικός πολιτισμός, δηλαδή η καθυπόταξις των παθών της ανθρώπινης ψυχής, η ανύψωσις του ανθρώπου από του πεδίου του κτήνους...εις την βαθμίδα της ηθικής τελειώσεως, κατά την οποία ο άνθρωπος ολοκληρώνει την πνευματική του ύπαρξη και αποκτά αυτόνομη ηθική πνευματικότητα. Το βαθύτερο αυτό νόημα του πολιτισμού αντιπροσωπεύεται από το ιδεώδες της ηθικής ελευθερίας, που φιλοδοξεί να καταστήσει τον άνθρωπο ελεύθερο από τα πάθη, που σκοτίζουν την ψυχή και το λογικό του».*¹⁶

Αυτός ο προσανατολισμός, απαλύνει την αγριότητα της «πεπτωκυίας φύσεως», προσεγγίζεται συγκινησιακά το «εγώ» στην εσωτερικότητα της υπάρξεως, στην ανακάλυψη των φυσικών νόμων, αντιθέσεων και αρμονιών, για να κατευθυνθεί στη συνέχεια ειρηνικά, δημιουργικά και φιλόανθρωπα στη συνάντησή του με το «συ», στην κοινωνία του «εμείς».¹⁷

Μέσα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον «ανθεί» ο χριστιανός αναζητώντας στα ενδότερα της ψυχής του, την ουσιαστική συγγένεια του με τον πλάστη. Ψάχνει για να γίνει γνώστης της αλήθειας, γιατί *«γνώσεσθε την αλήθεια και η αλήθεια λυτρώσει υμάς».*¹⁸

15.Β. Γιούλτση, *Η κοινωνιολογία της θρησκείας*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2004, σ. 113

16.Γ.Μιχαηλίδη-Νουάρου, *Ο Χριστιανισμός και ο σημερινός πολιτισμός. Διάλογος του χριστιανισμού με την εποχή μας*, επιμ. Κ.Τσιρόπουλου, Αθήνα, 1970, σ. 213-214

17.Β. Γιούλτση, *ό.π.*, σ. 115

18. *Ιω* 8,32

2. Οι χριστιανικές αξίες. Θεωρία και πράξη.

Η βάση της ζωής της Εκκλησίας και ο κανόνας της για την αντιμετώπιση όλων των πραγμάτων είναι η αγάπη και η χριστιανική αγάπη έχει κενωτικό χαρακτήρα. Θυσιάζει το ατομικό συμφέρον, για να βοηθήσει τον πλησίον, ακόμα και τον εχθρό.¹⁹ Η υποχρέωση του χριστιανού να δέχεται την εις βάρος του αδικία, αλλά και να ευεργετεί αυτόν που την προκαλεί, χωρίς όμως και να μένει απαθής μπροστά στην εις βάρος αδικία και των συνανθρώπων του, συνιστά υπέρβαση εαυτού, απαλλαγμένη των παθών, που ταλανίζουν την ανθρώπινη φύση. Το συναίσθημα της αγάπης, κιβωτός που κλείνει μέσα της και μεταφέρει την πεμπτουσία της ζωής, αναγκαία συνθήκη για την ενδελεχή ύπαρξη των όλων.

«Εάν ταις γλώσσαις των ανθρώπων λαλώ και των αγγέλων, αγάπη δε μη έχων, γέγονα χαλκός ηχών ή κύμβαλον αλαλάζον»²⁰ θα μαρτυρήσει ο Απ. Παύλος, τονίζοντας όχι μόνο τη σπουδαιότητα αλλά και την αναγκαιότητα αυτού του συναισθήματος που συμβάλει στην ισορροπία του σύμπαντος κόσμου. Βάση, από την οποία πηγάζουν όλα τα συστήματα δικαιοσύνης και ισονομίας που διέπουν τις πολιτισμένες κοινωνίες. Μέσα απ' αυτό το πρίσμα μόνο, μπορούν να κατανοηθούν και να γίνουν σεβαστές όλες οι άλλες αξίες που διέπουν τον έννομο κόσμο, καταλύτης δραστήσιμος, για την μετουσίωση τους και την έμπρακτη εφαρμογή τους. Ισότητα, κοινοκτημοσύνη, φιλανθρωπία, έννοιες που γίνονται συνέπεια και συνέχεια μιας αγαπητικής κοινωνίας.

«Η αληθινή αγάπη αρχίζει όταν δεν περιμένεις κάτι για αντάλλαγμα», θα ομολογήσει ο συγγραφέας Antoine De Saint Exupery, στο έργο του *Ο μικρός πρίγκηπας*, τονίζοντας τη δύναμη της εκούσιας προσφοράς.

.....
19. Γ. Μαντζαρίδη, *ό.π.*, σ. 290, Βλπ.επίσης Π. Κανελλόπουλο, *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας*, Αθήναι, Εκδ.Πυρσός, 1953, σ. 45.

20. *Α΄ Κορ.*, 13,1

«Ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾷ τὸν Θεό, δὲν μπορεῖ νὰ μὴ ἀγαπήσῃ καὶ κάθε ἄνθρωπο σὰν τὸν ἑαυτό του, ἂν καὶ γιὰ ὅποιους δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποκτήσει τὴν ψυχικὴ καθαρότητα ἀποβάλλοντας τὰ πάθη, αἰσθάνεται κάποια δυσκολία. Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν μάθῃ πὼς αὐτοὶ διωρθώθηκαν, χαίρει μὲ χαρὰ ποὺ οὔτε λέγεται, οὔτε μετριέται». Θα πει ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ομολογητῆς²¹ σε μια προσπάθεια ἀποσαφήνισης τῆς ψυχικῆς διεργασίας, μέσω τῆς ὁποίας κατακτάται ὁ στόχος τοῦ ουσιαστικοῦ ἐνστερνισμοῦ, τοῦ καθ' ὅλα ἀνώτερου αὐτοῦ συναισθήματος.

Ἡ ἰσότητα ὡς χριστιανικὴ ἀξία καταξιώνει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ καὶ θεμελιώνει τὴν ἠθικὴ συνείδηση σ' ἓνα κόσμον ποὺ βιώνει τὶς τραγικὲς ἐπιπτώσεις τῆς ἀνισότητος καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας.

Ἡ κοινὴ καταγωγὴ ὅλου τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἀπὸ ἓνα ζευγάρι ἀνθρώπων, τὸ γεγονός ὅτι κανένας δὲν ἔχει καμιὰ προνομιακὴ καταγωγὴ, διακηρύσσουν καὶ δηλώνουν καταφανῶς τὴν ἰσότητα ὅλων. «*Εἰς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ἐποίησεν ἐξ ἐνὸς αἵματος παν γένος ἐπὶ τῆς γῆς*» θα πει ἀργότερα ὁ Ἀπ. Παῦλος συνοψίζοντας τὴν προηγούμενη διδασκαλία.

Ἡ ἰσότητα στὸν χριστιανισμό εξασφαλίζεται ἐπίσης καὶ στὸ δόγμα τῆς ἐνανθρώπισης τοῦ Χριστοῦ. Στὸν Θεάνθρωπο Ἰησοῦ Χριστό, δὲν εἶχαμε τὴν ἐνωση τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος μὲ ἓνα συγκεκριμένο ἄνθρωπο. Ἀν ἦταν ἔτσι, τότε ὁ Χριστὸς θα ἔσωζε μόνο ἐκεῖνον τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο. Τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας λέει πὼς ὁ Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς Θεός, ἐνώθηκε στὴν ἀχραντὴ γαστέρα τῆς Θεοτόκου μὲ τὴν κοινὴ σε ὅλους ἀνθρώπινη φύση. Ἐτσι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν μόνο κοινὴ καταγωγὴ ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ. Ἐχουν κοινὴ καὶ τὴ σωτηρία ἀπὸ τὸν Χριστό.²²

21.Συλλογικὸ, *Χριστιανικὸν Συμπόσιον Β'*, (Μάξιμος ὁ Ομολογητῆς, Κεφ. Περί ἀγάπης {Ἐκλογή ἀπὸ τὴν Α' Ἐκατοντάδα-ιγ', ἀπόδοση :Χριστόδουλου Παρασκευαΐδη(ἀρχιμ.)}, Ἀθήνα, Ἐκδ. Ἐστία, 1968, σ. 45

22.Πανιερώτατου Μητροπολίτου Πάφου κ. Γεωργίου «Ἡ ἰσότητα ὡς χριστιανικὴ ἀξία καταξιώνει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ καὶ θεμελιώνει τὴν ἠθικὴ συνείδηση, σ' ἓνα κόσμον ποὺ βιώνει τὶς τραγικὲς ἐπιπτώσεις τῆς ἀνισότητος, τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας καὶ γενικότερα τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμό» www.impaphou.org/news_article/79.aspx

Έτσι ο Απ. Παύλος με βάση την προηγούμενη θέση και αντίληψη διακήρυξε ότι «*Ουκ ένι άρσεν και θήλυ, δούλος ή ελεύθερος, Έλλην, βάρβαρος, Σκύθης.....αλλά πάντες εις εστέ εν Χριστώ Ιησού*».

Με βάση την πιο πάνω θεμελιώδη αρχή του, της ισότητας των όλων των ανθρώπων, ο Χριστιανισμός μπόρεσε και επέφερε ανατροπή των κοινωνικών θεσμών που ίσχυαν όταν πρωτο -εισήλθε στον κόσμο. Κατάργησε τη δουλεία-έστω κι αν λεγόμενες χριστιανικές κοινωνίες την επανέφεραν αργότερα-, εγκαθίδρυσε στην πράξη την ισότητα ανδρών και γυναικών, έκανε προσιτές σε όλους, στις χριστιανικές χώρες, τις εκκλησιαστικές, κοινωνικές και πολιτικές θέσεις. Ισότητα βέβαια δεν σημαίνει πλήρη ταύτιση πάντων, ισοπέδωση. Ο άνθρωπος παίρνει από το Θεό διαφορετικά χαρίσματα για να μπορεί ομαλά να εργάζεται και να συγκροτείται η κοινωνία²³

Ο Χριστός δίδασκε πως ο άνθρωπος έχει αξία απλώς και μόνο γιατί είναι άνθρωπος. Ορίζει την αγάπη, λέγοντας πως αυτή πρέπει να επεκτείνεται προς όλους, φίλους-εχθρούς, γνωστούς-αγνώστους, τοποθετώντας την στο πλαίσιο της πλήρους ανιδιοτέλειας.

Ο Χριστιανισμός αποτελεί ένα άριστο πλαίσιο κοινωνικής δικαιοσύνης, μέσα στο οποίο μπορεί να κινηθεί ο άνθρωπος, ένας κανόνας που οριοθετεί τα θέλω του, καθοδηγώντας τα πρέπει του, τόσο όσο, ώστε η ελευθερία του να μην αποβαίνει εις βάρος του πλησίον, αλλά να αξιοποιείται δημιουργικά προς όφελος αμφοτέρων. Με την Χριστιανική ισότητα να δρα κατασταλτικά, αιχμαλωτίζοντας και εξισοροπώντας τις αντίθετες ροπές που αναπτύσσονται μέσα του.

Είναι σωστό ότι η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί τη βάση για την ομαλή ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής. Όπως και από την άλλη πλευρά η κοινωνική αδικία αποτελεί μόνιμη απειλή για κοινωνικές αναταραχές και συγκρούσεις. Δεν πρέπει όμως να λησμονείται ότι η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί την αφετηρία και όχι το στόχο της κοινωνικής ζωής .Η αφετηρία δεν μπορεί να αποτελέσει και το τέλος. Όταν η κοινωνική ζωή εκλαμβάνεται ως το έσχατο τέλος, η ολοκλήρωση της κοινωνίας γίνεται αδύνατη.

Δεν πραγματοποιείται λοιπόν με τη δικαιοσύνη αλλά με την αγάπη.²⁴

23.Ο. π., Βλπ.επίσης Ιω. Πέτρου, *Κοινωνική δικαιοσύνη*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Παρατηρητής, 1992, σ. 113 κ.ε.

24. Γ. Μαντζαρίδη, *ό.π.*, σ. .297

«Η αληθινή ανθρώπινη κοινωνία βρίσκεται εκεί, όπου υπάρχει η αγάπη. Η δίκαιη κοινωνία δεν εγγυάται την αγάπη. Αγάπη μπορεί να υπάρχει ακόμα κι εκεί, όπου υπάρχει κοινωνική αδικία. Χωρίς όμως αγάπη, ακόμα και η δίκαιη κοινωνία καταστρέφεται».²⁵

Πράξη άσκησης και η αναγνώριση ότι με τους άλλους είμαστε ίσοι, περιστελλεί τον εγωισμό. Την φυσική τάση του ανθρώπου για ικανοποίηση των φιλοδοξιών του την μετατρέπει σε φιλοτιμία, σε συναίσθηση της αξιοπρέπειας του και σε σεβασμό προς τον άλλο. Η αξία της ισότητας, δεν μπορεί να θεωρείται ανεξάρτητα από την ελευθερία του ανθρώπου. Έτσι αν κάθε άνθρωπος είναι εκ φύσεως ελεύθερος, τότε σεβόμενος την ελευθερία του, αναγνωρίζει και την ισότητα μαζί του, και αντίστροφα.²⁶

Με τον όρο φιλανθρωπία, εννοούμε πράξεις ελέους (αρωγής, βοήθειας, υποστήριξης) στον πάσχοντα συνάνθρωπο. «Πάσχων» είναι ο ασθενής ο αδικημένος, ο φυλακισμένος, ο πρόσφυγας, ο μετανάστης, ο ξένος και γενικά κάποιος που έχει «ανάγκη»[...] Το ανιδιοτελές συναίσθημα της φιλανθρωπίας έχει αναχθεί σε υπέρτατη αξία. Ο Θεός σχεδόν ταυτίζεται με τη φιλανθρωπία του, καθ' ότι «αγάπη εστί». Έγινε μάλιστα το απόλυτο θύμα της ανθρώπινης αρρώστιας προκειμένου να τη θεραπεύσει. Ο χριστιανός καταξιώνεται στο μέτρο ακριβώς που ενσαρκώνει το φιλάνθρωπο παράδειγμα του Χριστού. Η ανιδιοτελής φιλανθρωπία γίνεται όχημα για τη μετάλλαξη του Ατόμου σε Πρόσωπο, επειδή δίνει τη δυνατότητα στο Άτομο να απελευθερωθεί από τα πάθη του²⁷

Ρίζα των παθών είναι η φιλαυτία, σύμφωνα με την βυζαντινή ανθρωπογνωσία. Γι αυτό κάθε αγώνας εναντίον τους τα κάνει ακόμα χειρότερα, αν αφήνει άθικτη τη φιλαυτία. Ο μόνος τρόπος να καρποφορήσει ο αγώνας εναντίον των παθών είναι η άρση της φιλαυτίας. Πράγμα αδύνατο χωρίς την άσκηση της φιλανθρωπίας.²⁸

25. Μαντζαρίδη ό.π., .Πρβλ. P. Verghese, «Societe seculiere ou communaute pluralist?» *Eglise et societe*, τόμ.4, σ.218.

26. www.impaphou.org/news_article/79.aspx

27. Θ. Ζιάκα, «Ληστές και θύματα. Ήτοι λόγος περί φιλανθρωπίας», στο *Συλλογικό* (συλλογή άρθρων) *Περί φιλανθρωπίας*, Αθήνα, Εκδ. art-emis, 2009, σ.17, 19

28. Ιωάννη Ζηζιούλα, Μητροπολίτου Περγάμου, «Νόσος και θεραπεία στην Ορθόδοξη Θεολογία» (στο: Πρακτικά Ημερίδας *Θεολογία και Ψυχιατρική σε διάλογο*, Επιμ. Αδαμάντιος πατήρ Αυγουστίδης, Εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1999,) σ. 142

Ότι όμως αποτελεί μέτρο για την προσωπική τελείωση του πιστού, δεν συνιστά και κανόνα κοινωνικής ηθικής. Η μεταβλητή που χρειάζεται να παρεμβάλλεται κατά την αντιμετώπιση των προβλημάτων της κοινωνικής ζωής είναι η δικαιοσύνη. Και η παρεμβολή της μεταβλητής αυτής υπαγορεύεται πάλι από το πνεύμα της αγάπης. Στο επίπεδο της προσωπικής ζωής ο πιστός κινούμενος από το πνεύμα της αγάπης μπορεί να δέχεται την αδικία που γίνεται σε βάρος του, ενώ στο επίπεδο της κοινωνικής ζωής, κινούμενος πάλι από το πνεύμα της αγάπης, καλείται να αγωνίζεται με παρρησία για την άρση της αδικίας που υπάρχει γύρω του και διαρκώς αυξάνει δημιουργώντας τεράστια προβλήματα και εκρηκτικές καταστάσεις στην ανθρωπότητα²⁹

Αγάπη λοιπόν και δικαιοσύνη «συνοδοιπόροι» για την πάταξη της αδικίας. Μια δικαιοσύνης που δεν έχει σκοπό της να εξασφαλίζει το ατομικό συμφέρον αλλά το συμφέρον του «πλησίον», που είναι ταυτόχρονα και η απόδειξη της αγάπης μας προς το Θεό.

« Επέινασα γαρ και εδώκατε μοι φαγείν, εδίψασα και εποτίσατε με, ξένος ήμην και συνηγάγετε με, γυμνός και περιεβάλετέ με...»³⁰

Χαρακτηριστικό όμως στο σημείο αυτό είναι ότι η δικαιοσύνη του Θεού δεν συνεπάγεται δικαίωση του κόσμου και των πραγμάτων του κόσμου, αλλά κρίση και πρόσκληση σε μετάνοια. Όταν η δικαιοσύνη του Θεού λησμονείται, απολυτοποιείται η κοινωνική δικαιοσύνη. Όπως επίσης, όταν λησμονούνται τα δικαιώματα του Θεού, απολυτοποιούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Με τον τρόπο αυτό όμως χάνουν όλα τη βάση τους και καταποντίζονται. Γι αυτό η Εκκλησία δεν προβάλλει την κοινωνική δικαιοσύνη ως αυτόνομη αρχή, αλλά ως συνάρτηση της δικαιοσύνης του Θεού. Και δεν παρουσιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα αυτόνομα, αλλά σε σχέση με τα δικαιώματα του Θεού.³¹

Παρ' ότι καθημερινά ο θάνατος διαλαλεί την ισότητα όλων και ως ένα βαθμό την ματαιότητα των πραγμάτων και συνεπώς και την ματαιότητα της άσκησης άδικης εξουσίας, ο άνθρωπος λοξοδρομεί και αδρανοποιεί το «καθ' ομοίωσιν», αμαυρώνοντας το «κατ' εικόνα».

29.Γ. Μαντζαρίδη, .ό. π., σ. .298

30.Ματθ.25,35

31.Γ. Μαντζαρίδη, .ό.π., σ. . 299

Σ' ένα κόσμο φίλαυτο, σε μια κοινωνία στραμμένη προς το ατομικό συμφέρον, ο Χριστιανισμός προβάλλει ως μέσο σύγκρισης τον εαυτό μας. Αφού *«ουδείς ποτέ την εαυτού σάρκα εμίσησε»*, κανένας δεν μίσησε, δεν παραμέλησε ποτέ τον εαυτό του, γι αυτό και ο Χριστιανισμός προτρέπει: *«Αγάπα τον πλησίον σου ως σεαυτόν»* (αυτό είναι ο προορισμός του πλησίον στον Χριστιανισμό). Κι αλλού ο ίδιος ο Χριστός παραγγέλει: *«Πάντα όσα αν θέλητε ίνα ποιώσιν υμίν άνθρωποι και υμείς ποιείτε αυτοίς ομοίως»*³²

Ο Ευάγγελος Παπανούτσος υποστηρίζει ότι ο κόσμος του ανθρώπου είναι ένας κόσμος σημασιών, ένας κόσμος αξιών. Κι ο άνθρωπος έχει συνείδηση, έχει δηλ. την ικανότητα να αξιολογεί, να ιεραρχεί τις αξίες. Η τοποθέτηση του κάθε ανθρώπου απέναντι στις αξίες και η ανάλογη διαβάθμιση τους προσδιορίζει το ποιόν και το χαρακτήρα του. Δηλαδή στην πραγματικότητα δεν κρίνουν οι άνθρωποι τις αξίες αλλά κρίνονται από τις αξίες που πιστεύουν και ζουν. Εδώ λοιπόν έγκειται και η ατομική ευθύνη, αυτή που μας διαχωρίζει και σηματοδοτεί την ύπαρξη μας. Αυτή που ουσιαστικά μετουσιώνει όλες τις χριστιανικές αξίες σε προσωπικές αρετές, κάνοντας τες καθημερινό «ευαγγέλιο» και κανόνα ζωής.

32. Πανιερώτατου Μητροπολίτου Πάφου, ό.π., www.impaphou.org/news_article/79.aspx

3. Αγάπη και βία .Η “αντίθεση” στην ανθρώπινη συμπεριφορά.

Στο επίπεδο της κοινωνικής ζωής η αγάπη μπορεί να εκδηλωθεί και με την οργή, που χρησιμοποιεί αναγκαστικά κάποια μορφή βίας, προκειμένου να αποκρούσει την καταπάτηση της δικαιοσύνης. Άλλωστε η οργή έχει τη θέση της στη χριστιανική ζωή και μπορεί να λειτουργεί θετικά στο πνευματικό και ιδιαίτερα στο κοινωνικό επίπεδο. Ο ίδιος ο Χριστός δεν καταδίκασε την οργή συνολικά, αλλά την άκαιρη οργή: *«Εγώ δε λέγω υμίν ότι πας ο οργιζόμενος τω αδελφώ αυτού ένοχος έσται τη κρίσει, ος δ’ αν είπη τω αδελφώ αυτού. Ρακά, ένοχος έσται τω συνεδρίω, ος δ’ αν είπη, μωρέ, ένοχος έσται εις την γέννησιν του πυρός»*³³

«Ο χριστιανός μπορεί να οργίζεται, χωρίς να αμαρτάνει : *«οργίζεσθε και μη αμαρτάνετε, ο ήλιος μη επιδυέτω επί τω παροργισμό υμών»*³⁴ . Και αυτό γίνεται όταν οργίζεται για την αδικία που βλέπει να διαπράττεται σε βάρος των άλλων. Ο ιερός Χρυσόστομος παρατηρεί τα εξής στην *Ομιλία του «Εις Ματθαίον»*: *«Τις ουν προσήκων της οργής καιρός; Όταν μη εαυτοίς αμύνωμεν, αλλ’ ετέρους σκιρτώντας ανέχωμεν και ραθυμούντας επιστρέφωμεν. Τις δε ο μη προσήκων; Όταν εαυτούς εκδικούντες τούτο ποιώμεν...Αλλ’ οι πολλοί τουναντίον ποιούσιν εκθηριούμενοι μεν ήνικα αν αδικώνται, ελκυόμενοι δε και μαλακιζόμενοι ήνικα αν έτερον επηρεαζόμενον βλέπωσιν, άπερ αμφοτέρα απεναντίας εστί τοις νόμοις τοις ευαγγελικοίς»*.

Όταν το κίνητρο του ανθρώπου δεν είναι η φιλαυτία αλλά η αγάπη, τότε η αποφυγή της βίας δεν μπορεί να θεωρηθεί απαρασάλευτο δόγμα. Το παράδοξο φαινόμενο να εκδηλώνεται η αγάπη με κάποια μορφή βίας δεν είναι άγνωστο στην Αγία Γραφή και την παράδοση της Εκκλησίας. Αυτό όμως δεν αναιρεί τη γενική χριστιανική αρχή της πραότητας και της αποφυγής της βίας, που κυριαρχεί στη διδασκαλία και τη ζωή της Εκκλησίας.»³⁵

33. *Ματθ.* 5,22

34. *Εφεσίους* 4,26

35. Γ. Μαντζαρίδη, *ό.π.*, σ. 337, Βλπ. Επίσης Ιω. Χρυσόστομου, *Ομιλία εις Ματθαίον* 16,7, PG 57,218

Πολλοί βλέποντας ότι η Εκκλησία δεν καταφεύγει στη χρήση της βίας για την καταπολέμηση της κοινωνικής αδικίας, την θεωρούν αδιάφορη για τα προβλήματα της κοινωνίας ή και αντιδραστική. Η άρση της κοινωνικής αδικίας θεωρείται από αυτούς δυνατή μόνο με τη χρήση βίας. Με τις προσπάθειες όμως της βίαιης άρσεως της κοινωνικής αδικίας δημιουργούνται νέες κοινωνικές αδικίες, που δεν οφείλονται μόνο σε λάθη ούτε αποτελούν απλές μεταβατικές καταστάσεις, όπως συνήθως ισχυρίζονται οι υποστηρικτές της θέσεως αυτής. Άλλοι πάλι επικαλούμενοι την αντίθεση της Εκκλησίας προς τη χρήση της βίας καταδικάζουν ως αντιχριστιανική μόνο αυτή, λησμονώντας ότι εξίσου αντιχριστιανική είναι και η αδιαφορία μπροστά στην κοινωνική αδικία. Η κοινωνική αδικία δεν θεωρείται από αυτούς ουσιαστικό πρόβλημα, αλλά κατάσταση αποδεκτή, αφού οποιαδήποτε σκέψη για βίαιη αντιμετώπιση της καταδικάζεται. Είναι όμως περιττό να σημειωθεί, πόσο εύκολα η θέση αυτή μετατρέπει την Εκκλησία σε υπηρέτη ή και συνήγορο της κατεστημένης κοινωνικής αδικίας³⁶

Έτσι και οι δύο αυτές θέσεις παρερμηνεύουν και ουσιαστικά «αδικούν» την αλήθεια της Εκκλησίας, βάζοντας την ανάμεσα στην επίθεση και την αδιαφορία, θέσεις ακραίες, που ως αποτέλεσμα δεν έχουν την εξομάλυνση, αλλά τον εκτροχιασμό του ελέγχου, «βαθαίνοντας» το ποτάμι της διαφορετικότητας, το οποίο μοιραία πνίγει οποιαδήποτε προσπάθεια σύγκλισης.

Όσο για την ωμή και αδικαιολόγητη όμως βία τα πράγματα είναι ξεκάθαρα. Η αντίθεση του χριστιανού δεν μπορεί παρά να είναι απόλυτη, χωρίς καμιά εξαίρεση. Σε καμιά περίπτωση δεν ευλογεί η πίστη μας πράξεις βίας, γιατί αποτελούν παράβαση των βασικών εντολών του Θεού στο Δεκάλογο και της καινής εντολής της αγάπης. Κανένας άλλωστε λογικός άνθρωπος, με κοινωνική συνείδηση δεν υπερασπίζεται την εγκληματικότητα. Η Εκκλησία ήταν και παραμένει οπαδός της μη βίας σ' οποιαδήποτε μορφή και για οποιουδήποτε λόγους. Η ιστορία της και η πίστη της είναι σαφείς στο σημείο αυτό. Ασαφές παραμένει δυστυχώς για πολλούς ανθρώπους το πραγματικό νόημα της μη βίας, της αρνήσεως δηλαδή της ασκήσεως βίας.

36. Ο. π., σ.337

Σε πολλούς η προσήλωση του χριστιανισμού στα ειρηνικά μέσα για τη διεκδίκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων φαίνεται πρακτικά ανίσχυρη και ατελέσφορη μέθοδος. Πώς μπορεί να ακουστεί κανείς, όταν η διαμαρτυρία του δεν συνοδεύεται από βία; Τί θα αποδώσει μια ειρηνική διαμαρτυρία, όταν οι κρατούντες έχουν τα μέσα να πνίξουν αυτή τη φωνή, πριν καλά-καλά γίνει γνωστή;

Όσοι έχουν τέτοιου είδους αντιρρήσεις, φαίνεται πως αγνοούν την ιστορία της Εκκλησίας. Ξεχνούν ή δεν ξέρουν πως η πίστη μας έγινε γνωστή με τους διωγμούς των οπαδών της. Λησμονούν πως το δέντρο της πίστεως αυξήθηκε και μεγάλωσε, φούντωσε κι έκανε καρπούς, γιατί ποτίστηκε με το αίμα των μαρτύρων, χιλιάδων μαρτύρων, όλων οπαδών της μη βίας. Προτίμησαν αυτό το δύσκολο δρόμο οι πρώτοι χριστιανοί, για να διαμαρτυρηθούν, για ν' αντιδράσουν στις πιέσεις, για να κάνουν γνωστά στη κοινή γνώμη της εποχής τα αιτήματά τους, Και παρόλες τις μηδαμινές για την εποχή εκείνη δυνατότητες διαδόσεως των ειδήσεων, παρόλη την αυταρχικότητα του αρχαίου κράτους, κατόρθωσαν όχι μόνο να συγκινήσουν, αλλά να κερδίσουν τη κοινή γνώμη για την υπόθεσή τους. Ο αρχαίος κόσμος δεν έγινε χριστιανικός με αυτοκρατορικά διατάγματα —όπως κακόβουλα ή από βαθιά άγνοια των πραγμάτων ισχυρίζονται ορισμένοι—, αλλά με την αυτοθυσία των μαρτύρων και των υπερμάχων της πίστεως. Γιατί έτσι φαινόταν η πνευματικότητα των πιστών και η αλήθεια της υποθέσεως της Εκκλησίας. Ο πολύς κόσμος καταλάβαινε χωρίς κόπο το βάθος, την πνευματική ομορφιά, τη θεϊκή προέλευση του χριστιανισμού, περισσότερο άμεσα, από ότι θα έκαναν τα λόγια και η θεωρία.

Θεωρητικότερα άλλωστε η μη βία βρίσκεται στη σωστή γραμμή, στη συνέχεια της αγάπης, της καρδιάς της νέας ηθικής. Και η αγάπη δεν γνωρίζει παρεκκλίσεις και εξαιρέσεις ή σκοπιμότητες. Ισχύει για όλους και χωρίς καμιά εξαίρεση. Ακόμη και όταν διαφωνεί κανείς, κυρίως τότε, δεν μπορεί να παραβεί τα καθήκοντά του απέναντι στους άλλους, που απορρέουν από την εντολή της αγάπης. Γιατί παραβαίνοντας την αγάπη, παραθεωρεί την πίστη, την αναγνώριση του Χριστού στο πρόσωπο του ανθρώπου – αδελφού.

Αυτή η στάση της μη βίας, της παραιτήσεως από κάθε πράξη βίας για χάρη και εν ονόματι της αγάπης, δεν είναι βέβαια εύκολο πράγμα. Απαιτεί ψυχικό ηρωισμό, για να καταπνίγουμε την αγανάκτηση και την εκδικητικότητα που φωλιάζει μέσα στον παλαιό άνθρωπο. Απαιτεί ακόμα αφαίρεση από την ατομική ή και συλλογική περίπτωσή μας και ένταξη στην πανανθρώπινη νέα οικογένεια του Θεού, όπως μας την φανέρωσε ο Χριστός. Δεν είναι εύκολο να δει κανείς τον αντίδικό. Από όσα ειπώθηκαν έγινε φανερό πως ο χριστιανός, που ακολουθεί συνειδητά το δρόμο του Χριστού δεν είναι δυνατό να συμφωνεί με καμιά μορφή βίας. Όχι από λόγους συντηρήσεως ή συμφωνίας κρατούσα τάξη πραγμάτων, αλλά ακριβώς ένεκα της βαθείας και ριζικής διαφωνίας του.

Σωστότερα τη χριστιανική θεωρία και πρακτική τη ρυθμίζει μια ανθρωπολογική αφετηρία, τελείως διαφορετική από αυτήν που επικαλούνται οι διάφοροι κοινωνικοί ή πολιτικοί μεταρρυθμιστές.

Κι όπως θα πει και ο καθηγητής Β. Στογιάννος, *«Ο χριστιανός δεν βλέπει γύρω του φίλους και εχθρούς, αλλά αδελφούς του Χριστού, άξιους της αγάπης του και της προσευχής του. Βλέπει περισσότερο από τον καθένα την αδικία, την καταπίεση, την απάνθρωπη ποιότητα της ζωής. Μόνο που δεν σταματά στην επιφάνεια, αλλά προχωρεί στο βάθος της ψυχής για να βρει τα αίτια και τον τρόπο αλλαγής. Γι' αυτό αντιτίθεται σε κάθε μορφή βίας, που μεταβάλλει τον άνθρωπο σε μέσο, που αδιαφορεί για την ψυχή του, που τον δηλητηριάζει με το μίσος και τη διχόνοια. Σκοπός του χριστιανισμού άλλωστε δεν είναι να αλλάξει το περίβλημα, αλλά το βάθος του κόσμου με την προοδευτική προσαρμογή του στον κόσμο του Χριστού»*.³⁷

Παραθέτω αυτούσιο το εξαιρετικής σημασίας σχετικό απόσπασμα, εκτιμώντας ότι αντιπροσωπεύει θεμελιώδεις ανθρωπολογικές αρχές της Κλίμακος: *«Κακόν μεν ο Θεός ούτε πεποίηκεν ούτε δεδημιούργηκεν ηπατήθησαν δέ τινες φήσαντες φυσικά είναιί τινα των παθών εν τη ψυχή. αγνοήσαντες ότι τα συστατικά της φύσεως ιδιώματα ημείς εις πάθη μετηνέγκαμεν.*

37..Βασιλείου Στογιάνου, *Η Εκκλησία στην ιστορία και στο παρόν*, Β' έκδοσις, Θεσσαλονίκη, Π.Πουρναρά, 2000, σ.174.

Οίον φύσει εν ημίν η σπορά δια την τεκνογονίαν, μετεποιήσαμεν δε ημείς αυτήν εις πόρνείαν φύσει εν ημίν ο θυμός κατά του όφους, κεχρήμεθα δε ημείς αύτώ κατά του πλησίον· φύσει εν ημίν ο ζήλος διά το τας αρετάς ζηλούν, ημείς δε επί κακώ ζηλούμεν φύσει τη ψυχή το δόξης επιθυμείν, αλλά της άνω· φύσει το υπερηφανεύεσθαι, αλλά κατά των δαιμόνων ομοίως η χαρά, αλλά διά τον Κύριον. και την του πλησίον ευπραγίαν ειλήφαμεν και μνησικακίαν, αλλά κατά των εχθρών της ψυχής ειλήφαμεν έφεσιν τροφής, ου μέντοι ασωτίας».³⁸

«Κατά την Πατερική διδασκαλία», θα πει ο πατέρας Αδαμάντιος Αυγουστίδης, «η δράση του θυμικού είχε αρχικό στόχο την ώθηση της ψυχής προς την αγαπητική φορά και την τελική ένωση με τον Δημιουργό, ενώ η επιθυμία κινητοποιούσε τον πόθο για το αγαθόν».

Ο Ιωάννης της Κλίμακος τοποθετεί τη λειτουργία του θυμικού στο ενδιαμέσο μεταξύ λογιστικού και επιθυμητικού αφού «πάντες μεν οι δαίμονες σκοτούν το νοερόν ημών αγωνίζονται, είθ' ούτω τα αυτοίς φίλα υποβάλλουσιν ει μη γαρ ο νους μύσει, ου συληθήσεται ο θησαυρός». Όταν το νοητικό μέρος της ψυχής σκοτιστεί και χάσει τον πνευματικό του φωτισμό, αφήνει το θυμικό ανεξέλεγκτο να εκτραπεί προς την ικανοποίηση της άλογης και εφάμαρτης επιθυμίας. Αυτή η λειτουργία του λογιστικού δίνει το δικαίωμα σε μερικούς συγγραφείς να θεωρούν τον νου ως επιμέρους ψυχική λειτουργία, μη ταυτιζόμενη με τη διάνοια, την οποία παραλληλίζουν περισσότερο με το «υπέρ-εγώ» παρά με το «εγώ» της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Ο όσιος Νικήτας ο Στηθάτος προσφέρει μία πολύ διαφωτιστική διατύπωση και περιγραφή της λειτουργίας του θυμικού. Κατ' αυτόν, το θυμικό μέρος της ψυχής τοποθετείται στον «μεθόριον» τόπο μεταξύ του λογιστικού και της επιθυμίας, και αποτελεί όπλο το οποίο χρησιμοποιείται είτε κατά φύση είτε παρά φύση.

Και όταν μεν αυτά, δηλαδή το λογιστικό και το επιθυμητικό, κινούνται προς τα Θεία, τότε το θυμικό αποτελεί όπλο δικαιοσύνης εναντίον των πειρασμών. Στην αντίθετη περίπτωση γίνεται όπλο για τη διάπραξη της αμαρτίας, αντιμαχόμενο τις άλλες δυνάμεις της ψυχής, που προσπαθούν να αναχαιτίσουν εφάμαρτες ορμές και ορέξεις.

.....
38. Κλίμακα του Αγίου Ιωάννου Σιναιΐτου, Π. Αδαμαντίου Αυγουστίδη, «Η θέση της επιθετικότητας στην ανθρωπολογία της Κλίμακος του Αγίου Ιωάννου του Σιναιΐτου», στο έργο Η ανθρώπινη επιθετικότητα – Ποιμαντική και ψυχολογική προσέγγιση στην Κλίμακα του Αγίου Ιωάννου του Σιναιΐτου, Αθήνα, Εκδόσεις Ακρίτας, 1999, σ.124,126.

Η επιθετικότητα, ως δύναμη του θυμικού. αποτελεί για την «προπεπτωκυία» κατάσταση την κινητήρια δύναμη για την έφεση προς το αγαθό και για την «πεπτωκυία» την αναγκαία δύναμη για τη μετάνοια και την κάθαρση. Ως πάθος, όμως, αποτελεί μία δύναμη κατ' εξοχήν αρνητική, αντιστρατευμένη τη σωτηρία και την επιστροφή του πεπτωκότος ανθρώπου στο «αρχαίον κάλλος», με καταστροφικές συνέπειες τόσο στο προσωπικό, όσο και στο διαπροσωπικό επίπεδο». ³⁹

Γνώση, μάθηση, ικανότητα, λόγος, σοφία, είναι άδικα και μάταια όταν δεν τα καθιστά πλατιά, ευρύχωρα η αγάπη, η αδελφότητα του ενός προς τον άλλο, θα μαρτυρήσει ο Ν. Γ Πεντζίκης , τοποθετώντας το «άγιο» αυτό συναίσθημα, ως κορωνίδα των αρετών και ακρογωνιαίο λίθο της κοινωνίας των αληθινών ανθρωπίνων σχέσεων, αυτών που εξυψώνουν την ανθρώπινη φύση και ανάγουν τη ζωή σε ένα επίπεδο ευκολότερης διαπραγμάτευσης, στην προσπάθεια για το «καθ' ομοίωσιν».

39.Π. Αδαμάντιου Αυγουστίδη, ό.π..σ. 132

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1. Το φαινόμενο Παπαδιαμάντης

Κοσμοκαλόγερος ή «Δαιμόνιο Μεσημβρινό»; Ταπεινός ιεροψάλτης ή φυγάνθρωπος και κοινωνικά απείθαρχος; Ενσαρκωτής της έκθετης ζωής ή κατά Χριστόν σαλός; Βυζαντινός ασκητής και χριστιανός πειραζόμενος ή αισθησιαστής και παγανιστής ειδωλολάτρης; Άνθρωπος αποκλειστικά της Ανατολής; Ένας συγγραφέας δικαιωματικά της μνήμης; «Κατ' αποκοπήν διηγηματογράφος», άρα «Αυτοβιογραφούμενος»; Μεταφραστής, μεταφραζόμενος ή μήπως από μετάφραση; «Σκοτεινό τρυγόνι» ή απλώς Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ γεννηθείς εν Σκιάθω τη 4^η Μαρτίου 1851;⁴⁰

Κάποιοι τον είπαν ηθογράφο. Και είναι, αλλά είναι άριστος ηθογράφος, ο καλύτερος της λογοτεχνίας μας. Άλλοι τον είπαν θρησκευτικό ή εκκλησιαστικό συγγραφέα. Και είναι. Αλλά είναι ο καλύτερος της λογοτεχνίας μας. Ο Βαλέτας τον είπε ψυχογράφο. Και είναι ο μεγαλύτερος της λογοτεχνίας μας. Σπουδαίος κοινωνικός τοιχογράφος, ο μεγαλύτερος, πολιτικός συγγραφέας του καιρού του, χωρίς αυτό να σημαίνει πολιτική υποταγή. Κάποιοι τον είπαν απολίτικο αλλά δεν ήταν, απολίτευτος ναι, αλλά όχι απολίτικος. Τουναντίον ήταν βαθύτατα πολιτικός και η πολιτική του κριτική είχε ένα χαρακτήρα συχνά έντονα σαρκαστικό, βαθιά αριστοφανικό, αλλά χωρίς τις αθυροστομίες του Αριστοφάνη.⁴¹

.....
40.Κώστα Ακριβού, «Το κοινωνικό στοιχείο στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη μέσα από τα κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας Γυμνασίου-Λυκείου» ,*Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, Μάιος 1998, σ. .11

41.Σαράντου Καργάκου, *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. Αρμός, 2003 σ.

Ήταν λαϊκός ο Παπαδιαμάντης, λαϊκός αλλά με αρχοντιά. «Ο Παπαδιαμάντης ωστόσο δεν εννόησεν άλλη Ελλάδα από τη λαϊκή. Είναι φυτό της χλωρίδας αυτής και τραγί της πανίδας της» θα πει ο Πέτρος Σπανδωνίδης στο έργο του «Δυο μορφές της λογοτεχνίας» το 1960.

«Δεν ήταν ούτε ο τυπικός αστός ουμανιστής ούτε ο ριζοσπαστών μεταρρυθμιστής. Η διαχρονικότητα του βασιζόταν στον απaráμιλλο ανθρωπισμό του, στον αγνό πατριωτισμό, στη δυνατότητα του ν' αποτυπώνει σαφώς τα πράγματα, στη σύνθεση χρονικού και νεοκλασικού πνεύματος. Το μυαλό κι το φρόνημα του Παπαδιαμάντη ήταν πολυσύνθετο. Είναι δε σίγουρο ότι όσοι επέμεναν υπέρ το δέον, στη θρησκευτικότητα και στην ηθογραφική πλευρά των έργων του κατέληξαν να τον αδικούν. Αυτός ο «αποκαμωμένος παλαιστής του βίου», όπως ο ίδιος αυτοχαρακτηρίζεται στα 1894, παρά την οικονομική του μιζέρια κατόρθωσε να έρθει σε συνεπή ρήξη με τις προλήψεις, τις δεισιδαιμονίες (κοινωνικές, ιδεολογικές κ.λ.π.) καθώς και με την οπισθοδρομικότητα και συντηρητικότητα της εποχής του και των ανθρώπων της». ⁴²

Ο Παπαδιαμάντης δεν απέφυγε απλώς τις εθνοκεντρικές πατριδορητορίες. Δεν στηλίτευε μονάχα την τραγική έλλειψη διαβαθμισμένης στρατηγικής, τον πολιτιστικό αποκεφαλισμό της πατρίδας από την αμορφωσιά, τους ξενισμούς και τους πιθηκισμούς, δεν ασχολήθηκε μόνο με την ισοπεδωτική δράση της ασυναρτησίας και της ασυνέπειας. Ούτε ξέφυγε απλώς από τον μανιχαϊσμό των «προοδευτικών» και «συντηρητικών». Ο Παπαδιαμάντης σε επίπεδο κοινωνίας και έθνους προσπάθησε-και κατόρθωσε- να κάνει το έργο του κοινωνικό-ατομικό προϊόν που δεν περιλαμβάνει τον ανούσιο στόχο να αναβιώσει τον αρχαιολατρικό κλασικισμό αλλά μόνο να συγκεράσει την αίσθηση και το πνεύμα του αρχαίου, του βυζαντινού και του νεοελληνικού αναχωνεύοντας οργανικά και λειτουργικά με το (πολύ) ένδοξο πνεύμα του '21, με τα δημοτικά τραγούδια, τις εκκλησιαστικές και εθνικές παραδόσεις, τις λαϊκοδημοτικές επιτεύξεις και προσδοκίες. ⁴³

.....
42. Παντελή Απέργη, «Οι διαχρονικές αξίες στον Παπαδιαμάντη», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, 1998, σ. 34

43. Παντελή Απέργη, «Αφιέρωμα στον Αλ. Παπαδιαμάντη», *Αιγαιοπελαγίτικα θέματα* 35(1993) σ. .28

Ο Παπαδιαμάντης παραμένει απόκοσμος (και φτωχός αλλά όχι δειλός). Τον ονόμασαν λοιπόν «κοσμοκαλόγερο». ⁴⁴ Υποστήριξαν επίσης ότι έγινε κοσμοκαλόγερος «από ανάγκη ή μάλλον κατ' ανάγκη». ⁴⁵

Το ήθος του τον ωθούσε στην απομόνωση και βέβαια η φτώχεια ολοκλήρωνε αυτή τη στάση και την εδραίωνε, την επέβαλε. Δεν τον επηρέασε αν υπήρχε, ο θρησκευτισμός-αναχωρητισμός, κοινωνικό φαινόμενο έντονο της εποχής. ⁴⁶

Η θεοσέβεια του ήταν πολύ ανθρωποκεντρική. Η αγάπη του στο τυπικό δεν ήταν τυπολατρική αλλά ουσιαστικά λειτουργική πνευματικότητα του αυτόφωτη. Οι γνώσεις του πολυδιάστατες αφού ήταν και βυζαντινομαθής και λαϊκοαναθρεμένος και ευρωπαϊστής και ελληνοκεντρικός χωρίς να έχει τη μεσσιανική και ελληνορθόδοξη εσωστρέφεια. Ο Παλαμάς, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Κ. Π. Καβάφης και πολλοί άλλοι επαίνεσαν την ουσιαστικότητα, την ανοιχτότητα και τον στέρεο χαρακτήρα του έργου του. Η κυριαρχία της συμμετρίας υπερτερούσε των άλλων στην αισθητική και μεταφυσική κοσμολογία του.

Η ξενομίμηση, ο ωφελιμισμός, η (αυτό) αλλοτρίωση, η ύποπτη «εθνολατρεία», το ναρκισσιστικό και νοσηρό πυκνανακάτεμα, η βυζαντινοπληξία, οι αλλοπρόσαλλοι και μισαλλόδοξοι, η ωραιολογία (προθάλαμος του ψεύτικου και του νόθου), η χριστιανοφάνεια και η θεοκαπηλεία προβλημάτιζαν και ακόμη περισσότερο, ενοχλούσαν και συγκλόνιζαν το παπαδιαμαντικό πνεύμα.

Ο λόγος του, είναι «φως που καίει». Έχουμε να κάνουμε με έναν άνθρωπο που μας ανοίγει ένα παράθυρο στον κόσμο και στο σύμπαν, στην πλουραλιστική ηθική, στην ελευθερία της βούλησης, στο ήθος, στον Χριστό, στην Παναγία, μας φέρνει κοντά στην ελευθερία, στο Θεό, στην πίστη, στην ομορφιά και πάνω στην ελπίδα. ⁴⁷

44. Μιχ. Περάνθη, *Ο κοσμοκαλόγερος*, Αθήνα, Εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2010, σ. 185

45. Σαράντος Καργάκος, *Ξαναδιαβάζοντας τη Φόνισσα. Μια νέα κοινωνική και πολιτική θεώρηση του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. GUTENBERG, 1977, σ. 24

46. Στο ίδιο, σ. 22

47. Παντελή Απέργη, *ό.π*, σ. 37

Η θερμουργός πνοή του ζωντάνευε και μεγαλουργούσε μ' ότι κι αν καταπιανόταν. Ακριβοδίκαιοι λοιπόν οι στίχοι του Μ. Μαλακάση

« Ο κόσμος ο δικός σου

Ασμάτων άσμα

Στον κόσμο το δικό σου

Κόσμος το κάθε πλάσμα».

«Ο Παπαδιαμάντης είναι ο κατ' εξοχήν αντιρητορικός συγγραφέας. Ο φωνακλαδισμός, η πόζα, η επιτήδεψη κι η ανειλικρίνεια, που αποτελούνε τα κυριότερα γνωρίσματα της κακής τέχνης που σήμερα κατακυριεύει τις ψυχές των ανερμάτιστων, λείπουν ολότελα απ' τον Παπαδιαμάντη. Χωρίς δισταγμό, χωρίς παραδοξολογία, ο Παπαδιαμάντης είναι ο μεγαλύτερος νεοέλληνας συγγραφέας κι ο μόνος που μπορεί κανείς να τον διαβάξει και πάντα να τονε βρίσκει νέον κι αναπάντεχο» θα πει ο Κ. Βάρναλης,⁴⁸ τονίζοντας κατηγορηματικά την αξία του, τοποθετώντας τον παράλληλα στο υψηλότερο βάθρο του συγγραφικού «αξιώματος». Έτσι ορίζει ξεκάθαρα τους λόγους που τον οδηγούν εκεί, συνηγορώντας ουσιαστικά με τον Οδ. Ελύτη, που μας παρακινεί προς «ανακούφισην και παραμυθίαν» στους δρόμους του Γέροντος της Σκιάθου...

« Όπου κι αν σας βρίσκει το κακό αδελφοί

Όπου κι αν θολώνει ο νους σας

Μνημονεύετε Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη»

48. Κώστα Βάρναλη, *Αισθητικά-κριτικά*, Δοκίμια –Μελέτες, τόμος Β, Αθήνα, Έκδ. Κέδρος, 1984, σ. 16

2. Η κοινωνικοπολιτική σκέψη του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη

Πριν τριάντα χρόνια ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης ήταν επίκαιρος. Η διαπίστωση αυτή δεν προερχόταν από κάποιους εκκλησιαστικούς ή θεολογικούς κύκλους, που έχουν κάθε λόγο να υπεραμύνονται της διηνεκούς παπαδιαμαντικής επικαιρότητας. Προερχόταν από το περιοδικό αντί, δηλαδή την δεκαπενθήμερη πολιτική και πολιτιστική επιθεώρηση με τον αριστερό προσανατολισμό. Πιο συγκεκριμένα, στο αφιερωματικό τεύχος του εν λόγω περιοδικού για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, με ημερομηνία Μ. Παρασκευή, 5 Απριλίου 1991, διαβάζουμε τα εξής:

«Αν μοιάζει ακόμη και σήμερα απολύτως επίκαιρος, είναι γιατί ο λόγος του παραμένει λόγος αντίστασης μιας εθνικής ταυτότητας, που, ανάλογα, συνεχίζει να αμύνεται, ακόμα κι αν δέχεται επιρροές από παντού, ακόμα κι αν επίσημα πλέον, καλείται να συγχωνευτεί σ' έναν εσπεράντο «ευρωπαϊκό» ότι εντυπωσιακό, φανταχτερό και εφήμερο .Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης είναι και σήμερα επίκαιρος, εκφραστής μιας κοινωνίας που μοιάζει να καταρρέει - δεκαετίες τώρα-και παρ' όλα αυτά, αντιστέκεται και προχωράει».

Στο αφιερωματικό αυτό τεύχος φιλοξενείται και ένα από τα ωραιότερα άρθρα που έχουν γραφτεί για τον Σκιαθίτη συγγραφέα ως σήμερα: «Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας» του συχωρεμένου Χρήστου Βακαλόπουλου, ο οποίος, κατά την άποψη του Κωστή Παπαγιώργη, «είχε την ευφυΐα μαράζι και την οξυδέρκεια φυλαχτό». Ο Βακαλόπουλος, λοιπόν στο άρθρο αυτό φρόντισε ευθύς εξαρχής να βάλει τα πράγματα στη θέση τους: «Οι φυλακισμένοι και οι άρρωστοι καταφεύγουν συχνά στην Αγία Γραφή και μερικοί Έλληνες στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη» .

Καταφεύγοντας κι εμείς σήμερα στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, μπορούμε ανεπιφύλακτα να υποστηρίξουμε ότι η επικαιρότητα όχι μόνον του ίδιου αλλά και των λογοτεχνικών χαρακτήρων του συνιστά μια αυτονόητη, αν όχι κοινότοπη διαπίστωση. Αυτό συμβαίνει, παρά το γεγονός ότι «τ' αντιστύλια του οικοδομήματος του» όπως λέει ο Οδυσσεάς Ελύτης, «έπεσαν ένα προς ένα. Η αγροτική φάση πέρασε στη βιομηχανική, το χωριό στην πολιτεία, ο χριστιανός στον άπιστο».

Αυτό δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι , ενώ τα αντιστύλια έπεσαν, ο Παπαδιαμάντης, παραμένει πύργος ακαθαίρετος.

Το έργο του Παπαδιαμάντη είναι ένα παλίμψηστο. Εξ ού και οι πολυάριθμες μελέτες και ερμηνείες που έχουν επιχειρηθεί και οι οποίες αναντίρρητα έχουν φωτίσει κάποιες από τις πτυχές του.⁴⁹

«Κατ' εμέ»θα πει ο Σαράντος Καργάκος σε μια εισήγηση που έκανε στο διήμερο Συνέδριο που οργάνωσε στην Παλαιά Βουλή η Ι. Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος για τη συμπλήρωση 150 χρόνων από τη γέννηση του Παπαδιαμάντη, στις 25 και 26 Μαΐου 2001, «χωρίς αυτό να σημαίνει πως αρνούμαι τη θρησκευτικότητα, τον ερωτισμό, τη φυσιολατρία, τον παγανισμό και την ψυχολογική του διεισδυτικότητα, είναι ένας μεγάλος κοινωνικός και πολιτικός συγγραφέας, ο μεγαλύτερος πολιτικός συγγραφέας του καιρού του, ο βαθύτερος μελετητής της κοινωνικής ζωής των λαϊκών στρωμάτων της δικής του εποχής αλλά και των μεταγενέστερων εποχών μέχρι της σημερινής. Ως πολιτικός συγγραφέας ο Παπαδιαμάντης είναι και οξύτατος σατιριστής και γι αυτό ίσως ενόχλησε τότε, όπως ενοχλεί και νυν. Κι επειδή οι πολιτικοί στοχασμοί του Παπαδιαμάντη ήταν άκρως ενοχλητικοί, καθότι ήταν σωστοί, βρέθηκε γι αυτόν η ταμπέλα του συντηρητικού και του αντιδραστικού. Κανείς όμως προοδευτικός δεν μας έχει δώσει με τόση περιγραφική γλαφυρότητα την ευτέλεια του τότε και νυν πολιτικού μας βίου στο βαθμό που το πέτυχε ο Παπαδιαμάντης με το περίφημο αφήγημα «Οι Χαλασοχώρηδες», που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην Ακρόπολι του Γαβριηλίδη τον Αύγουστο του 1892.

Είπαν κάποιοι αφελώς τον Παπαδιαμάντη απολίτικο, επειδή υπήρξε αποδοκιμαστικός έναντι πολιτικών εκφράσεων του πολιτικού βίου παλαιότερων και νεώτερων εποχών. Η άρνηση όμως μιας συγκεκριμένης πολιτικής πρακτικής, που μετατρέπει την πολιτική από άσκηση θυσίας σε άσκηση ληστείας, δεν συνιστά έλλειψη πολιτικότητας. Τουναντίον. Κανείς, απ' ότι έχω υπόψη, δεν υπήρξε τόσο αμείλικτα μαστιγωτικός κατά της πολιτικής των ισχυρών στο βαθμό που υπήρξε ο Παπαδιαμάντης.»⁵⁰

49. Γιώργου Αριστηνού, «Ο αιρετικός Παπαδιαμάντης», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσ., 1998, σ. 57

50. Σαράντου Καργάκου, *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, ό.π. σ. 29

Ελέγχοντας την πολιτική της πανίσχυρης Βενετίας, που εκείνη την εποχή κυριαρχούσε, γράφει το μυθιστόρημα «*Έμποροι των Εθνών*», στο οποίο αναφέρει τα εξής:

«Η γενεαλογία της πολιτικής είναι συνεχής και γνησία κατά τους προγόνους. Η αργία εγέννησε την πενίαν. Η πενία έτεκεν την πείναν. Η πείνα παρήγαγε την όρεξιν. Η όρεξις εγέννησε την αυθαιρεσίαν. Η αυθαιρεσία εγέννησε την ληστείαν. Η ληστεία εγέννησεν την πολιτικήν. Ιδού η αυθεντική καταγωγή του τέρατος τούτου. Τότε και τώρα πάντοτε η αυτή. Τότε δια της βίας, τώρα δια του δόλου και δια της..... βίας. Πάντοτε αμετάβλητοι οι σχοινοβάται ούτοι οι Αθίγγανοι, οι γελωτοποιοί ούτοι οι πίθηκοι(καλώ δ' ούτω τους λεγόμενους πολιτικούς). Μαύροι χαλκείς κατασκευάζοντες δεσμά δια τους λαούς εν τη βαθυζοφόρω σκοτία του αιωνίου εργαστηρίου των...»⁵¹

Στους «*Εμπόρους.....*» το κύριο θέμα ουσιαστικά είναι το χρήμα. Ο Παπαδιαμάντης αντιπαραθέτει στο κοινοτικό πνεύμα των νησιωτών του Αιγαίου- που φυσικά αντανακλά το πνεύμα όλης της Αυτοκρατορίας, όπου ύψιστο κριτήριο δεν είναι το χρυσάφι- την Ενετική βουλιμία, την αντίληψη ότι όλα είναι εμπορεύσιμα. Και μόνο ο τίτλος-όπου το «*Εθνών*» είναι γενική αντικειμενική του «*Έμποροι*»- έπρεπε να μας αποτρέπει από το χαρακτηρισμό «*επιφυλλιδογράφημα*». Αδικούμε τον εαυτό μας και όχι τον Παπαδιαμάντη, όταν αυτά τα έσχατα μας δίνουν την εντύπωση του μηδαμινού.⁵²

Πώς είναι δυνατόν λοιπόν, ο Παπαδιαμάντης, να μη θεωρηθεί από δημοσιόφρονα και ψηφοκάπηλους σαν αντιδραστικός; Αλλά σε αυτό έγκειται η βαθιά πολιτική συμπεριφορά του, ως ανθρώπου. Προτίμησε να πεινάσει παρά να προσκυνήσει και να υποταχθεί στους ισχυρούς της πολιτικής. Ο Παπαδιαμάντης έζησε σα ζητιάνος, όχι γιατί του άρεσε να είναι Διογενικός, αλλά γιατί δεν ήταν αγαπητός στον πολιτικό και κοινωνικό μικρόκοσμο της Σκιάθου και των Αθηνών. Ο Παπαδιαμάντης επείνασε, όχι γιατί δεν εδούλεψε, αλλά γιατί δεν προσκύνησε κανέναν ισχυρό ούτε της πολιτείας, ούτε της εξουσίας.

51. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Οι Έμποροι των Εθνών*, Άπαντα Βιβλιοθήκης του Βήματος, Αθήνα Εκδ. Δόμος, 2011 τόμος 3, σ. 232-233

52. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *Αποσπινθηρίζοντας-Σπουδάματα στον Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. Ίνδικτος, 2008, σ. .22

Προς όλους ήταν εξίσου αυστηρός και όπου έπρεπε ήταν επικριτικός. Αυτό συνιστά τη βαθύτερη πολιτική ουσία του Παπαδιαμάντη, που ήταν άνθρωπος λαϊκός και γι αυτό- κι όχι για χρηματισμό- συνέταξε το πρώτο καταστατικό θεσσαλικού αγροτικού συλλόγου.⁵³

Με όρους κοινωνιολογίας του πολιτισμού η διηνεκής επικαιρότητα του Γέροντος της Σκιάθου σημαίνει παράδοξα και μια ομολογία των λογοτεχνικών δομών του έργου του με τις αντίστοιχες κοινωνικές, αλλά σε διαχρονικό επίπεδο. Παραδείγματος χάριν: Στη λογοτεχνία του Παπαδιαμάντη «οι μεγάλοι απεριόριστοι τρελοί» (η έκφραση αυτή είναι δανεισμένη από την ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη)⁵⁴ συγκροτούν κατηγορία πολυπληθή και εξόχως συμπαθή. Για έναν από αυτούς, τον Γιάννη του Λέκα, ο Παπαδιαμάντης σε μια παράγραφο αναφέρει τα εξής:

«Η μάνα του, επειδή τον είχε μονογενή, συχνά έταζε και παρεκάλει τους αγίους «να τον κάμουν καλά». Πλην φαίνεται ότι αυτός ήτο αρκετά καλά, σχεδόν καλύτερα από πλείστους άλλους και οι Άγιοι δεν έκρινον ότι εσύμφερε να του δώσουν εκείνο το οποίο η μάνα του ονόμαζεν «την υγεία του», δηλαδή την ελευθερίαν να κακουργεί εν γνώσει».⁵⁵

Στη συγκεκριμένη επεξηγηματική φράση συμπυκνώνεται μέρος της κοινωνικής οντολογίας του Παπαδιαμάντη, που αναδεικνύει και έμμεσα καταγγέλλει μια θλιβερή παράμετρο στην ιστορία του Νέου Ελληνισμού: την εν γνώσει κακουργία σε όλους σχεδόν τους τομείς της δημόσιας ζωής.

Ο Παπαδιαμάντης θεάται τα πρόσωπα και τα γεγονότα στο λοιμοκαθαρήριο της νήσου Τσουγκριάς, στο αφήγημα «*Βαρδιάνος στα Σπόρκα*» με «λύπη και ευσπλαχνία». Φροντίζει μάλιστα, στους επαίσχυντους «γενάρχεις» της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας να αντιπαραθέσει τα πρόσωπα της μέθεξης και της θυσίας: τη θεία- Σκεύω τη Γιαλινίτσα και τον Γερμανό γιατρό Γουλιέλμο Βίλδ.

53. Σαράντου Καργάκου, *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, ό.π., σ. 31

54. Μίλτου Σαχτούρη, *Ποιήματα*, 1945-1971, Αθήνα, Εκδ. Κέδρος, 1988, σ.246

55. Αλέξ. Παπαδιαμάντης, *Το Χριστός Ανέστη του Γιάννη*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα Εκδ. Δόμος, 2011 τόμος 13, σ.156-7.

Δεν παραλείπει ωστόσο, να στηλιτεύσει, τα κακώς κείμενα, καταλήγοντας απερίφραστα σε ένα συμπέρασμα, όπου συνοψίζεται σε μεγάλο βαθμό το δράμα του σύγχρονου ελληνισμού:

«Δεν λέγομεν ότι οι άνθρωποι του τόπου ήσαν εκτάκτως κακοί. Αλλού είναι χειρότεροι. Αλλά το πλείστον κακόν οφείλεται αναντιρρήτως εις την ανικανότητα της ελληνικής διοικήσεως. Θα έλεγε, τις ότι η χώρα αυτή ηλευθερώθη επίτηδες, διά ν' αποδειχθή ότι δεν ήτο ικανή προς αυτοδιοίκησιν»⁵⁶.

Αν στα λεγόμενα τώρα του Παπαδιαμάντη συνυπολογιστούν το σιδηρούν προσωπείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Δ.Ν.Τ. ,η Τρόικα και όλα τα συναφή, το μόνο που απομένει είναι η κατακλείδα «όπερ έδει δείξαι», δηλαδή αυτό που έπρεπε να αποδειχθεί, αποδείχθηκε πλέον και σε διαχρονικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, η ικανότητα για αυτοδιοίκηση και ιδιαίτερα για χρηστή αυτοδιοίκηση, σύμφωνα με μια έκφραση του Παπαδιαμάντη σε άλλη ευκαιρία, βρίσκεται «εν διηνεκεί απουσία». Παρόλα αυτά όμως, για να μην αδικούμε πολύ τους εαυτούς μας, πρέπει να έχουμε πάντοτε κατά νου, τον εξαιρετικής ευστοχίας ορισμό του Σκιαθίτη για τους *Εμπόρους των Εθνών*: «Μαύροι χαλκείς, κατασκευάζοντες δεσμά δια τους λαούς εν τη βυθιζοφόρω σκοτία του αιωνίου εργαστηρίου των».

Όλα λοιπόν μαρτυρούν την «ευαίσθητη» και δεισδυτική πολιτική ματιά του συγγραφέα κι ας έχει αδικώς κατηγορηθεί για το αντίθετο.

Έχει υποστηριχθεί από τον Κωστή Μπαστιά⁵⁷ και μάλιστα με τρόπο αξιωματικό ότι «ο Παπαδιαμάντης ούτε φιλοσοφεί ούτε κοινωνιολογεί. Λατρεύει». «Θεωρώ πως οι δύο πρώτες θέσεις του Μπαστιά δεν είναι απλώς υπερβολικές, είναι ανακριβείς. Η δε τρίτη θέση αποτελεί μια μάλλον κοινότοπη διαπίστωση, αφού έχει αποσαφηνισθεί με κρυστάλλινη καθαρότητα από τον ίδιο τον Παπαδιαμάντη στη γνωστή ομολογία πίστεως του διηγήματος «*Λαμπριάτικος ψάλλης*». Στο έργο του ο φιλοσοφικός στοχασμός είναι ευδιάκριτος. Εξίσου ευδιάκριτες είναι και οι κοινωνικές αναφορές».⁵⁸

56. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Βαρδιάνος στα Σπόρκα*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011 τόμος 2, σ.171.

57. Μπαστιά Κωστή, *Παπαδιαμάντης*, Αθήνα, εκδ. Ιωάννη Κ. Μπαστιά, 1974 (Α' έκδοση 1962), σ. .267-68

58. Στέλιου Παπαθανασίου, «Παπαδιαμάντης Κοινωνιολογικός», *Θεολογία* 82 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2011), σ. 239

«Πόσοι συγγραφείς μας του 1907 αναγνώριζαν την Αθήνα ως πόλη δουλοπαροικίας και των πλουτοκρατών;» Διερωτάται ο καθηγητής Μιχάλης Μερακλής.⁵⁹

Συνεπώς ο Παπαδιαμάντης και φιλοσοφεί και κοινωνιολογεί (με την τρέχουσα σημασία του όρου) και θεολογεί (άλλοτε καταφατικά και άλλοτε αποφατικά).

Πέραν της διεισδύσεως του στην κοινωνία και της έντεχνης αναπαραστάσεως της, πέραν δηλαδή της ηθογραφικής καλύψεως ο Παπαδιαμάντης σχολιάζει, ασκεί κριτική, συμμετέχει, παραδέχεται ή απορρίπτει. Ακόμα προτείνει την ιδανική μορφή της κοινωνίας που ζει ή οξύθυμα της εξακοντίζει πικρές διαπιστώσεις:

«Σεβαστέ μου πάτερ, οι Μιλτιάδαι τους οποίους λέγετε, εξώδευσαν άλλος 15 και άλλος 20 χιλ. δραχμάς δια να φθάσωσιν όπου έφθασαν. Ημείς δεν είχομεν μέσα και δεν μας εβοήθησεν και η τύχη. Με 6 χιλ. δραχμάς διετηρήθην εγώ εις τας Αθήνας επί 10 έτη, πότε νηστικός και πότε χορτάτος. 15.10.81»⁶⁰.

Εκείνος λοιπόν που δείχνει απομακρυσμένος από την κοινωνία, εξετάζει την ψυχική ζωή και την ηθική ύπαρξη των συνανθρώπων του σε όλες τις κοινωνικές βαθμίδες, προβάλλει ανάγλυφα τα μεγάλα προβλήματα του καιρού του.⁶¹

Δεν είναι λίγα τα θέματα, με τα οποία ασχολείται, με τα οποία δυστυχώς, και σήμερα ασχολούμαστε:

- Θέματα Παιδείας και Εκπαίδευσης.
- Ιδεολογικά ζητήματα.
- Ενδιαφέρεται για τις σχέσεις των δυο φύλων.
- Σχολιάζει δημοσιογραφικές συμπεριφορές.
- Σατυρίζει καυστικά τα εκλογικά ήθη.

59.Μιχ. Μερακλή, «Θέματα της διηγηματογραφίας του Παπαδιαμάντη», *Τετράδια «Ευθύνης»* 15, (Δεκέμβριος 1981), σ. 99

60. *Επιστολή Αλ. Παπαδιαμάντη στον πατέρα του Α. Παπαδιαμάντη*- Γράμματα, με πρόλογο και σημειώσεις Octave Merlier. Βιβλιοπωλείο Ιωάννου Σιδέρη, 1934, σ..146

61. Νίκου Ορφανίδη, «Το πάθος των προσώπων και τα πάθη της ψυχής», *Η κοιν. Διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*”, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς., 1998, σ. 249-50

- Τοποθετείται στο θέμα του πολιτικού γάμου.
- Έχει άποψη για την αποκέντρωση.
- Μέμφεται την κακοδαιμονία της Δημόσιας Διοίκησης, το δυσκίνητο (ή το αεικίνητο) της κρατικής «μηχανής».
- Σχολιάζει τη συμπεριφορά του ανώτερου κλήρου.
- Εναντιώνεται στην ξενομανία.
- Καταθέτει τις θέσεις του για το γλωσσικό ζήτημα, για τον τρόπο άσκησης λογοτεχνικής κριτικής και άλλα γραμματολογικά θέματα.
- Αναδεικνύει τα προβλήματα των οικογενειακών σχέσεων και των σχέσεων στη γειτονιά.
- Τον απασχολεί το πρόβλημα της προίκας και γενικότερα η θέση της γυναίκας στην κοινωνία.
- Τον καίει ο καημός της μετανάστευσης.
- Ψέγει τους επαγγελματίες πατριώτες και θρήσκους.

Τεκμήρια, για όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, βρίσκονται στα εξής κείμενα του:

α) Διηγήματα: Η Φόνισσα, Οι Χαλασοχώρηδες, Ο Τυφλοσύρτης, Λαμπριάτικος Ψάλτης, Το Ψοφίμι, Ο Διδάχος, Τα πτερόεντα δώρα, Το Ιδιόκτητο, Επιμηθείς εις τον βράχον, Ιατρεία της Βαβυλώνας, Η επίσκεψις του αγίου Δεσπότη, Η θεοδικία της δασκάλας, Τα καλαμπούρια του δασκάλου.

β) Άρθρα-Μελετήματα: Οιωτός, Ηρωικός αντίλαλος, Εκκλησιαστικά εκδόσεις εν Αθήναις, Ιερείς των πόλεων και των χωρίων, Η αληθείς υγεία, Γλώσσα και κοινωνία, Η έννοια του Θεού και ο υλισμός, Α΄ Επιστολή προς την «Εφημερίδα», Πρόλογος (εις το καταστατικόν Συνεταιρισμού κοινότητος Κοσκινά Καρδίτσας).

Βεβαίως ο Παπαδιαμάντης δεν ασχολείται μόνο μ' αυτά, δεν είναι μόνον αυτά. Είναι και ο ραψωδός της Ρωμιοσύνης, ο υμνωδός της Ορθοδοξίας, ο υμνητής της φύσης, ο ζωγράφος του Λαϊκού μας Πολιτισμού, ο ανατόμος της Λαϊκής Ψυχής, ο Ποιητής του Πεζού Λόγου, ο Άνθρωπος με το μοναδικό Ήθος, ο Λογοτέχνης με το αδευτέρωτο Ύψος, για να αρκεστώ μόνον σε λίγα από τα δεδομένα, που καθορίζουν τον Άνθρωπο Αλέξανδρο και οριοθετούν τον λογοτέχνη Παπαδιαμάντη.⁶²

62.Χρήστου Χειμώνα, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης:1800...1900...ή 2000 και.....»,*Η κοιν . διάσταση του έργου του Αλέξ. Παπαδιαμάντη,ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος,Εκδ Οδυσσέας, Μάιος 1998, σ. .369-70

«Για την αδιαφιλονίκητη σχέση ιστορίας και μυθιστορίας στο έργο του Παπαδιαμάντη», θα πει ο Στ. Παπαθανασίου, «η οποία όμως υπερβαίνει τη λογική ενός αυστηρού ντετερμινισμού, η ακόλουθη παράγραφος από το διήγημα «*Λαμπριάτικος ψάλτης*» (1893) αποτελεί τεκμήριο εξόχως αποκαλυπτικό»:

«Όπου γίνεται λόγος περί ξενιτευμένων, οίτινες επιστρέφουσι μετά μακράν απουσίαν ή στέλλουσι γράμματα μετά υλικής παρηγορίας εις τους οικείους, ταύτα όλα βασίζονται επί της πραγματικότητας, καθόσον όλοι οι ζήσαντες εις παραθαλασσίους και ναυτικούς τόπους της Ελλάδος κάλλιστα γνωρίζουσιν ότι, κατά τας παραμονάς ιδίως των εορτών, πολλοί ξενιτευμένοι, ενώ συνήθως φαίνονται ψυχροί και απεσκληρυμμένοι τον φλοιόν, αίφνης ενθυμούνται τους οικείους των και επιστρέφουσι εις τας πατρίδας, ή αν αυτοί κωλύωνται υπό φιλοτιμίας να κατέλθωσιν ευπροσώπως, όχι σπανίως αποστέλλουσι παραμυθίαν εις τας γηραιάς μητέρας και τας αδελφάς των. Εν άλλοις γίνεται λόγος περί των κοινωνικών και οικογενειακών εθίμων των σχετιζομένων με τας εορτάς και αλλαχού πάλιν η ασθενής πλοκή στρέφεται περί νεωτεριστικών τι και φθοροποιών έθιμον».⁶³

Η περικοπή αυτή συνιστά τρόπον τινά την πραγματική δήλωση της διηγηματογραφίας του Παπαδιαμάντη. «*Ταύτα όλα βασίζονται επί της πραγματικότητας*», μας διαβεβαιώνει ο Σκιαθίτης Γέροντας. «Αυτό σημαίνει ότι η σχέση της παπαδιαμαντικής μυθιστορίας με την ιστορία, δηλαδή την απτή πραγματικότητα της εμπειρίας, είναι δεδομένη. Η κοινωνική και οικονομική ζωή της Σκιάθου πρωτίστως και δευτερευόντως των Αθηνών, τροφοδοτούν τις παπαδιαμαντικές σελίδες με πρόσωπα και γεγονότα, τα οποία, ως επί το πλείστον, είναι αληθινά: «Εξ όσων είδα ιδίοις όμμασιν», αναφέρει στο διήγημα «*Η Μαυρομαντηλού*». Φυσικά η είσοδος των προσώπων και των γεγονότων στο χωροχρόνο του λογοτεχνικού σύμπαντος, συνεπάγεται αυτομάτως μια μορφή καλής αλλοίωσης. Η αρχική υπόσταση των προσώπων και των γεγονότων μεταβάλλεται όπως είναι φυσικό, αλλά δεν μεταλλάσσεται».⁶⁴

63. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Λαμπριάτικος ψάλτης*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 8, σ.93-4.

64. Στέλιου Παπαθανασίου, ό.π., σ.241-42

«Λέγεται, αλλά τις το πιστεύει;- και όμως αν ήτο αληθές!- ότι η Μαυρομαντηλού υπήρξε ποτέ και αυτή γυνή και μήτηρ, μήτηρ επτά υιών, ότι και οι επτά υιοί της, έμποροι ναύται, φθονηθέντες υπό της θαλασσίας Γοργόνος, επνίγησαν εις το πέλαγος, ότι ίλεως μοίρα, σπλαγχισθείσα τον πόνο της μητρός, την μετεμόρφωσεν εις σκόπελον, και την εφύτευσεν, εκεί, ου μάκραν του αιγιαλού, μόλις ορθούσαν την κεραυνοβόλητον κεφαλή της, την οιονεί μελάμπελον, χαιρεκακούσαν μακρόθεν όταν βλέπη συμφοράς και πνιγμούς ανθρώπων εις τι πέλαγος, προσδεχομένην ως ιλαστήριον θυσίαν τα εκβραζόμενα υπό των κυμάτων ναυάγια, δροσίζουσιν τον πόνον της εκεί εις τον πόντον. Τοιαύτη η Μαυρομαντηλού.

Αγνώω τι μοιραίον υπήρχε μεταξύ της Μαυρομαντηλούς και του Γιαννιού, του εξαδέλφου μου, αλλά πάντοτε αυτή, διαβαίνουσα πλησίον ή μακράν, τον εκάλει, τον εκάλει.

Φαίνεται ότι υπήρχε μυστηριώδης τις σύνδεσμος, αυτή ήτο η κατ' εξοχήν Μαυρομαντηλού, κ' εκείνος εκ τρυφεράς ηλικίας ουδέν άλλον έβλεπε γύρω του ή μαύρας μαντήλας». ⁶⁵

Η Μαυρομαντηλού με το συμβολισμό της παραπέμπει στον άφευκτο ή απροσδόκητο θάνατο, στη δυστυχία που σκορπούν οι πόλεμοι, τα ναυάγια στη θάλασσα, τα θανατηφόρα ατυχήματα. Η μαύρη μαντίλα επιβάλλει το σεβασμό γιατί υποκρύπτει ανθρώπινο δράμα, συμβολίζει το θάνατο. Παλαιότερα, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, τα χωριά μας ήταν μαυροφορεμένα, σε μεγάλη έκταση, ήταν το πένθος για την απώλεια αγαπημένων προσώπων. Δεν υπήρχε σπίτι που να μην πενθούσε πατέρα, αδελφό ή ξάδελφο. Η μαύρη μαντίλα σηματοδοτούσε εύγλωττα τις οδυνηρές συνέπειες του πολέμου⁶⁶ και της απώλειας.

Μια ακόμα επιβεβαίωση της κοινωνικής διάστασης της παπαδιαμάντιας γραφής και της διηνεκούς επικαιρότητας της, που ξεκινάει από το «τότε» και περνάει, με ευκολία, στις σελίδες της ιστορίας του «σήμερα»!

65. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Μαυρομαντηλού*, Άπαντα Βιβ. Του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 6, σ.134-5.

66. Β. Δ. Αναγνωστόπουλου, «Η Μαυρομαντηλού: μια άλλη ανάγνωση», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, 1998, σ. 26

«Εἰς τὸ ἄκρον τῆς παραθαλασσίας ἀνωφεροῦς οδοῦ, παρά τὸ λιθόστρωτον, δι' οὐ ἀνήρχετο τις εἰς τὴν ἄνω ἐνορίαν, ἐκεῖ ὅπου δὲν ἦτο πλέον ἀγορά, ἀλλὰ καὶ ὄχι ἔξω τῆς ἀγορᾶς ἐξ ὀλοκλήρου, ἦτο τὸ μαγαζὶ τοῦ κυρ Ἀργυροῦ τοῦ Συρματένιου. Ἐάν τυχόν ὁ ἔφορος καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου καὶ δὲν ἠξεύρω τις ἄλλος ἀκόμη, ἠθέλον να κατανεῖμωσι δικαίως τοὺς φόρους τοῦ ἐπιτηδεύματος, πολὺ θα ἐδίσταζον εἰς ποίαν τάξιν ἐμπνευομένων να τὸν κατατάξωσιν, διότι, κατὰ τὸ φαινόμενον, δὲν ἐπῶλει τίποτε. {.....} Ἐλέγετο ἐν τούτοις ὅτι ἐνίστε ἐδάνειζεν, εἰς στενοὺς φίλους καὶ χρήματα ἐπὶ ἐνεχύρω πάντοτε τριπλασίας ἀξίας τῆς τοῦ δανειζομένου ποσοῦ καὶ με τόκον ὄχι ἀνώτερων τῶν 80 τοῖς ἑκατὸ κατ' ἔτος. «Οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι να σὰς χαρῶ. Καὶ ὁ παράς, τὸ σήμερον, εὐκόλα δε βγαίνει.....»».⁶⁷

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα «τὸ διάφορο κεφάλι», που ἀποτελεῖ τὴ σημαίνουσα δομὴ στὴν «οικονομικὴ ἐπικράτεια» τῆς παπαδιαμαντικῆς διηγηματογραφίας, ἐπανέρχεται συχνά-πυκνά στὶς λογοτεχνικὲς σελίδες τοῦ Γέροντος καὶ σημαίνει τὸν ἀνατοκισμό, δηλαδὴ τὸν τόκο που γίνεται κεφάλαιο, ὥστε να αὐξάνεται, να ἀποδίδει μεγαλύτερους καὶ ἐνίστε δυσβάστακτους τόκους.

Ἐξυπακούεται πως τὸ «διάφορο κεφάλι» δὲν κάνει διακρίσεις. Ὁ τραγικός Κωνσταντῆς τοῦ διηγήματος «*Νεκρὸς ταξιδιώτης*» καὶ ὁ ἀδελφός του Γιάννης (οικογενειάρχης «*με σχεδὸν μισὴ δουζίνα παιδιά*»), ἐκτός του ὅτι θαλασσοπνίγονται καθημερινά εἶναι καὶ πνιγμένοι στὰ χρέη.

«Ἦσαν καὶ αὐτοί» μας λέει ὁ Παπαδιαμάντης, «θύματα τῆς τοκογλυφίας τῶν 36 τοῖς ἑκατὸ καὶ τὸ «διάφορο κεφάλι», ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι». Οἱ τοκογλύφοι, δηλαδὴ τὸ πρωτογενὲς τραπεζικὸ σύστημα στὴ Σκιάθου τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα, με τὰ «θαλασσοδάνεια» καὶ τὸ 36 τοῖς ἑκατὸ, κατέστρεψαν, σύμφωνα με τὶς ἐκτιμήσεις του, τὸ ναυτικὸ τοῦ τόπου καὶ ἐξανδραπόδισαν ὅλο τὸ λαό. Ἀξίζει να πούμε ὅτι ἐδῶ ὁ Παπαδιαμάντης, ὅταν ἀναφέρεται στὸ «ναυτικὸ τοῦ τόπου», δὲν ἐννοεῖ μόνον ψαροκάικα καὶ σκαμπαβίες. Ἀναφέρομαι ἐνδεικτικὰ στὸ «*Ἀγνάντεμα*» ὅπου λέει ὅτι «με τὸ ἀπόγειο τῆς νυκτός» ἀρμενίζουν σκούνες βρίκια καὶ γολέτες. Δὲν εἶναι τυχαίον ὅτι τὸ 1906 ναυπηγήθηκε στὴ Σκιάθου τὸ μπάρκο «*Ουρανία*», χωρητικότητος 600 τόνων.

67. Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης, *Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον*, Ἄπαντα Βιβλ. τοῦ Βήματος, Ἀθήνα, Ἐκδ. Δόμος, 2011, τόμος 6, σ.269-271

Η ζωή του Κωνσταντή λοιπόν, ο οποίος ταξιδεύει για δέκα περίπου μέρες «διαπόντιος νεκρός, χωρίς να γίνει ποτέ υποβρύχιος» είναι μια πελώρια αποτυχία.

«Ο συγγραφέας», υπογραμμίζει ο Κωστής Παπαγιώργης, «από ιδιοσυγκρασία αλλά και από θέση είναι ταμένος με την παθητικότητα, την ανημπόρια, την τσακισμένη ζωή. Γενικά η αδυναμία, στην όποια μορφή της, γνωρίζει πρωτοφανείς τιμές μέσα σε αυτή τη λογοτεχνία».⁶⁸

Η τέχνη, ως γνωστών αποτελεί τον προθάλαμο της (επίγειας) αθανασίας. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι το κατώφλι της παπαδιαμαντικής διηγηματογραφίας το διαβαίνουν σχεδόν αποκλειστικά οι απόκληροι της ζωής που αφθονούν στη σκιαθίτικη κοινότητα. Είναι βεβαιωμένο- αδιάψευστος επ' αυτού μάρτυς ο ευαγγελικός λόγος- ότι «οι ταπεινοί τη καρδία» αποτελούν τα εκλεκτά πρόσωπα της Εκκλησίας. Υπό αυτή την έννοια η ζωή του Κωνσταντή, «αθόρυβος, ταπεινή και μετριόφρων» υψώνεται αυτοδικαίως και καθίσταται αθάνατη. Ταπεινή η ζωή, ταπεινό και το αίτημα. «Μέγα πράγμα δεν εξήτησε». Ο απaráμιλλος παπαδιαμαντικός ήρωας δεν εγείρει απαιτήσεις ούτε διεκδικεί δικαιώματα.⁶⁹

«Καθώς επνίγετο παρεκάλεσε μόνον την Μητέρα του Θεού να τον αξιώση να ταφή εις το χώμα της πατρίδος του και να μην επιτρέψη να τον φαν τα ψάρια».

«Είναι δυνατόν μια παρόμοια παράκληση, να μην εισακουσθεί;» Θα αναρωτηθεί ο Παπαγιώργης, ίσως γνωρίζοντας από πριν την (αυτονόητη) απάντηση. Η απάντηση είναι όμως αυτονόητη.....; «Το δικαίωμα είναι εξουσία, διότι αγνοεί την προσωπική ετερότητα» σημειώνει ο Χρήστος Γιανναράς.⁷⁰

Ο παπαδιαμαντικός Κωνσταντής βρίσκεται στους αντίποδες του δικαιώματος της διεκδίκησης και της επομένως και της εξουσίας. Αντιθέτως βρίσκεται στην επικράτεια της υπακοής, η οποία βεβαίως οδηγεί στην ταπείνωση.

68. Κωστή Παπαγιώργη, *Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ*, Αθήνα, Εκδ. Καστανιώτη, 1997, σ. 67.

69. Στέλιου Παπαθανασίου, *Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και η γραμμή του ορίζοντος*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Μυθδονία, 2007, σ. 131-2.

70. Χρήστου Γιανναρά, *Η απανθρωπία του δικαιώματος*, Αθήνα, Δόμος, 1998, σ. 15 και 17.

«Ομολογητής, λοιπόν, ο «*Νεκρός Ταξιδιώτης*», μάλλον υπερβολική μια τέτοια εκτίμηση. Ίσως οιονεί ομολογητής, δηλαδή μικροάγιος του ανθρώπινου πόνου. Ίσως νεομάρτυς ή καλύτερα, θαλασσομάρτυς. Εξάλλου, προς τη κατεύθυνση αυτή μας προσανατολίζει ο ίδιος ο Παπαδιαμάντης στο «*Ενιαύσιο θαύμα*», ένα εκ των οποίων είναι και ο τραγικός Κωνσταντής»⁷¹

«Ό τις θα διηγηθή τα συναξάρια των θαλασσομαρτύρων τούτων, των βιοπαλαιστών, των αξίων παντός οίκτου και συμπαθείας; Κατά παν έτος η θάλασσα μας ζητεί το θύμα της. Φρίκη και πένθος διαχύνεται ανά την μικράν νήσον».⁷²

«Δεν χρειάζεται να είναι κανείς πιστός, για να δεχτεί πως ότι υποφέρει αγιάζει, υπ' αυτήν την έννοια κάθε Παπαδιαμαντικό διήγημα γράφεται σαν συναξάρι. Οι Θαλασσομάρτυρες του Παπαδιαμάντη είναι εν αγνοία τους, μάρτυρες (με τη διπλή σημασία της λέξης) μόνο και μόνο επειδή ζουν».⁷³

Είναι γνωστό πως το διήγημα «*Νεκρός ταξιδιώτης*» κλείνει με τους Ομηρικούς στίχους: «Μη μ' άκλαφτον, άθαπτον ιών όπισθεν καταλείπειν... σήμα τε μοι χεύαι πολιής επί θινί θαλάσσης.»⁷⁴

«Με τον Όμηρο αποχαιρετάμε τον θαλασσοπόρο μας; Εύλογα όμως σχηματίζεται η απορία: καλά, δεν επρόκειτο για μια υπόθεση εσωτερική ανάμεσα στον Κώστα και στην Παναγία, υπόθεση ήδη αρκετά παρεξηγημένη από τους περίεργους, τους αργόσχολους και τους φρουρούς της τάξης; Τι δουλειά έχει εδώ ο Όμηρος και μάλιστα εν κατακλείδι;»⁷⁵ θα διαπιστώσει ο Λάκης Προγκίδης.

Και ο Τάσος Χρυσάφης θα του απαντήσει: «Η σχέση του Παπαδιαμάντη με τον Όμηρο είναι μια θρησκευτική σχέση. Στον τρόπο έκφρασης του θείου η διαφορά τους είναι μόνο διαφορά μορφής. Ο ένας συνέθετε έπη ο άλλος διηγήματα. Και οι δύο όμως είναι εκφραστές σε διαφορετικές εποχές της ίδιας ελληνικής πνευματικότητας.

71.Στέλιου Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 135

72.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Το ενιαύσιον θύμα, Άπαντα* Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 9, σ.175-6

73. Κωστή Παπαγιώργη, *ό.π.* σ. 148 και 157

74. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Ο Νεκρός Ταξιδιώτης, Άπαντα* Βιβλ.του Βήματος, Αθήνα ,Εκδ, Δόμος, 2011, τόμος 12, σ.189.

75.Λάκη Προγκίδη, «Αύρα βαθύτατα αναγεννησιακή»,στο έργο *Ο Παπαδιαμάντης και Δύση*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2002,σ. 118-9.

Ο Όμηρος είναι ο ποιητής που πληρέστερα από οποιονδήποτε άλλο μας έδωσε την αρχαία θρησκευτική παράδοση, ενώ για τη χριστιανική θρησκευτική παράδοση πρωταθλητής δικαιούται να αναγνωρισθεί ο Παπαδιαμάντης». ⁷⁶

«Θαυμάσιο διήγημα» λοιπόν ,ο «*Νεκρός ταξιδιώτης*» κι ο Κωνσταντής «θαυμάσια πεθαμένος», αφού για θαύμα πρόκειται.. «*Το γνησιότερον μέρος του απλού λαού επίστευσεν εις το θαύμα*». ⁷⁷

Αν λοιπόν θεωρήσουμε ότι στο πραγματικά «γνήσιο» μέρος του λαού συμπεριληφθούν και κάποιοι ποιητές μας, που «θωρούν» τις πνευματικές αλήθειες με μάτια ορθάνοιχτα, τότε θα είμαστε σε θέση να πιστέψουμε ότι το «θαύμα» περιφέρεται και κατακλύζει πολλές σελίδες- πλην των Παπαδιαμαντικών- και ανατάσσει και τη δική μας θωριά προς τα «άνω»., παρηγορώντας την ύπαρξη μας.... αποκαθιστώντας τη «θεική» παρέμβαση και τη σχέση μας μ' αυτήν:

«Έζησα κοντά στους ζωντανούς ανθρώπους

Κι αγάπησα τους ζωντανούς ανθρώπους

Όμως η καρδιά μου ήταν πιο κοντά

Στους άγριους άρρωστους με τα φτερά

Στους μεγάλους απεριόριστους τρελούς

Κι ακόμα στους θαυμάσια πεθαμένους.» ⁷⁸

76. Τάσου Χρυσάφης, *Η αποκρυπτογράφηση του Παπαδιαμάντη*, Σέρρες, 2000, σ. 68.

77. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Νεκρός Ταξιδιώτης*, *Άπαντα Βιβλιοθήκης του Βήματος*, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 12, σ. 181.

78. Μίλτου Σαχτούρη, *Ποιήματα*, 1945-1971, Αθήνα, Κέδρος, 1988, σ. 246.

«Η πλουτοκρατία ήτο, είναι και θα είναι ο μόνιμος άρχων του κόσμου, ο διαρκής αντίχριστος. Αύτη γεννά την αδικίαν, αύτη τρέφει την κακουργίαν, αύτη φθείρει σώματα και ψυχάς. Αύτη παράγει την κοινωνική σεπηδόνα. Αύτη καταστρέφει κοινωνίας νεοπαγείς»⁷⁹ ισχυρίζεται ο Παπαδιαμάντης το 1892 στους «Χαλασοχώρηδες». Στο διήγημα αυτό καταγγέλλει το βουλευτή Μαγνησίας Αλικιάδη, που βέβαια οι αναγνώστες της εποχής μπορούσαν εύκολα να ξέρουν το πραγματικό του όνομα και να βρουν το πρόσωπο που κρύβεται κάτω από το συμβατικό ψευδώνυμο που του δίνει ο Παπαδιαμάντης:

«Κατά την πρώτη βουλευτίαν του ολόκληρο δάσος το είχε κάμει ειδικόν του, δικαίωμα κατακτήσεως. Με τον έφορον, τον οποίον είχε φέρει εις την επαρχίαν του είχε προεξηγηθεί σαφέστατα: «Θα σε διορίσω, αλλά φόρον δε θα βεβαιώσεις από την ξύλευσιν του δάσους». Έπειτα ήτο ο λιμήν της βορειοανατολικής πόλεως. (Μιλάει για το λιμάνι του Βόλου εδώ). Α! αυτός ο λιμήν είχε όλους τους μυθολογικούς χαρακτήρας, ους ηδύνατο τις να επιθυμήσει δια μεγάλην επιχείρησιν. Ωμοίαζε με το παλάτι των Σαράντα Δράκων ή με το κάστρο της Ωριάς. Εις κάθε νέας εκλογάς επροκυρήσσετο εργολαβία εις κάθε διάλλειμα μεταξύ δύο εκλογών η εργολαβία εγκαταλείπετο. Ερρίπτοντο ακριβώς τόσαι πέτραι προς μόλωσιν της θαλάσσης, κατά τας παραμονάς εκάστης εκλογής, όσας αν υπελογίζετο ότι θα είχομεν βουλευτικές εκλογάς κατά παν έτος, θα ήρκουν όπως, μετά τρείς αιώνας, μετά πέντε αιώνας το πολύ, συντελεσθεί το έργον».⁸⁰

Επίσης παρουσιάζει τον κυρ-Μανουήλ τον Στεριωμένο, εμποροκαπνοπώλη και κτηματία και ισόβιο Δημοτικό Σύμβουλο, που δάνειζε «το διάφορο κεφάλι», δηλαδή με 100% τόκο, που δημοπρατούσε «τας οικίας και τας αμπέλους» των χωρικών, χωρίς αυτοί να τρέφουν απέναντι του ούτε έχθρα, ούτε μνησικακία.

79. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Οι Χαλασοχώρηδες*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 7, σ. 285

80. Στο ίδιο, σ. 245

«Τούτο δε, διότι εις τα χωρία και εις τας μικράς πόλεις οι πτωχοί άνθρωποι δεν έχουσι κανέν μέσον πώς να γλυτώσουν από τας χείρας των μικροεμπόρων, των μικροκεφαλαιούχων και των δικολάβων. Αυτοί **οι τύραννοι** των είναι και **οι προστάται** των.....». ⁸¹

Οι «ψηφοκάπηλοι» όπως αποκαλεί τους κομματάρχες ο Παπαδιαμάντης, είχαν φέρει σε τέτοια απόγνωση το λαό, που αναγκαζόταν κι αυτός, προκειμένου να αμυνθεί, να επιδίδεται στην «ψευτική»:

«του μόνου όπλου όπερ απέμεινε εις τους χωρικούς, όπως ανταγωνίζονται κατά τόσων και τόσων πολιτικών ή κοινωνικών και βιοτικών πιέσεων και διωγμών (όπλον το οποίον ακονίζεται δις της εβδομάδος εις τα πταισματοδικεία και ειρηνοδικεία, όπου ο χωρικός γίνεται σωστός βλαχοδικηγόρος) να τα βγάλει πέρα μαζί των, φασκελώνων και τα δύο κόμματα όπισθεν των νώτων και ορκιζόμενος καθ' εαυτόν να μαυρίση περιφρονητικώς όλας κατά σειράν τας κάλπας των αυτοκλήτων αντιπροσώπων του ατυχούς λαού, του τόσο δεινοπαθούντος και τυραννουμένου». ⁸².

Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι ο Παπαδιαμάντης ήταν με το λαό κι όχι με την εξουσία. Γνώριζε πολύ καλά την εκμετάλλευση των αδυνάτων από τους δυνατούς και το μέγεθος της διαπλοκής, όπως λειτουργούσε σύμφωνα με τις μεθόδους των πολιτευόμενων:

«Ότι απετέλει την δύναμιν του Αλικιάδη, ήτο ο πόθος, υφ' ου εφλέγετο, να φανή χρήσιμος εις την εκτέλεσιν δημοσίων έργων της επαρχίας. Εν πρώτοις υπήρχε η Εθνική οδός, η προκηρυσσόμενη εκάστοτε ως μέλλουσα να κατασκευασθή, παρά την πρωτεύουσαν της επαρχίας πόλιν! Εκείθεν, αν εξελέγετο βουλευτής, θα είχε την μερίδαν του λέοντος. Από τώρα είχε αρχίσει να συνεταιρίζεται κρυφά με τους εργολάβους». ⁸³

Πέραν της πλουτοκρατίας, στους «Χαλασοχώρηδες» συναντούμε και τον πληρέστερο ορισμό της συναλλαγής:

.....
81.Ε. Ζάχου-Παπαζαχαρίου, «Ο Παπαδιαμάντης υπερασπιστής της βιοτεχνικής πόλης (χώρας) και του κώδικα συμπεριφοράς της», *Η κοιν. Διάσταση του έργου του Αλεξ. Παπαδιαμάντης, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, 1998, , σ. 282

82. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Οι Χαλασοχώρηδες*, ό.π.,σ. 231

83. Στο ίδιο, σ.247

«Συναλλαγή είναι η εν πρυτανείω σίτησις, αι εκ του δημοσίου ταμείου παροχαί, τα ρουσφέτια. Συναλλαγή είναι και η εις παρανόμους δίκας προστασία. Συναλλαγή είναι και η προς παραγραφήν οφειλομένων φόρων συνδρομή και η παράνομος εξαίρεσις κληρωτών. Συναλλαγή είναι και η δωροδοκία».⁸⁴

Με κάτι τέτοια ο λογοτεχνικός ήρωας Αλέξανδρος Χάραυλος έχει κάθε λόγο να ανησυχεί. Πρόκειται για τον «ημιναύτη και ημιοργάτη και ημικφιτρωτή» του διηγήματος «*Ολόγυρα στη λίμνη*», ο οποίος, όταν ρωτήθηκε από τον καπετάνιο του κατά τη διάρκεια θαλασσοπορίας «τι έχεις, βρε Αλέξανδρε, κι αναστενάζεις;». Έδωσε την ακόλουθη μνημειώδη απάντηση: «Συλλογίζομαι, καπετάνιε, πώς θα τα πληρώσουμε τόσα εκατομμύρια που χρωστάει το Έθνος!»

Αρκετά χρόνια μετά τη συγγραφή των εμβληματικών και άκρως επίκαιρων «*Χαλασοχώρηδων*» ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, θα ολοκληρώσει, την οικονομική, τρόπον τινά θεωρία του, με μια καίρια αναφορά εις την «άγουσαν οδόν» προς απόκτησιν χρημάτων. Η οδός αυτή, την «οποίαν όλοι οι Εβραίοι και πλείστοι Γραικοί γνωρίζουσιν», συναντάται στο διήγημα «*Τα βενέτικα*» και συνοψίζεται ως ακολούθως: «Εργασία, οικονομία κατ' αρχάς, είτα ασπλαχνία, τοκογλυφία, εκμετάλλευσις όλων των άλλων ανθρώπων»⁸⁵

Δεν νομίζω πως τίθεται θέμα να προχωρήσουμε σε παραλληλισμούς και συνδέσεις με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Οι αντιστοιχίες είναι ορατές «δια γυμνού οφθαλμού». Ο κυρ Μανουήλ ο Στεριωμένος είναι παρών, κατά πάντα και δια πάντα. Προβάλλει απειλητικός, όπως και στην εποχή των «*Χαλασοχώρηδων*» του Παπαδιαμάντη:

«Μιαν οκάν αχύρου έδιδε τον χειμώνα εκ της προμηθείας του, μιαν οκάν κριθής ελάμβανε το θέρος εκ του αλωνίου. Μίαν οκάν ελαίας έδιδε την Μεγάλην Τεσσαρακοστήν εις πτωχή χήραν, μιαν οκάν ελαίου ελάμβανε το φθινόπωρον εις την αποθήκην».⁸⁶

84. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Οι Χαλασοχώρηδες*, ό.π., σ.285-6

85. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Τα Βενέτικα*, *Άπαντα* Βιβλ. Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 13, σ. 27

86. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Οι Χαλασοχώρηδες*, ό.π. σ. 265

Αναλόγως ενεργεί και ο κυρ Μαργαρίτης, ο διαβόητος αργυραμοιβός της ανθρώπινης αθλιότητας, οπλισμένος με το πελώριο κατάστιχο: «Αι κατάπυκνοι και μυροβολούσαι σελίδες του καταστίχου τούτου, ωμοιάζον με .πίονας αγρούς, με γην αγαθήν. Ότι έσπειρε τις εν αυτώ, εκαρποφόρει πολλαπλασίως».⁸⁷

Η ζωή της θείας Αχτίσας «βουτηγμένη» στην αθλιότητα, η ίδια υποταγμένη σε μια μοίρα βασανιστική, χωρίς ίχνος αντίστασης. Δέχεται και υπομένει το μαρτύριο της εξαθλίωσης καρτερικά, θαρρείς και γνωρίζει την αποστολή της, εκ των προτέρων!

«Αλλά το πρώτιστον εισόδημα της θείας- Αχτίσας, προήρχετο εκ του σταχομαζώματος. Το Ιούνιον κατ' έτος επιβιβάζετο εις πλοίον, έπλεεν υπερπόντιος και διεπερευότο εις Εύβοιαν. Περιφρόνησε το ονειδιστικό επίθετον της «καραβωμένης», όπερ εκσφενδόνιζον άλλα γυναίκα κατ' αυτής, διότι όνειδος ακόμη εθεωρείτο το να πλέη γυνή εις τα πελάγη. Εκεί, μετ' άλλων πτωχών γυναικών, ησχολείτο συλλέγουσα τους αστάχους, τους πίπτοντας από των δραγμάτων των θεριστών, από των φορτωμάτων και κάρρων. Κατ' έτος, οι χωρικοί της Εύβοιας και τα χωριατόπουλα έρριπτον κατά πρόσωπον αυτών το σκώμμα: «Να οι φ'στάνες! Μας ήρθαν πάλι οι φ'στάνες!» Άλλ' αύτη έκυπτεν υπομονετική, σιωπηλή, συνέλεγε τα ψυχία εκείνα της πλούσιας συγκομιδής του τόπου, απήρτιζε τρεις ή τέσσαρας σάκους, ολόκληρον ενιαυσίαν εσοδείαν δι' εαυτήν και δια τα δύο ορφανά, τα οποία είχεν εμπιστευθή εν τω μεταξύ εις τας φροντίδας της Ζερμπινιώς και αποπλέουσα επέστρεφεν εις το παραθαλάσσιον χωρίον της».⁸⁸

Ο κόσμος του Παπαδιαμάντη έχει να παρουσιάσει και άλλες «Αχτίσες», δηλαδή σύμβολα του πόνου, της στέρησης, της υποταγής. Η κοινωνιολογική ματιά του Παπαδιαμάντη επισημαίνει μια διαχρονική αλήθεια, ότι δηλαδή ο πλούτος είναι συσσωρευμένος στα χέρια των ολίγων, ενώ οι υπόλοιποι συλλέγουν «τα ψυχία» εκείνα της πλούσιας συγκομιδής, του ευαγγελικού Λαζάρου, δηλαδή, τη στιγμή που η φτώχεια και ο πλούτος βρίσκονται σε απόσταση αναπνοής, η εντύπωση που δημιουργείται είναι ότι μεταξύ τους «χάσμα μέγα εστήρικται» (Λουκ.,ιστ',26).

87. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Σταχομαζώχτρα*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα , Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 6, σ. 81

88. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Σταχομαζώχτρα*, ό.π., σ.71

«Σκέφτομαι λοιπόν», θα πει ο Στέλιος Παπαθανασίου, «μήπως ο Παπαδιαμάντης στην αρχή (και στο τέλος) του διηγήματος δεν περιβάλλει την ηρωίδα του με «καινουργή άδολην Μανδήλαν» για λόγους αισθητικούς ή προστατευτικούς, αλλά, κυρίως, για να καλύψει το φωτοστέφανο το οποίο αυτοδικαίως κοσμούσε την κεφαλή της «πτωχής γραίας», η οποία, αντιπροσωπεύει το λαμπρότερο, ίσως, παράδειγμα εκουσίας κενώσεως στο χώρο της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας. Το «άδολον» του πράγματος σε απόλυτη διαλογικότητα με το «άδολον» του προσώπου: «Ίδού διατί η πτωχή γραία εφόρει τη ημέρα των Χριστουγέννων καινουργή άδολην μανδήλαν.»⁸⁹

Η αναφορά στην «καινουργή άδολην μαντήλαν» γίνεται, κατά τη γνώμη μου, για να τονίσει τον αγιασμό-εξαγνισμό του προσώπου, μέσω της θυσίας και της προσφοράς, που είναι εκούσιες. Ίσως σ' αυτήν την εκούσια προσφορά και την υπέρβαση του εαυτού πρέπει να αναγνωρίσουμε την ιδιαιτερότητα της Παπαδιαμαντικής Αχτίσας.

«Κάθε συγγραφέας έχει τις εμμονές του. Η εμμονή του Παπαδιαμάντη είναι η ανθρώπινη πτώση. Μ' αυτήν πρέπει να ξεμπλέξουμε αν θέλουμε να δούμε Θεού πρόσωπο. Όχι αυτοϊκανοποιούμενοι σε μια τραγική αυταρέσκεια. αλλά υπερβαίνοντας το Εγώ μας μέσα στη συντριβή της προσευχής και στη δωρεά της αγάπης. Κι αν χαρακτηρισμός «άγιος των γραμμάτων» μπορεί να έχει κάποια σημασία για τον μεγάλο μας συγγραφέα, την έχει ακριβώς για αυτό: οι ήρωες του Παπαδιαμάντη είναι οι άνθρωποι με τους οποίους σταθερά συναναστρέφεται και ένας άγιος.

Η διαφορά είναι ότι η λογοτεχνία δεν σώζει. Απλώς μπορεί να μας ανοίξει ένα δρόμο.....»⁹⁰.

Θα περίμενε κανείς ότι, με βάση την (υποθετικά) ευθύγραμμη πορεία της ιστορίας, την ιλιγγιώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας και τη συνακόλουθη κοινωνική πρόοδο, οι πάσης φύσεως Αχτίσες θα αποτελούσαν οριστικά παρελθόν. Δυστυχώς είναι παρούσες περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Και μάλλον, δεν πρόκειται περί αιφνιδιασμού, αφού ο Απόστολος Παύλος φρόντισε εγκαίρως να μας προειδοποιήσει επ' αυτού στην προς Ρωμαίους επιστολή του:

89.Στέλιου Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 319-20.

90.Άγγελου Καλογερόπουλου, *Προλογικό σημείωμα στον ενδέκατο (11^ο) τόμο των Απάντων του Αλ. Παπαδιαμάντη*, από τη *Βιβλιοθήκη του Βήματος*, σ. 16.

«Οίδαμεν γαρ ότι πάσα η κτίσις συστενάζει και συνωδίνει άχρι του νυν, ου μόνον δε αλλά και αυτοί» (η΄22-23). Με άλλα λόγια, δεν στενάζει μόνο η κτίση αλλά και εμείς οι ίδιοι.

Υπάρχουν σταχομαζώχτρες στη σύγχρονη Ελλάδα; Κανονικά δεν πρέπει να υπάρχουν, αφού, σύμφωνα με τον Ελύτη «η αγροτική φάση πέρασε στη βιομηχανική και το χωριό στην πολιτεία». Υπάρχουν όμως οι ρακοσυλλέκτριες με τα καρτσάκια. Κι αυτό πρόοδος είναι.....

«Αλλ' επειδή οι εντόπιοι είχαν αποκλειστική προσήλωσιν εις τα κτήματα, ούτοι, οι επήλυδες, ως πράττουσιν όλοι οι φύσει και θέσει Εβραίοι, έδωκαν όλην την σημασίαν και την προσοχήν των εις τα χρήματα. Ηνοιξαν εργαστήρια, μαγαζεία, κ' εμπορεύοντο, κ' εχρηματίζοντο. Είτα ήλθεν ώρα, οως και τώρα και πάντοτε συμβαίνει, οπότε οι εντόπιοι έλαβον ανάγκην των χρημάτων και τότε ήρχισαν να υποθηκέουν τα κτήματα. Εωσότου παρήλθε μια γενεά, ή μια και ημίσεια και τα χρήματα επέστρεψαν εις τους δανειστάς, συμπαραλαβόντα μεθ' εαυτών και τα κτήματα.

Έως τότε δεν είχε συλλογισθή τοιαύτα πράγματα ο Φραγκούλης Φραγκούλας, ούτε τον έμελε ποτέ του περί χρημάτων. Άλλ' επ' εσχάτων, είχε λάβει ανάγκην και δευτέρου και τρίτου δανείου και οι δανεισταί προθύμως του έδιδαν, αλλ' απήτουν να τους καθιστά υπέγγυα τα καλύτερα κτήματα, εκ των οποίων έκαστον είχε, κατ' αυτόν εκτιμητήν, δεκαπλασίαν αξίαν του ποσού του δανειζομένου. Πλήν φεύ! Αυτός δεν ήτο ο μόνος καημός του.....».⁹¹

Το διεφθαρμένο πολιτικό σύστημα, η έλλειψη σωστής διοίκησης και τοπικής αυτοδιοίκησης, τα οικονομικά σκάνδαλα, η τοκογλυφία, η εκμετάλλευση του απλού λαού από πολιτευτές και δικολάβους, αποτελούν ένα μέρος της ανθρωπογεωγραφίας των παπαδιαμαντικών διηγημάτων.

Ένας κόσμος «πονηρευόμενος», προσανατιλισμένος στο κέρδος, που αντιδιαστέλλεται με το «γνήσιο μέρος του λαού».

«Και το τρίτον παιδίον, ο Μήτσος, εκείνο το οποίον έβλεπα, ήρχετο εις το παντοπωλείον και εζήτει από τον μικρόν μπακάλην, όστις ήτο ακριβής εις τα σταθμά, αλλά δεν ενόει από ελεημοσύνην, ήρχετο και εζήτει να του στάξη «μια σταξιά λάδι στο γυαλί», αυτό το οποίον θα ήτο άξιον να στάξη μίαν σταγόνα νερού εις πολλών πλουσίων τα χείλη, εις τον άλλον κόσμον.

91. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Ο ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ Δόμος, 2011, τόμος 11, σ. 206.

Και ητιολόγει την αίτησιν λέγον:

- Δεν έχουμε πατέρα στο σπίτι!..»⁹²

«Δεν έχουμε πατέρα στο σπίτι!». Έχω συχνά την εντύπωση, θα πει ο Σταύρος Ζουμπουλάκης, πως όλο το έργο του Παπαδιαμάντη προσπαθεί να απαντήσει στη φωνή αυτή!⁹³

Σε μια φωνή που τόσο σπαρακτικά παρακαλεί για ελεημοσύνη, μια ελεημοσύνη που εν τέλει τη δικαιούται! Όταν η κοινωνική δικαιοσύνη είναι ανύπαρκτη, γιατί ανύπαρκτο είναι το κοινωνικό κράτος, το ευνομούμενο και αξιοκρατικό, τότε αυτές οι φωνές γίνονται πολλές και δυνατές, μετατρέπονται σε «τραγούδι λύπης και απογοήτευσης» που σιγοτραγουδούν όχι μόνο οι ανήμποροι, αλλά ακόμη κι αυτοί που αγωνίζονται και παλεύουν.

«Ο Παπαδιαμάντης γνωρίζει καλά την ασυδοσία και την ανηθικότητα των πολιτευτών, γι αυτό και είναι τόσο αμείλικτα μαστιγωτικός κατά της πολιτικής των ισχυρών στο βαθμό, που κανείς άλλος δεν το έκανε».⁹⁴

«Την εσπέραν εκείνην η πτωχή οικογένεια επήγε και διενυκτέρευσε εις της Μαργαρώς της Μποστάνους. Ο κηπουρός εσυμβούλευσε τον Μανώλην:

-Να κάμης νόμο-τρόπο (τ' αδύνατα δυνατά), λέω 'γω, ν' αγοράσεις ένα σπιτότοπο απάνω στα Κοτρώνια, ή στα Γελαδάδικα, ή στον απάνω Μαχαλά, να χτίσετε κανάνα σπιτάκι, να μη σας πατεί το νερό.

Η χήρα έλαβε τον λόγον:

-Καλά το λες, γείτονα, μα κείνος ο νταβατζής μας, ο Ξυγκάκias, του χρωστούμε, λέει, δεν ξέρω πόσα γίνονται, τριακόσιες δραχμές, όλο το διάφορο κεφάλι, το διάφορο κεφάλι... κι ας του πληρώναμε ταχτικά το διάφορο, μόνο δυο χρονιές δεν του πληρώσαμε...Θα μας έχη πάρει άλλα τόσα κι άλλα τόσα, κι ακόμα δωσ' του, το διάφορο κεφάλι του... κ' εφοβέριζε να μας βγάλη από το σπίτι, να μας το πουλήση στη δημοπρασία...και μας είπε τις προάλλες, θα πέση, μας είπε, το σπίτι να μας πλακώση...

92.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Πατέρα στο σπίτι, Άπαντα* Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011,τόμος 8, σ. 270.

93.Σταύρου Ζουμπουλάκη, *Πρόλογος στον όγδοο τόμο (8^ο) των Απάντων του Παπαδιαμάντη*, από τη Βιβλιοθήκη του Βήματος, σ.19.

94.Σαράντου Καργάκου, *ό.π.*, σ. 30

Να που έπεσε τώρα, ας το χαρή... Δεν έστειλε δα σήμερα κανένα κλήτορα ή κανένα ταχτικό να μας βγάλει απ' το σπίτι, μεγάλη χάρη θα μας έκανε... όλοι μας δυο πήχες τόπο θα χρειαστούμε για να μας θάψουν... Ας χορτάσουν πλιά οι αναχότραγοι...». ⁹⁵

Κακοτεχνίες εγκληματικές και παραλήψεις, με σκοπό το άμετρο κέρδος. Η ζωή μοιάζει χωρίς αξία, μπροστά στις ορέξεις των «επιτήδειων», που ξέρουν καλά να «δικαιώνουν» τα άδικα και κερδοσκοπικά παιχνίδια τους.

«Άλλ' έξαφνα, μίαν πρωίαν, τον είδαν μα στέκη εις τηνπαραθαλάσσιον αγοράν, σιμά εις τον τόπον των δημοπρασιών, φέρων την χαμαλίκαν και μικρόν κουβαριασμένον σχοινίον.

- Τι τρέχει Αποστόλη;... Αποφάσεις να γίνης χαμάλης;
- Αυτό είναι το πλέον ελεύθερο επάγγελμα, απήντησεν ο Κακόμης, άλλο καλύτερο δεν ηύρα». ⁹⁶

«Ο «Κακόμης», ένα από τα πιο ωραία και μάλλον άσημα διηγήματα του Παπαδιαμάντη», θα πει ο Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος, «δεν αποτελεί παρά την υποδειγματική περιγραφή της ημέρας ενός μοναχικού χειρώνακτος. Προς μέγα σκανδαλισμό (και αμηχανία) επίδοξων επικριτών πάσα δράση απουσιάζει...». ⁹⁷

Το είδος της ζωής που επιλέγει ο παπαδιαμαντικός ήρωας, βρίσκεται σε πραγματική αρμονία με «το πλέον ελεύθερο επάγγελμα» και κυρίως, με τον στο πλαίσιο μιας φιλοσοφίας όπου «ο άνθρωπος δε θέλει από τη φύση του να κερδίζει όλο και περισσότερο χρήμα, αλλά απλώς να ζει έτσι, όπως συνηθίζει να ζει και να κερδίζει τόσα, όσα χρειάζονται για το σκοπό αυτό». ⁹⁸

95. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Το σπιτάκι στο λιβάδι*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 9, σ.79

96. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Ο Κακόμης*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 10, σ.234

97. Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλου, *Επί πύλων αύρας νυκτερινής*, Πέντε κείμενα για τον Παπαδιαμάντη, Αθήνα, Νεφέλη, 1992, σ.57

98. Max Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφρ. Μιχ. Γ. Κυπραίου, Αθήνα, Gutenberg, 1978, σ. 42

Έχει υποστηριχθεί ότι η ζωή του Κακόμη, «όπως περιγράφεται με παρατατικούς πάντα» στερείται ποικιλίας και «μπορεί να καταγραφεί με μαθηματική ακρίβεια ως ωρολόγιο πρόγραμμα». Όσον αφορά το χρόνο της ιστορίας, «δε συλλαμβάνεται πλέον ως ροή, αλλά ως στάση».⁹⁹

Ο Κακόμης εργάζεται, διασκεδάζει σε «ταβέρνες του κοινού ανθρώπου» και πάνω απ' όλα θρησκευεί. Επομένως η θέση ότι «το πρόγραμμα του Κακόμη παραμένει κάθε μέρα το ίδιο, ενώ οι μέρες και τα χρόνια περνούν»,¹⁰⁰ είναι μάλλον υπερβολική.¹⁰¹

«Κατά τας νησισίμους ημέρας, επειδή το μεσημβρινό γιουβέτσι, ήτο σαρακοσιανόν, έκαμνεν οικονομίαν 30 ή 40 λεπτών την ημέραν. Τα ολίγα ταύτα κέρματα έδιδε τακτικά ως συνδρομήν και εις άλλα μέρη, δικά του, και συχνά εις ένα Χατζήν καλούμενον, πρώην αχθοφόρον, όστις είχε γηράσει πολύ, ελεεινός. Πάμπτωχος, με πρησμένα τα πόδια και δεν μπορούσε να δουλέψη».¹⁰²

«Ο μοναχικός και συγκλονιστικός αυτός άνθρωπος, ο Αποστόλης Κακόμης»¹⁰³, ενώ φαινομενικά φαντάζει περιθωριακός και απομονωμένος από την κοινωνία, είναι βαθύτατα και ουσιαστικά κοινωνικός. Συμμετέχει, βοηθά, συμπάσχει, επικοινωνεί, εκκλησιάζεται, αρκείται στο ελάχιστο και αθόρυβα συνδράμει τον «ελεεινόν και πάμπτωχο» πρώην αχθοφόρο Χατζή. Είναι ιδιόρρυθμα κοινοτικός και ανεπιτήδευτα φιλόνητος.

Πρόκειται λοιπόν, για έναν συγκλονιστικό παπαδιαμαντικό ήρωα και ο χαρακτηρισμός του μοναχικού μάλλον δεν του ταιριάζει, γιατί «*Μοναξιά δεν είναι ν' αποτραβιέσαι αλλά να τσιγκουνεύεσαι τον εαυτό σου, να είσαι ψυχικά αδιάθετος*»¹⁰⁴ και ο συμπαθής και βασανισμένος ήρωας μας, κάθε άλλο παρά αδιαφορεί!

«Διατί κοιμάται; Πώς αγρυπνεί; Πώς μένει εξοπλωμένος; Και δεν εξέρχεται πνοή και στεναγμός από το στόμα του, και το όμμα του εκαρφώθη εκεί

.....
99.Γ.Φαρίνου Μαλαματάρη, *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη*, 1887-1910, Αθήνα, Κέδρος, 1987, σ. 94

100. Στο ίδιο, σ.95

101. Στέλιου Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 280-81

102. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Ο Κακόμης*, *ό.π.*, σ. 237

103. Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλου, *ό.π.*, σ. 58

104. Στέλιου Ράμφου, «Ανέστη και διέλυσε προαιώνια σκοτάδια», *Το Βήμα* (Κυριακή 11 Απριλίου 2004) σ. 32

απλανές, και ζη, και δεν ζη, ενδόμυχον ζωή; Τι σκέπτεται; Σκέψις χρειάζεται; Όχι δράσις. Να σηκωθεί... Να πηδήση... Να τρέξη... να πετάξη... Ν' αναβή τον βράχον, σκαλοπάτια, σκαλοπάτια, στενούς δρομίσκους, λιθόστρωτα... Να φθάση εκεί επάνω... Να χυθή, να ορμήση... Να τους ταράξη. Να τους θαλασσώση... .Να επιβάλη χείρα εις την νύφην, όπου στέκει στολισμένη και καμαρώνει. «Έλα εδώ ,σου!»... Να την αρπάξη... Να την σηκώση ψηλά... Να την κατεβάση, κάτω από την σκάλαν...θα εξαφανισθούν...θα μείνουν απολιθωμένοι...θα τον νομίσουν δια τρελόν...θα συνέλθουν...θα τρέξουν κατόπιν του...

Η γριά θα τραβήξη τα μαλλιά της, θα χυθή επάνω του, και θα τον σχίση με τα νύχια της τα μαύρα...Οι άλλοι, καλεσμένοι, κουμπάρος, συγγενείς, θα του ριχθούν με τους γρόνθους, με ράβδους, με τας φιάλας τας κενάς και με τας φιάλας τας μισογεμάτας...με την σκούπαν... με ότι τύχη. Αυτός με την μίαν χείραν θα σπρώχνη την νύφην εμπρός, με την άλλην θα προσπαθή να τους φέρη γύρο όλους!... Και ο γαμβρός, ο νοικοκύρης, με το πανωβράκι του το τσόχινον, με το φέσι του το στιλπόν, με την τσάκα του την βελουδένιαν, με το ζωνάρι του το μεταξωτόν, θα τρέξη απ' οπίσω του, και θα γυρεύει αν τους χωρίση... Όχι, θα του έλθη λιγοθυμιά, και θα πέση απ' οπίσω από την πόρταν... και τότε οι γυναίκες θα βάλουν τές φωνές, και θα πασχίζουν να ξελιγοθυμήσουν τον γαμβρό...και θα επέλθη μικρός αντιπερισπασμός...κι αυτός θα σπρώχνη την νύφην κατά τον βράχον, σιμά εις την βάρκαν, κάτω, και με τους γρόνθους και με τους αγκώνας του, καταπληγμένος, αφρίζων, αιματωμένος, άγριος, θ' απαντά εις τα κτυπήματα των λυσσασμένων. Εμπρός! Θάρρος, απόφασις. Σηκώσου! Θα κουνηθής επί τέλους;».¹⁰⁵

«Όλο το διήγημα», σημειώνει ο Τριανταφυλλόπουλος, «ξεδιπλώνει μπροστά μας τη μεθοδεία του αντίμαχου».¹⁰⁶ Ο δαίμονας επιτίθεται σταδιακά, κατά κύματα στην ψυχή του Γιωργή, ώσπου την κρίσιμη στιγμή,ο ήρωας κάνει κρυφά το σημείον του Σταυρού επί της καρδιάς και λέει τρεις φορές το «Κύριε Ιησού Χριστέ».Η προσευχή, το σημείο το σταυρού και η «νοερά οπτασία» της μητέρας του,δαληνεύουν την ψυχή του, ηρεμούν το πνεύμα του και τον

105 Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Έρωσ-Ήρωσ, Άπαντα* Βιβλ.του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 9, σ. 107-8.

106. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *Δαιμόνιο μεσημβρινό, Έντεκα κείμενα για τον Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη, 1978, σ. 81.

οδηγούν στη μακροθυμία και στην συγχώρεση : «Είπεν: ας πάγη, η φτωχή, να ζήζη με τον άνδρα της! Με γειά της και με χαρά της! ...Κατέστειλε το πάθος, επραύνθη, κατενύγη, έκλαυσε κ' εφάνη **ήρωως** εις τον έρωτα του-έρωτα χριστιανικόν, αγνόν, ανοχής και φιλανθρωπίας»¹⁰⁷

Ο τρόπος με τον οποίο τελειώνει το διήγημα αυτό είναι , σύμφωνα με τον Γιώργο Αριστηνό, «ένα επιμύθιο με ηθικοπλαστικές κορώνες και ρομαντική οιστρηλασία{...} μια φαντασμαγορική συμφιλίωση με τον κανόνα.

Πρόκειται για ένα κλείσιμο, συμβατικό, εμβόλιμο και υποβολιμαίο που δεν εκφράζει παρά την ειρωνική διάθεση του συγγραφέα, την υπονομευτική του τακτική. Όλο το διήγημα είναι ένα καλοφτιαγμένο doctorat για την εκδίκηση».¹⁰⁸

Είναι γνωστό ότι ο Παπαδιαμάντης έχει πάρει στο μέγα θέμα της εκδικήσεως, σαφή και ξεκάθαρη θέση, δια στόματος του παπα-Ησύχιου («*Τ' αερικό στο δέντρο*» 4,214): «Εμοί εκδίκησις, εγώ ανταποδώσω λέγει ο Κύριος».¹⁰⁹ Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Παπαδιαμάντης, έχοντας πάντοτε κατά νου το ευαγγελικό «τι γαρ ωφελείται άνθρωπος, εάν τον κόσμον όλον κερδίση, την δε ψυχήν αυτού ζημειωθεί;»¹¹⁰

Έτσι ελεύθερος και απαλλαγμένος από το βάρος της εκδίκησης ο Γιωργής θα συνταχθεί με τον ευαγγελικό λόγο και το κυριότερο θα υπακούσει στη γερόντισσα μάνα του: «Αχ! γυιέ μου! γυιέ μου!. Τ' είν' αυτό που θα κάμης;»¹¹¹. Ενεργεί ανιδιοτελώς κι αυτό είναι που υψώνει την πράξη του , σε πράξη αληθινής επανάστασης!

«Όλες οι ερμηνείες είναι δεκτές», σημειώνει ο Κωστής Παπαγιώργης «απλώς είναι απορίας άξιον πώς ο Παπαδιαμάντης δεν ακολούθησε-ευτυχώς- την ίδια τεχνοτροπία και σε άλλες καταστάσεις ανάλογης οξύτητας. Αν είχαμε το ίδιο με τον Κωνσταντή ή με τον Κουμενή, οι εντυπώσεις μας γύρω από την παπαδιαμαντική δραματουργική θα ήταν διαφορετικές».¹¹²

107. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Έρωσ-Ήρωσ*, ό.π., σ. 119

108.Γιώργου Αριστηνού, «Οι επίλογοι στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη», *Συλλογικό, Πρακτικά Β' διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Δόμος, 2002, σ. 80

109. Στέλιου Παπαθανασίου, ό. π., σ. 257

110.*Ματθ.*,16,26 και *Μάρκ.*, 8, 36

111.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Έρωσ-Ήρωσ*, ό.π., σ.118

112.Κωστή Παπαγιώργη, *Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ*, σ.181

Ίσως γιατί σε μια κοινωνία συνυπάρχουν πολλά στοιχεία και τύποι ανθρώπων, συνθέτοντας έναν πολυφωνικό καμβά. Ο πιστός με τον άπιστο, ο ενάρετος με τον δόλιο, ο πλούσιος με το φτωχό...

Το διήγημα «*Έρως- Ήρως*», ένα από τα καλύτερα του Παπαδιαμάντη, κατά τον Βαλέτα, έχει και καλό τέλος. «Μια τέτοια τραγωδία, μόνο από μηχανής Θεός μπορούσε να τη φέρει στην κάθαρση. Κάθε άλλο τέλος θα ήταν ρομαντικό, θα σκότωνε το διήγημα».¹¹³

«Η «*Φόνισσα*» είναι το συγκινησιακό απείκασμα», θα πει ο Σαράντος Καργάκος, «κάποιων τραυματικών εμπειριών, που αποτέλεσαν την κοινωνιολογική θερμοκοιτίδα μες στην οποία διαπλάστηκε μια δυσδιάστατη ψυχοσύνθεση. Ο Παπαδιαμάντης είναι ένα διχοτομημένο Εγώ».¹¹⁴ Πέρα από τη θρησκευτικότητα που του αναγνωρίζει και την ταπεινότητα, υποστηρίζει πως πάσχει από μελαγχολία, μοναχικότητα, έλλειψη επικοινωνίας, φυγανθρωπίας, στο πλαίσιο τάσεων σχιζοφρενικών. Παρόλα αυτά λοιπόν, οι ιδιότητες αυτές στον Παπαδιαμάντη δε λειτουργούν το ίδιο, όπως σε κάποια άτομα νευρωτικά (που τα κάνουν ανυπάκουα, επαναστατικά και συχνά καταπιεστικά) γιατί αυτός υποτάσσεται σ' ένα κοινωνικό και ηθικό «πεπρωμένο». Υποστηρίζει πως είναι «άντρας-προστάτης» και μιας και δεν μπορεί να κάνει την επανάσταση του προς τα έξω, την κάνει προς τα μέσα, με αποτέλεσμα να γίνεται εσωστρεφής, μονόχωντος, κλειστός και όλα αυτά να τα μεταφέρει στους ήρωες του.

«Η Φραγκογιαννού είναι το Alter Ego, ο κρυφός εαυτός του. Είναι μια προβολή της δικής του παρορμητικής ιδιοσυγκρασίας, που όμως κάποια από τα κοινωνικά ταμπού την κρατούν εγκλωβισμένη. Ότι δεν τολμά να σκεφτεί ο ίδιος για τον εαυτό του, να ομολογήσει, να πράξει, το αποτολμά η ηρωίδα του, η οποία πνίγει τα θηλυκά παιδιά, που υπήρξαν θηλιά στο λαιμό του. Οι αδελφές του, που έπρεπε να τις φροντίσει, να τις παντρέψει και όμως δε μπόρεσε να τις βοηθήσει ούτε υλικά, ούτε «ηθικά». Αυτές που του δημιούργουσαν πλήθος ηθικές ενοχές, που τον χρέωναν μ' ένα δυσβάστακτο για αυτόν κοινωνικό βάρος, που συνέθλιβε την ψυχή του και τον εμπόδιζε να αφοσιωθεί απερίσπαστος στην πνευματική δημιουργία.

.....
113.Γ. Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης. Η ζωή- Το έργο-Η εποχή του*, Αθήνα, Εκδ. Βίβλος, 1955, σ. 559

114. Σαράντου Καργάκου, *Ξαναδιαβάζοντας τη Φόνισσα*, σ. 36

Γι αυτό η Φραγκογιαννού δεν είναι το σύμβολο της εξεγερμένης γυναίκας, είναι το σύμβολο του καταπιεσμένου άνδρα, που είναι υποχρεωμένος από ένα δυναστευτικό οικογενειακό- κοινωνικό καθεστώς να σηκώσει το βάρος των θηλυκών, ν' αγωνιστεί για την αποκατάσταση των παιδιών, που στο κάτω – κάτω δεν ήταν και δικά του παιδιά. Η «Φόνισσα» λοιπόν είναι ένας ενδόμυχος Παπαδιαμάντης. Είναι μια ισχυρή παρορμητική συνείδηση αλλά παράλληλα έχει μια στέρεη ηθική φιλοσοφία. Δεν είναι μόνο ένστικτο αλλά και σκέψη. Μπορεί και θεμελιώνει σε θεωρητική βάση τις πράξεις της.

«Αλλα σας ερωτώ, έπρεπε πράγματι να γεννώνται τόσα κοράσια; Κι αν γεννώνται αξίζει τον κόπο ν' ανατρέφονται;» «Δεν είναι», έλεγεν η Φραγκογιαννού, «δεν είναι χάρος, δεν είναι βράχος; Καλύτερα να μη σώνουν να πάνε και παραπάνω». «Σα σ' ακούω γειτόνισσα».¹¹⁵

«Η Χαδούλα –Φραγκογιαννού είναι διαφορετική», θα πει η Μαρία Γκασούκα. «Ο Παπαδιαμάντης λύνει την αντίθεση αποδίδοντας στην ηρωίδα του ανδρικά χαρακτηριστικά, ώστε να υπερβεί και στην όψη και στο φύλο της, όπως το υπερβαίνει στη σκέψη και τη συνείδηση: «είναι καλοκαμωμένη, με αδρούς χαρακτήρας, με ήθος ανδρικών και με δύο άκρας μύστακος άνω των χειλέων της». Η πορεία της Φραγκογιαννούς στη ζωή, σύμφωνα με τον κοινωνικό κανόνα, ολοκληρώνεται πάνω από το λίκνο του άρρωστου βρέφους. Η συνειδητοποίηση των παθών της και των αιτιών που τα προκάλεσαν, η συναίσθηση πως σπατάλησε την ύπαρξη της για τους άλλους, με τρόπους και μεθόδους, που της επέβαλαν οι άλλοι, χωρίς τη θέληση της, η φρίκη που αισθάνεται για το αποτέλεσμα, την οδηγούν στην απόρριψη κι από 'κει στην εξέγερση. Οργισμένη στρέφεται όχι κατά της κοινωνίας-θύτη, αλλά του κατ' εξοχήν θύματος, που είναι οι γυναίκες, αφού ούτε για μια στιγμή δεν αμφισβητεί τον ιερό προορισμό του αρσενικού και το δικαίωμα της κυριαρχίας του. Η ρήξη με την κοινωνία αλλά και τον παλιό της εαυτό είναι οριστική».¹¹⁶

«Μέσα από τη ρήξη της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς με το περιβάλλον της εντοπίζεται από το συγγραφέα ο κοινωνικός χαρακτήρας του εγκλήματος και ολοκληρώνεται η διερεύνηση, σχετικά με τις συνθήκες, οι οποίες οδηγούν σ' αυτό τις γυναίκες.

115.Σαράντου Καργάκου, *ό.π.*, σ. 37-8

116.Μαρίας Γκασούκα, *Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. Φιλιππότη, 1998, σ. 164

Αποκαλύπτονται ακόμα οι πολλαπλοί, μακροχρόνιοι τραυματισμοί των γυναικών, αλλά και των ανθρώπων γενικά, κι αναπτύσσονται οι στοχασμοί του Παπαδιαμάντη πάνω στις ανθρώπινες σχέσεις και τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής του. Όλα αυτά είναι επόμενο να τον οδηγούν σε ενσυνείδητες ή ασυνείδητες υπερβάσεις της χριστιανικής του αγωγής και συνείδησης, που μόνο ως θεολογικές δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν στην προκειμένη περίπτωση.»¹¹⁷

Συμφωνεί τρόπον τινά με τη θέση του Π. Μουλά, που υποστηρίζει ότι ο ίδιος, όπως προκύπτει από τις έρευνες και τις μελέτες των ειδικών που έχουν ασχοληθεί με το λογοτεχνικό του έργο, είναι μια προσωπικότητα περιθωριοποιημένη ή πιο σωστά αυτοπεριθωριοποιημένη, η παθητική και κοινωνική του συνείδηση (Π. Μουλά, *Ο Παπαδιαμάντης Αυτοβιογραφούμενος*, 1991) αντανακλάται στα κείμενα του προς τους αδύνατους, κατατρεγμένους και υποταγμένους στις διάφορες εστίες εξουσία.

«Με τη Φόνισσα πραγματοποιεί μια υπέρβαση προσωπικών αντιλήψεων και πεποιθήσεων που απορρέει από την υπεροχή του σκεπτικιστή και εμπειρικού παρατηρητή διανοούμενου επάνω στον ιδεολογικά συντηρητικό και πατριαρχικό Παπαδιαμάντη άνθρωπο» θα συμπληρώσει η Χριστίνα Αντωνοπούλου και συνεχίζοντας θα πει ότι: «Οι απόψεις του Παπαδιαμάντη για τις γυναίκες όλες είναι καλογερίστικες και υποτιμητικές, έτσι αναγκαστικά θέλοντας να συγκεράσει και να αμβλύνει την αντικειμενική εμπειρία και παρατήρηση με το ιδεολογικό του υπόβαθρο αναζητεί αλλεπάλληλα προσχήματα και ιδιαιτερότητες για την εξεγερμένη Φραγκογιαννού, όπως την «έξαρση του νου της εις ανώτερα ζητήματα», δηλαδή την απώλεια κάθε ελέγχου, τον ολοκληρωτικό παραλογισμό και τη φυγή από τη μοιραία πραγματικότητα της γυναίκας».¹¹⁸

Θέσεις ακραίες τις οποίες αντικρούει ο Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος και «βάζει τα πράγματα στη θέση τους», επανατοποθετώντας το «κίνητρο» του Παπαδιαμάντη στο «θεολογείν» και όχι απλώς στο «κοινωνιολογείν».

117. Μαρίας Γκασούκα, στο ίδιο., σ. 153

118. Χριστίνας Αντωνοπούλου, «Μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση της Φόνισσας», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου. Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998, σ. 31-2

Ο Παπαδιαμάντης και θεολογεί και κοινωνολογεί και αδιάφυστος μάρτυρας είναι το τέλος της Φραγκογιαννούς,, θα συμφωνήσει και ο Δ. Καράμβαλης¹¹⁹:

«Η γραία Χαδούλα εύρε τον θάνατον εις το πέρασμα του Αγίου Σώστη, εις τον λαιμόν τον ενώνοντα τον βράχον του ερημητηρίου με την ξηράν, εις το ήμισυ του δρόμου μεταξύ της θείας και της ανθρώπινης δικαιοσύνης!»¹²⁰

Ο Τριανταφυλλόπουλος δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει την έντονη έκφραση «επιμένω γαϊδουρινά», για να καταστήσει σαφές πως ο Παπαδιαμάντης δεν είναι «κοινωνικός» συγγραφέας, αλλά θεολόγος.

«*Η Φόνισσα*» λοιπόν είναι τίτλος θεολογικός και ο Κ. Μπαστιάς στο δοκίμιο του «*Ο Παπαδιαμάντης*», σημειώνει επίσης τα σημαντικά και καίρια λέγοντας ότι, τον Παπαδιαμάντη δεν τον απασχολούνε τα θύματα του κακού, αλλά οι φορείς της αμαρτίας. Δεν υπάρχει αισθηματολογία για τα νήπια που αφανίζουνε τα θανατηφόρα δάκτυλα της Φραγκογιαννούς, αλλά έγνοια για τη Φραγκογιαννού και την ψυχή της. Κέντρον του βάρους δεν είναι τα θύματα, αλλά η Φραγκογιαννού...Είναι απόλυτα συγγενική η ορθόδοξη θέση του Ντοστογιέφσκι, που και αυτόν δεν απασχολούνε τα θύματα αλλά οι θύτες.

«Ο Παπαδιαμάντης» θα πει ο Τριανταφυλλόπουλος, «ούτε για μια στιγμή δε λησμονεί πως το κεντρικό πρόβλημα είναι η Φραγκογιαννού. Ξέρει πως πραγματική δυστυχία και οριστική απώλεια δεν είναι η τυράγνια της ζωής και ο φυσικός θάνατος. Τα πεθαμένα παιδιά έχουν σωθεί, όποιος αμφιβάλει πως αυτό πιστεύει ο Παπαδιαμάντης μπορεί να διαβάσει τη «*Συντέκνισσα*» ή τα «*Φορτωμένα κόκαλα*». Εκείνη που έχει μπει στο αλώνι του πραγματικού θανάτου είναι η Φραγκογιαννού.

Ο Παπαδιαμάντης δεν είναι ούτε σοσιαλιστής ούτε ανθρωπιστής αλλά μόνο Ορθόδοξος, για τούτο και ο τίτλος *Η Φόνισσα* είναι έξω από τις κατηγορίες του απαίσιου ή του χαριτωμένου, του αισθητικού ή του αντισταθητικού. Είναι τίτλος σημαντικός».¹²¹

119. Δημήτρη Καράμβαλη, «Η κοινωνική διάσταση στη Φόνισσα του Αλ. Παπαδιαμάντη», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεας, 1998, σ. 145

120. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Φόνισσα, Άπαντα* Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 1, σ. 185.

121. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *Δαιμόνιο Μεσημβρινό*, σ. 134

Και θα συνεχίσει υπερασπιζόμενος τη θέση πως ο Παπαδιαμάντης δεν ταυτίζεται με την ηρωίδα του αυτή. «Θα μπορούσε να το ομολογήσει ο ίδιος, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο», απαντά στον Κ. Χαλβατζάκη, ο οποίος είχε παρατηρήσει πως η Φόνισσα είναι η ενσάρκωση του ίδιου του συγγραφέα.

«Κανενός είδους ανάγνωση του έργου δε στηρίζει τη «συνεργία» και «βλασφημεί». Φως φανάρι: η Φραγκογιαννού σηκώνει πραγματικά, μπαϊράκι εναντίον του Θεού, ο Παπαδιαμάντης όμως δεν μπαίνει στον ταϊφά της, απλώς αφηγείται τις φάσεις τις ανταρσίας.[...]. Το αντάρτικο είναι άλλο πράμα, προϋποθέτει πείσμα και αδιάκοπη απόκρουση της Χάρης. Είναι το ασυγχώρητο αμάρτημα, «η βλασφημία του Πνεύματος».

Ο Παπαδιαμάντης είδε τον πάτο της αβύσσου, αντάρτης όμως δεν έγινε. Ανάμεσα στον Παπαδιαμάντη και στη Φραγκογιαννού κυλάει φαρδύ ποτάμι. Κι ο ίδιος έχει βάσανα όχι λιγότερα από τα δικά της, ποτέ όμως δε χάνει από τα μάτια του την αλήθεια, έτσι που να πιστεύει πως ο θάνατος προάγει τη ζωή»¹²²

«Της Φραγκογιαννούς ήρchiσε πράγματι να «ψηλώνει ο νους της». Είχε «παραλογίσει» επί τέλους. Επόμενο ήτο, διότι είχαν εξαρθεί εις ανώτερα ζητήματα»¹²³

Η διάσταση τους φαίνεται επίσης και από το τέλος του μυθιστορήματος. «Αν λοιπόν ο Παπαδιαμάντης ταυτιζότανε μαζί της ιδεολογικά, ο τάφος της θα είχε τα σημάδια της ευδοκίας του Θεού. Η θάλασσα έκλεισε πάνω από το κεφάλι της, όπως στην Παλαιά Διαθήκη πάνω από το φονιά Φαραώ . Το κύμα όμως που καταποντίζει τη Φραγκογιαννού δεν είναι μύρο μήτε σαν εκείνα που έφεραν το διαπόντιο *Νεκρό Ταξιδιώτη* ως την Παναγιά την Κ'νιστριώτισσα. Τα νερά που τη σκέπασαν είναι η καταδίκη, όχι της ίδιας-αυτή «ευρίσκεται εις το άπειρον έλεος του Θεού» όπως κάπου αλλού λέει για όλους τους νεκρούς ο Παπαδιαμάντης-, αλλά του έργου της, που είναι έργο του Αντίχριστου, δηλαδή ύλη για φωτιά. Ο Παπαδιαμάντης έχει τη δική του σημαντική».¹²⁴

122.Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *ό.π.* ,σ. 139-140

123.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Φόνισσα, Άπαντα* Βιβλ. Του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 1, σ. 71

124.Ν Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *ό.π.* ,σ.143

Πολύ μεγάλος αγώνας για την εξακρίβωση της «ταυτότητας» και των «κινήτρων» της ζωής και της δράσης αυτής της παπαδιαμαντικής ηρωίδας και πολύ μεγάλη και η δική μου συγκίνηση, διαβάζοντας και αγωνιωδώς προσπαθώντας, εκ πρώτης να κατανοήσω και σαν συνέπεια να προβώ στη θέαση του «παραδείσου και της κολάσεως», αυτής της βασανισμένης γραίας....Αυτής, που το όνομα της, έδωσε την ταυτότητα στο έργο αυτό χαρακτηρίζοντας το ως «κοινωνικό μυθιστόρημα».

Το μεγάλο δράμα δεν αφήνει ασυγκίνητη την ψυχή κανενός «κοινού θνητού», χαράζει τα σημάδια του κι αρχίζει ο αγώνας για τη γιατρεία τους....στο δρόμο αυτό, άλλος θα πορευτεί με τη λογική κι άλλος με την ευαισθησία, όλοι όμως θα κάνουν μια διαδρομή, κι αυτό είναι που 'χει σημασία.....!

3. Ορθόδοξη πνευματικότητα, Δύση , Ξένα ήθη και Μεγάλη Ιδέα.....

Για τη σχέση του Παπαδιαμάντη με τους Κολλυβάδες έχουν γράψει : ο Βαλέτας,¹²⁵ ο Γ. Βερίτης,¹²⁶ ο Μ. Μ. Παπαιωάννου,¹²⁷ ο Κωστής Μπαστιάς,¹²⁸ ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος¹²⁹ και ο Ανέστης Κεσελόπουλος¹³⁰.

Οι περισσότεροι –πλήν του Βαλέτα-¹³¹ θεωρούν πως η επιρροή τους στο έργο του Παπαδιαμάντη είναι μεγάλη και μια οποιαδήποτε αποσύνδεση του μαζί τους, θα περιόριζε το βάθος και το εύρος του νοήματος, που φυσιολογικά απορρέει από αυτό.

«Εκείνο που προέχει είναι να θεωρηθούν οι θέσεις των Κολλυβάδων σε σχέση με όσα τεκταίνονται στην Ελλάδα και στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Προέχει επίσης να εκτιμηθεί το ειδικό βάρος που έχουν οι επιμέρους δραστηριότητες των ηγετικών φυσιογνωμιών του Κινήματος (Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, Αθανάσιος ο Πάριος, Μακάριος Νοταράς, Νικόδημος Αγιορείτης), η φιλοκαλική αναγέννηση την οποία προκάλεσαν το βαθύτερο νόημα αυτής της αναγέννησης και, πρωτίστως, η σχέση όλων αυτών με τον Παπαδιαμάντη».¹³²

Ο Χρήστος Γιανναράς, παρουσιάζει συνοπτικά το ιστορικό-πολιτικό-πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο κινήθηκαν, αναφέροντας τα εξής:

«Η Ευρώπη ζει αληθινή κοσμογονία: ένας καινούργιος κόσμος γεννιέται μέσα σε μια φρενίτιδα ενθουσιασμού.

125.Γ. Βαλέτα, Παπαδιαμάντης. *Η ζωή-το έργο-η εποχή του*.

126.Γ. Βερίτης, «Το αναμορφωτικό κίνημα των Κολλυβάδων και οι δύο Αλέξανδροι της Σκιάθου», *Ακτίνες* τ.36 (Πάσχα 1943) σσ 99-110

127.Μ. Μ. Παπαιωάννου, *Η θρησκευτικότητα του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, 1948

128.Κωστή Μπαστιάς, *Παπαδιαμάντης*, Αθήνα, Εκδ.Ιωάννη Κ. Μπαστιάς, 1974

129.Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Φωνή αβελτίωτη. Ο Παπαδιαμάντης, οι Κολλυβάδες και ο Μναχισμός», στο *Δαιμόνιο Μεσημβρινό. Έντεκα κείμενα για τον Παπαδιαμάντη, ό.π.*

130.Ανέστη Γ. Κεσελόπουλου, *Η λειτουργική παράδοση στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*. Θεσ/νίκη, Εκδ. Π. Πουρναρά, 2000. Επίσης, του ιδίου, *Από τον Παπαδιαμάντη στον Πεντζίκη*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Το Παλίμψηστον, 2003, σ.26

131.Στη μελέτη του για τον Παπαδιαμάντη ο Βαλέτας κάνει λόγο, μεταξύ άλλων, για τη «φωτοσβεστική αγυρτεία των Κολλυβάδων», ενώ χαρακτηρίζει τον Αθανάσιο Πάριο σκοταδιστή. Βλ. Γ. Βαλέτα, *ό.π.*, σ. 39

132. Στέλιου Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 91-2

Ριζικές ανακατατάξεις, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές, η μέθη της αλλαγής συνεπαίρνει τις συνειδήσεις, αφυπνίζει καινούργιες ελπίδες και στους υπόδουλους της Ανατολής.

Επίκεντρο η Γαλλική Επανάσταση και πριν ή μετά ένα πλήθος εκρηκτικών γεγονότων συμπυκνωμένων μέσα σε ελάχιστα χρόνια: Οι πρώτοι θρίαμβοι του «ελευθερωτή» Ναπολέοντα, η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, η αφύπνιση των εθνικισμών, οι ριζοσπαστικές ιδέες των Εγκυκλοπαιδιστών, η εικονική γλώσσα του Βολταίρου, η κριτική κάθε «αποκάλυψης» του Φίχτε, η καινούργια μεταφυσική και ηθική του Κάντ, η φιλελεύθερη θεμελίωση της Πολιτικής Οικονομίας, οι επαναστατικές πολιτικές προτάσεις, τα εντυπωσιακά επιτεύγματα της επιστήμης, οι τολμηρές καινοτομίες στην τέχνη. Ύστερα από δεκαετίες ζυμώσεων και εκρηκτικών διεργασιών, η Δύση μοιάζει πια να διαμορφώνει οριστικά την απαραίτητη μέσα στην ιστορία κοινωνική και πολιτισμική της δυναμική». ¹³³

«Αυτή η Ευρώπη», σημειώνει ο Πρωτοπρ. Γεώργιος Μεταλληνός, «προδιαθέτει αρνητικά τον Αθανάσιο Πάριο, κυρίως λόγω της «νέας φιλοσοφίας» της, που με πολλή προκλητικότητα προέβαλαν στην ανατολή οι φανατικοί οπαδοί της. Μιλεί για τα φημιζόμενα εφευρεμάτων νεωτερικών φιλοσόφων μαθήματα, όπου όχι μόνον δεν είναι αναγκαία {...} αλλ' είναι και μάταια και βλαπτικά ως επί το πλείστον». ¹³⁴

Κατά τον Γιανναρά «το αντιπροσωπευτικότερο ίσως επίτευγμα, η ταυτότητα του έργου των Κολλυβάδων, αποκαλύπτεται στη συγκρότηση και έκδοση της Φιλοκαλίας».

Η Φιλοκαλία (συλλογή κειμένων Νηπτικών Πατέρων, που είχε συγκροτηθεί από τον 14^ο αιώνα) είναι «ένα αντίδοτο στο μαχόμενο αντιχριστιανισμό» ¹³⁵ θα πει ο Αρχιμ. Πλακίδας Deseille και ο Κ. Μπαστιάς θα συμπληρώσει ότι η Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών «στάθηκε το μεγάλο εντύπημα της ζωής του Παπαδιαμάντη». ¹³⁶

133.Χρήστου Γιανναρά, *Η απανθρωπία του δικαιώματος*, Αθήνα, Δόμος, 1998, σ.187-188

134.Πρωτοπρ. Γεωργίου Μεταλληνού, «Η Κολλυβαδική άποψη για το Διαφωτισμό», *Σύναξη*, τ. 54 (Απρίλιος-Ιούνιος), σ. 25

135.Αρχιμ. Πλακίδα Deseille, *Φιλοκαλία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1999, σ.76

136. Κωστή Μπαστιά, *ό. π.*, σ. 143.

Η επικοινωνία και η συνδιαλλαγή του Παπαδιαμάντη με τους Κολλυβάδες δεν πραγματοποιείται μόνο μέσω εκκλησιαστικών κειμένων ή μέσω της διδασκαλίας κάποιων εκπροσώπων του κινήματος, που ο ίδιος δεν πρόλαβε καλά καλά να γνωρίσει. Η πιο σημαντική επαφή του είναι αυτή με έναν από τους τελευταίους γέροντες Κολλυβάδες δηλαδή τον Γέροντα Διονύσιο και κυρίως τον πατέρα του παπα-Αδαμάντιο, για τον οποίο γράφει (1895) τα ακόλουθα : «Ούτος ως πάντες οι αρχαιότεροι της νήσου εφημέριοι εδίδασκαν την των μυστηρίων τέλεσιν παρά των ιεροπρεπών εκείνων Κολλυβάδων, οίτινες είχαν ιδρύσει κατά το τέλος του παρελθόντος αιώνας την Μονήν του Ευαγγελισμού εν τη νήσω, φυτώριον γενομένην των σεμνών της νήσου μας ιερέων τότε, οίτινες φιλακόλουθοι, απλοί, ενάρετοι απέλαυνον της αγάπης και του σεβασμού των κατοίκων, ουδεμίαν προσποίησην ή υπόκρισιν επιδεικτικήν κενότητα εμβλεπόντων εις των ιερατικών βίον των».¹³⁷

Η Μονή του Ευαγγελισμού γίνεται φυτώριο όχι μόνο σεμνών, απλών και ενάρετων ιερέων, αλλά απλών, ενάρετων και σεμνών συγγραφέων, όπως ο Παπαδιαμάντης και ο Μωραϊτίδης: «Έσβησεν όμως η Μονή του ευαγγελισμού, περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αφού πρωτύτερα είχε προσφέρει τόσες υπηρεσίες όχι μόνο στην εκκλησία μα και στο έθνος, αφού κράτησε πιστά τη λαμπρή παράδοση των Κολλυβάδων, αφού έγινε κέντρο τόσης πνευματικής αναπλάσεως και προετοίμασε ψυχικά και χάρισε στην Ελλάδα τους δυο μεγάλους χριστιανούς λογοτέχνες της, τους δυο Σκιαθίτες Αλέξανδρους».¹³⁸ Έτσι στην παπαδιαμαντική βιβλιογραφία οι Κολλυβάδες και γενικότερα, τα πρόσωπα της μοναστικής σκιαθίτικης παράδοσης χαρακτηρίζονται άλλοτε ως πρόγονοι, άλλοτε ως πνευματικοί πρόγονοι και άλλοτε ως «προγονικά»¹³⁹ του Παπαδιαμάντη.

Εξίσου σημαντική υπήρξε και η εθνική και κοινωνική προσφορά της Μονής του Ευαγγελισμού κατά την περίοδο της ακμής της. «Η ιστορία της συνδέεται με την ιστορία του νησιού, που πολλά μπορεί να μαρτυρήσει για τη λαμπρή σταδιοδρομία της. Βοήθησε το Κοινό του Κάστρου και στα προεπαναστατικά χρόνια τους αρματολούς και κλέφτες του Ολύμπου.

.....
137.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Παπα-Αδαμάντιος Οικονόμος, Άπαντα* Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος,2011, τόμος 14, σ.223-4

138.Γ. Βερίτη, *ό.π.*

139.Κωστή Παπαγιώργη, *ό.π.*, σ. 168

Ενίσχυσε τα γράμματα στο νησί, περιέθαλψε τους πρόσφυγες που κατέφυγαν από τα γύρω μέρη και τη Χαλκιδική και τον Όλυμπο στα χρόνια του Αγώνα του 1821 και υποστήριξε υλικά σε τροφές και χρήματα, τα ελληνικά πλοία που κατέπλεαν στο λιμάνι».¹⁴⁰

Η κοινωνική προσφορά της Μονής μαρτυρείται βεβαίως και από τον Αλέξανδρο Μωραϊτίδη, γεγονός που αποκαθιστά τη σχέση ανάμεσα στο φανταστικό και στο πραγματικό. «Και το εσέβοντο οι άνθρωποι το ιερόν Κοινόβιον και το ηγάπων. Οι πτωχοί το είχαν ως πτωχοτροφείον και οι γέροντες ως γηροκομείον. Τας εορτάς του Πάσχα και των Χριστουγέννων φορτώματα εμοίραζε κάτω εις τον λαόν τον σίτον και το έλαιον».¹⁴¹

Με βάση λοιπόν όσα προαναφέρθηκαν συνάγεται το ακόλουθο συμπέρασμα: Η μονή του Ευαγγελισμού της Σκιάθου για έναν περίπου αιώνα αποτέλεσε το κέντρο διαφύλαξης της κληρονομιάς των Κολλυβάδων. Η κληρονομιά αυτή με τον ανεκτίμητο θεολογικό της χαρακτήρα όσον αφορά το νόημα της ορθόδοξης λατρείας (αποφυγή των μνημοσύνων και της γονυκλισίας την Κυριακή ως πασχάλια μέρα αναστάσεως, εμμονή στη συνεχή θεία μετάληψη) αλλά και με την κοινωνική της διάσταση επέδρασαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της εκκλησιαστικής και κοινωνικής συνείδησης των δύο Αλεξάνδρων.¹⁴²

«Τόσο η προσωπικότητα του Νήφωνα όσο και η παράδοση της μονής του επηρέασαν αποφασιστικά τη ζωή και το έργο την σκιαθιτών λογοτεχνών Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδη».¹⁴³

140.Ιωάννη Ν. Φραγκούλα, *Νοσταλγικός περίπατος στο νησί των δύο Αλεξάνδρων τη Σκιάθο*, Αθήνα, Δόμος, 1990, σ. 68-69

141.Ο κοινωνικός και φιλόανθρωπος χαρακτήρας των κατά τόπους Ιερών Μονών και ιδίως του Αγίου Όρους φαίνεται καθαρά και στο ακόλουθο απόσπασμα:Αναφερόμενος ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης στα «ευαγή και ιερά καταγώγια», τα οποία «εκ θεμελίων ωκοδόμησαν» οι Αγιορείτες Πατέρες, σημειώνει ότι τα αγαθά των μοναστηριών προορίζονταν «τόσον δια την ζωοτροφίαν και αυτάρκειαν των ενασκουμένων αδελφών, όσον και δια την υποδοχήν των πτωχών και ξένων και ασθενών, όσοι έρχονται εις αυτά».Βλ. Αγίου Νικοδήμου Αγειορίτου, *Λόγος εγκωμιαστικός των εν Άθω Πατέρων*. (Αναδημοσιεύεται στο περ. Εποπτεία, τ. 96 (Δεκέμβριος 1984))

142.Στ. Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 106-107

143.Χρήστου Γιανναρά, *ό.π.*, σ. 178

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης αναγεννήθηκε με το βάπτισμα του και παρέμεινε πιστός δια βίου στην Εκκλησία, την οποία ορθόδοξως κατανοεί ως σώμα Χριστού και όχι ως σωματείο Χριστιανών. Καταθέτοντας την αυτοσυνειδησία του, ομολογεί: «Εγώ είμαι τέκνον γνήσιον της ορθοδόξου Εκκλησίας, εκπροσωπούμενης υπό των Επισκόπων Της. Εάν δε τυχόν πολλοί τούτων είναι αμαρτωλοί, αρμοδία να κρίνει είναι μόνον η Εκκλησία και μόνον το άπειρον έλεος του Θεού ημείς πρέπει να επικαλώμεθα. Το κύρος και την ενότητα της Εκκλησίας ημείς δεν τα συγχέομεν με τας αμαρτίας των προσώπων, καθώς οι παρασυνάγωγοι».¹⁴⁴

Ο Παπαδιαμάντης είναι Ιεροψάλτης και Αναγνώστης. Άνθρωπος της προσευχής και των αγρυπνιών. Όπως φαίνεται από τα έργα του γνωρίζει πολύ καλά την Αγία Γραφή και τα βιβλία της Εκκλησίας, ιδιαίτερα τα υμνογραφικά. Ζει και διασώζει την ευλαβική λαϊκή ευσέβεια και παράδοση. Περιγράφει τα έθιμα και τα πανηγύρια, που κέντρο τους έχουν την Θεία Λειτουργία. Δεν υπάρχουν ωραιότερα διηγήματα Χριστουγεννιάτικα, Πασχαλινά και άλλα εορταστικά, που να συνδυάζουν τόσο αρμονικά τη Θεολογία και τη ζωή των ανθρώπων. Πιστεύει θερμά στον Θεό και τους αγίους και στα θαύματα τους.¹⁴⁵

«Μικρός εξωγράφιζα Αγίους.....»¹⁴⁶ θα σημειώσει στην αυτοβιογραφία του.

Ο Παπαδιαμάντης σέβεται και τιμά ουσιαστικά την εκκλησιαστική παράδοση, προβάλλοντας την αλήθεια της κοινωνικής ζωής. Η άρνηση της εκκλησιαστικής παραδόσεως θεωρεί ότι μας εξομοιώνει με τους Προτεστάντες.¹⁴⁷

Στα κείμενα του Παπαδιαμάντη το σώμα του Χριστού, η Εκκλησία, παρουσιάζεται ως οργανική και όχι ως ιδεολογική ενότητα. Οι ιερείς των διηγημάτων του συνειδητοποιούν ότι επιτελούν λειτουργήματα και διακονία, που όχι μόνο δεν αποκλείει, αλλά ευνοεί λειτουργήματα και διακονίες λαϊκών.

144. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ Α., *Άπαντα*, Κριτική έκδοση Ν. Τριανταφυλλόπουλου, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 5 Τόμοι, 1981-1998, τόμος Ε΄, σ. 165

145. Μητροπολίτου Χαλκίδος Χρυσοστόμου, «Η Ορθόδοξη Πνευματικότητα και ο Παπαδιαμάντης», *Θεολογία*, 82 (Οκτ-Δεκ 2011), σ.14

146. Συλλογικό, *Ημερολόγιο 1998, Συγγραφείς στο χρόνο- Α. Παπαδιαμάντης*, Χαλκίδα, Εκδ. Διάμετρος, 1998, σ. 6

147. Μητροπολίτου Χαλκίδος Χρυσοστόμου, ό. π., σ. 17.

Γι αυτό τουλάχιστον σε επίπεδο ιερέων είναι αδιανόητη εκεί κάθε φεουδαρχική ή δεσποτική αντίληψη της ιεροσύνης. Επίσης θέλει και τους λαϊκούς ως αναπόσπαστα και απαραίτητα μέλη του σώματος της εκκλησίας. Οι λαϊκοί μαζί με τον ιερέα αποτελούν τη λατρευτική κοινότητα. Άλλωστε και οι ιερείς προέρχονται από το λαό και ζουν σε στενή σχέση μαζί του. Στη συνείδηση του Παπαδιαμάντη και των ανθρώπων του, οι λαϊκοί είναι «συλλειτουργοί».¹⁴⁸

Παρότι η Εκκλησία ήταν το κέντρο της ζωής του Παπαδιαμάντη, αυτό δεν τον εμποδίζει να ασκήσει την έντονη κριτική του εκεί που θεωρεί απαραίτητο . Αυτό βεβαίως όχι μόνο δεν ενοχλεί, αλλά μας βοηθά και μας ξαλαφρώνει κι εμάς, γιατί συμβάλει στην αποκατάσταση των πραγμάτων. Δεν υπάρχει πνεύμα αντιεκκλησιαστικό και αντιδραστικό, ότι λέγεται είναι από καλή διάθεση ενός μέλους της Εκκλησίας το οποίο πονά με τα κακώς κείμενα.

«Σπεύδομεν να δηλώσωμεν ότι με τα ανωτέρω δεν προσβάλλομεν το κύρος της Εκκλησίας, αλλ' απλως εκφράζομεν την λύπην μας δια την κατάστασιν των πραγμάτων».¹⁴⁹

Η κριτική του Παπαδιαμάντη πολλές φορές τονίζει επίσης και το μέγεθος της ευθύνης των επισκόπων, όταν χρησιμοποιούν ανορθόδοξους και πλάγιους τρόπους για την προσωπική τους ανέλιξη και εκλογή ,καθώς και για την εκλογή των «υμετέρων» ιερέων τους. Γιατί πιστεύει ότι είναι πολύ σημαντικό, το θέμα των προϋποθέσεων που θέτει η Εκκλησία για την εκλογή των ιερέων και των επισκόπων της και σε καμία περίπτωση δεν θα έπρεπε να παραβιαστούν. Πάνω απ' όλα βρίσκεται η ιερή αποστολή της Εκκλησίας στον κόσμο και αυτή επιτελείται μόνο από τους άξιους.

«Επειδή το πολύ του λαού διψά θρησκευτικής διδασκαλίας, οι δε αρμόδιοι και υπεύθυνοι ουδεμίαν μέριμναν λαμβάνουσι προς θεραπείαν της ανάγκης ταύτης...επόμενον ήτο πολλοί ευσεβείς και καλοπροαίρετοι άνθρωποι να πλανηθώσι, καλή τη πίστει, ακούοντες τον χριστιανικόν λόγον, έστω και νοθευμένον, παντού όπου ούτος ηχεί».¹⁵⁰

.....
148. Ανέστη Κεσελόπουλου, «Η Εκκλησία στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη», *Θεολογία* 82 (2011), σ. 27

149. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Ο Καλόγερος*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 7, σ. 99

150. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Οι Ελαφροΐσκιωτοι*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 8, σ. 73

«Ο Παπαδιαμάντης» θα πει ο Κώστας Ακριβός, «συλλαμβάνει και ανατέμνει τον κόσμο αλλιώς, με τρόπο διαφορετικό, καθώς η οπτική του δεν είναι μονοσήμαντη και ορισμένη. Όλος ο κειμενικός κόσμος του Παπαδιαμάντη και τα πάθη του κρίνονται στο βαθμό που αντιμάχονται ή συμμαχούν με το Θεό. Μία είναι η πηγή της δυστυχίας: η αμαρτία, ένας ο δρόμος της σωτηρίας: η μετάνοια.....Η ψίχα του παπαδιαμαντικού έργου, είναι η ταπεινοφροσύνη, είναι ο μόνος δρόμος που οδηγεί στη Θυσία. Άρα, στο θαύμα».¹⁵¹

Η κοινωνία του Παπαδιαμάντη τελεί υπό το φως της θεολογίας του, που δεν είναι άλλη από την αλήθεια ζωής της ορθόδοξης παράδοσης, που ο ίδιος βιώνει καθημερινά. Ο πληθυσμός και ο κόσμος του κινείται στη στέρηση και στην πενία, στην εξορία και στην ξενιτιά, στον έρωτα και στο θάνατο. Φροντίζει για την ψυχή και αγωνιά. Δεν είναι τυχαία η λιπή, αλλά τόσο εύστοχη –και κατά τρόπο χριστιανικό γραμμένη-διαπίστωση και θέση του:

«Σαν να 'χαν ποτέ τελειωμό
τα πάθια κι οι καημοί του κόσμου».¹⁵²

«Όμως από τη άλλη μεριά», σύμφωνα με τη γνώμη του Νίκου Ορφανίδη, υπάρχει και η άλλη όψη, αυτή που δίνει παρηγοριά στις ταλαιπωρημένες ψυχές «είναι και ο πληθυσμός της χαράς. Γιατί η χαρμολύπη είναι στοιχείο της ορθόδοξης εμπειρίας. Ο πληθυσμός του Παπαδιαμάντη δεν είναι ένας πληθυσμός του πένθους, του κοινωνικού περιθωρίου. Δεν κινείται κατά τρόπο έμμονο στο σκότος. Γιατί στον Παπαδιαμάντη είναι το φως».¹⁵³

Τον Παπαδιαμάντη δεν τον απασχολεί μόνο ο κόσμος του σήμερα και η βιοτική έρευνα. «Δε βλέπει μονοδιάστατα τον άνθρωπο ως μονάδα πολιτική[...] Δεν αντιθέτει στον καπιταλιστή τον προλετάριο μήτε στον αντιδραστικό τον άνθρωπο της σωστής δράσης».¹⁵⁴

Τον ενδιαφέρει περισσότερο η κοινωνία των προσώπων, η επί της ουσίας επικοινωνία των ανθρώπων όχι ως ισοπεδωμένων ατόμων, αλλά ως προσώπων και η συμμετοχή σε μια κοινωνία αγάπης.

151. Κώστα Ακριβού, *ό.π.*, σ. 19

152. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Το μοιρολόι της φώκιας*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 12, σ.117

153. Νίκου Ορφανίδη, *ό.π.*, σ.250

154. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Πάνω σ' έναν παρά-ξενο τίτλο» *Δαιμόνιο μεσημβρινό. Έντεκα κείμενα για τον Παπαδιαμάντη*, *ό.π.*, σ. 144

Ο Παπαδιαμάντης, με τη γνήσια θρησκευτικότητα του, δεν «πιστεύει πως ο κόσμος μπορεί να για τρέψει από μόνος του τις πληγές του»,¹⁵⁵ παρά μόνο με τη χάρη του Θεού και την απαλλαγή από την αμαρτία.¹⁵⁶

«Τον Παπαδιαμάντη τον αποδέχτηκαν πολλοί στον τόπο μας θρησκευόμενοι» σύμφωνα με τη γνώμη του Γιάννη Σακελίωνα. «Αν όμως ένα μεγάλο μέρος απ' αυτούς τον είχε μελετήσει σωστά, είναι βέβαιο πως θα τον είχαν απορρίψει. Δεν ανήκει σ' όλους τους «θρησκευόμενους» γιατί εθρήσκευε αλλιώτικα. Δηλαδή δεν εδεχόταν τη συνεχή αλλοίωση της ορθοδοξίας, που είχε (και έχει) από πολλές απόψεις υποταχτεί στο δυτικό ευσεβισμό, κάτι που απέρριπτε η δική του Ορθόδοξη ευλάβεια. Και τούτον τον δυτικό τρόπο σκέψης και αναφοράς τον απόρριπτε και στον κοινωνικό μας βίο. Γιατί ήθελε να είναι γνήσιο. Και κάτι περισσότερο. Επίστευε ότι ετούτος ο Τόπος είχε (και δυστυχώς έχει ακόμα) ανάγκη από μια αφετηρία. Πολιτιστική και συνεπώς πολιτική. Και τούτη η αφετηρία είναι η ίδια η γη μας. Με το δικό της πρόσωπο, τις δικές της δυνάμεις, αλλά και τις αδυναμίες της. Ακόμα και τις ιδιορρυθμίες της. Τη θρησκευτική πίστη, τα ήθη, τη φύση της».¹⁵⁷

Ο Παπαδιαμάντης ήταν αρνητικός απέναντι στην τότε πολιτική, γιατί έβλεπε να διαμορφώνεται ένας πολιτικός βίος έξω από την πολιτική και ηθική παράδοση της εκκλησίας. Όπως παρατήρησε ο Σπύρος Μελάς, «είναι ο μόνος που είδε, ότι η θρησκεία, με άλλα λόγια η Ορθοδοξία, ήταν η σπονδυλική στήλη του εθνικού σώματος».¹⁵⁸ Απόκλιση από την πολιτική παράδοση σήμαινε για τον Παπαδιαμάντη πολιτικό θάνατο του Γένους. Και για αυτό ήταν σφόδρα πολέμιος αυτών που πολεμούσαν την βυζαντινή μας παράδοση, που περισσότερο ίσως κι από πνευματική, είναι παράδοση πολιτική, μέσα από τη θρησκευτική της έκφραση.¹⁵⁹

.....
155.Ν.Δ.Τριανταφυλλόπουλου, *ό.π.*

156.Ιωάννας Ορφανίδου, «Η Φόνισσα ως κοινωνικό μυθιστόρημα. Μια παράλληλη ανάγνωση προς τα Ρόδινα Ακρογιάλια», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, Μάιος 1998, σ.272

157.Γιάννη Σακελίωνα, *Σύγχρονες πολιτικές διαστάσεις στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, Θεσσαλονίκη, 1978, σ.10

158.Πρόλογος, στην έκδοση των *Απάντων* από το Γ. Βαλέτα, Α', 18

159.Σαράντου Καργάκου, *ό.π.*, σ.32

Γράφει στο διήγημα του «*Λαμπριάτικος ψάλτης*», τα ακόλουθα σαρκαστικά, για αυτούς που ασχολούνταν και ενοχλούνταν πολύ από την εμμονή του να γράφει θρησκευτικά διηγήματα:

«Μη θρησκευτικά, προς Θεού! Το Ελληνικόν Έθνος δεν είναι Βυζαντινοί, εννοήσατε; Οι σημερινοί Έλληνες είναι κατ' ευθείαν διάδοχοι των αρχαίων. Έπειτα επολιτίσθησαν, επρωόδευσαν και αυτοί. Συμβαδίζουν με τα άλλα έθνη. Ποίαν ποίησιν έχει το να γράψης ότι ο Χριστός «δέχεται την λατρείαν του φτωχού λαού» και ότι ο πτωχός ιερεύς «προσέφερε τω Θεώ θυσίαν αινέσεως»; Και να περιγράψης το εσωτερικόν του ναΐσκου, με τας νυσταλέας κανδήλας και τας αμαυράς μορφάς των Αγίων ολόγυρα! Δεν τα εννοούμεν ημείς αυτά. Ημείς θέλομεν διήγημα, το οποίον να είναι όλον ποίησις, όχι πεζή πραγματικότης».¹⁶⁰

Η ειρωνική αυτή δήλωση του Παπαδιαμάντη στρέφεται γενικώς κατά του πνεύματος των καιρών, την παραγνώριση και περιφρόνηση του Βυζαντίου και της ορθόδοξης αντίληψης.

Η Ορθοδοξία ήταν για τον Παπαδιαμάντη η ισχυρή και στερεή βάση πάνω στην οποία όφειλε και έπρεπε το Ελληνικό Γένος να στηριχθεί. Έτσι με τα γραφόμενα του κάνει κι αυτός, τη δική του πολιτική και συμπυκνώνει το πολιτικό του «πιστεύω» στα εξής:

«Το επ' εμοί, εν όσο ζω και αναπνέω και σοφρονώ, δεν θα παύσω, ιδίως δε κατά τας πανεκκλάμπρους ταύτας ημέρας, να υμνώ μετά λατρείας τον Χριστό μου, να περιγράψω μετ' έρωτος την φύσιν και να ζωγραφώ μετά στοργής τα γνήσια Ελληνικά ήθη. *«Εάν επιλάθωμαί σου Ιερουσαλήμ, επιλησθείη η δεξιά μου, κολληθείη η γλώσσα μου τω λάρυγγί μου, εάν μη σου μνησθώ»* ».¹⁶¹

Το 1896 ο Παπαδιαμάντης θα γράψει σ' ένα μελέτημα του, περί κλήρου και εκκλησίας, τα εξής σπουδαία:

«Να παύση π.χ. η συστηματική περιφρόνησις της θρησκείας εκ μέρους των πολιτικών ανδρών, επιστημόνων, λογίων, δημοσιογράφων και άλλων. Η λεγομένη ανωτέρα τάξις να συμμορφωθή με τα έθιμα της χώρας, αν θέλη να εγκληματισθή εδώ. Να γίνη προστάτις των πατριών και όχι διώκτρια.

160. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Λαμπριάτικος ψάλτης*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 8, σ. 97

161. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Λαμπριάτικος ψάλτης*, ό. π., σ. 98-9

Να ασπασθή και να εγκολπωθή τας εθνικάς παραδόσεις. Να μη περιφρονή αναφανδόν ότι παλαιόν, ότι εγχώριον, ότι ελληνικόν. Να καταπολεμηθή ο ξενισμός, ο πιθηκισμός, ο φραγκισμός. Να μη νοθεύονται τα θρησκευτικά και τα οικογενειακά έθιμα. Να καλλιεργηθή η σεμνοπρεπής βυζαντινή παράδοσις εις την λατρείαν, εις την διακόσμησιν των ναών, την μουσικήν και την ζωγραφικήν. Να μη μιμώμεθα πότε τους Παπιστάς και πότε τους Πρωταστάντας. *Να μη χάσκωμεν προς τα ξένα . Να στέργωμεν και να τιμώμεν τα πάτρια.* Είναι της εσχάτης εθνικής αφιλοτιμίας να έχωμεν κειμήλια και να μη φροντίζωμεν να τα διατηρήσωμεν. Άς σταθμίσωσι καλώς την ευθύνην των, οι έχοντες την μεγίστην ευθύνην». ¹⁶²

«Ο Παπαδιαμάντης βαθύτατα χριστιανός και ως προς την ιδιοσυγκρασία του Ρωμιάς», υποστηρίζει ο Σ. Καργάκος, διευκρινίζοντας την αντίθεση και τους φόβους του Παπαδιαμάντη με τη Δύση, και τα εξ' αυτής, προερχόμενα «έβλεπε το εθνικό πρόβλημα με μια ευρύτερη προοπτική, που περιείχε όλους τους χριστιανούς της Βαλκανικής και της Ανατολής. Η Ρωμιοσύνη του δεν προσέκρουε στην Ελληνοσύνη του. Οι έλληνες έπρεπε να είναι η μικρά ζύμη που θα ζυμούσε όλο το φύραμα όλων των λαών και θα τους έδινε ένα όραμα πολιτικό. Ο Παπαδιαμάντης κι αν δεν ήταν ο πολιτικός, έβλεπε ωστόσο ότι ο Ελληνισμός μπορούσε να επεκταθεί έως εκεί όπου υπήρχε συμπαγής εθνολογική βάση. Αντίθετα η ιδέα της Ρωμιοσύνης, εμπεριέχοντας και την Ελληνοσύνη, είχε μια διάσταση ευρύτερη, σχεδόν οικουμενική. Δυστυχώς, το δυτικό πνεύμα πολιτικής δεν μας επέτρεψε να διαμορφώσουμε μια ανατολική πολιτική-έστω κι αν στόχος μας πολιτικός ήταν η Ανατολή. Γι αυτό και ο Παπαδιαμάντης αποστρεφόταν την τρέχουσα πολιτική και τις τότε υπό την επήρεια της Δύσεως διαμορφούμενες κοινωνικές και πολιτικές αξίες.

Δεν φοβόταν την Ανατολή ο Παπαδιαμάντης, ούτε το Βορρά. Φοβόταν τη Δύση για τις μικρές αξίες που προωθούσε στο χώρο μας, αξίες που έκαναν τον Έλληνα από λαϊκό άρχοντα και λαϊκό νοικοκύρη να γίνεται μικρόψυχος και φιλοχρήματος αστός». ¹⁶³

.....
162.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Ιερείς των πόλεων και των χωρίων*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα , Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 15, σ.180-1

163.Σ. Καργάκου, *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, ό.π., σ.41-2

«Έως πότε θα είμεθα αχαρακτήριστοι Γραικύλοι;»¹⁶⁴ αυτή η καταπληκτική φράση υπάρχει σαν κατακλείδα σ' ένα μικρό αφήγημα του, με τον τίτλο «*Η κάλτσα της Νώενας*» και το ερώτημα δυστυχώς παραμένει πολύ επίκαιρο!

Παρόλα αυτά, ο Παπαδιαμάντης παρακολουθεί την ευρωπαϊκή λογοτεχνία και ειδησεογραφία- μιας και εργάζεται ως μεταφραστής ευρωπαϊκών εφημερίδων, περιοδικών και άλλων εντύπων-ούτε παραμελεί τα λογοτεχνικά του χρέη, διαβάζει, παραπέμπει στον Βύρωνα, τον Μίλτωνα, τον Σαίξπηρ, τον Θεοβάντες. Έτσι έχει εμπειριστατωμένη άποψη για τα πράγματα, δεν είναι μονόπλευρος, ούτε σοβινιστής, ούτε ξενοφοβικός, προς αποφυγήν παρεξηγήσεως, εξάλλου και ο ίδιος γράφει στο προίμιο του «*Λαμπριάτικου ψάλτη*» ότι : «*εν πρώτοις, καλόν θα ήτο να διακρίνωμεν ότι είναι πράγματι ξενισμός από ότι δύναται να είναι, εκ της φύσεως των πραγμάτων, κοινόν εις πάντα τα έθνη*».

Με άλλα λόγια, το καλό δεν ανθεί μόνο στην Ελλάδα και το κακό στα ξένα, ούτε όμως και αντίστροφα, δεν είναι όμορφο και καλό ότι έρχεται από την προηγμένη Δύση και άσχημο και κακό ότι έχουμε στην Ελλάδα! Σε καμιά από τις δύο θέσεις δε βρίσκεται ο Παπαδιαμάντης, ενώ στην πρώτη βρίσκονται οι πατριδοκάπηλοι σοβινιστές και στη δεύτερη οι συμπλεγματικοί γραικύλοι.¹⁶⁵

Εν πάση περιπτώσει... «*Κάθε τι Εσπέριο δεν είναι θεσπέσιο*» θα πει ο ίδιος, για να αποκαταστήσει την αλήθεια, μια αλήθεια που είναι αντίθετη με οποιοδήποτε είδος κακού μιμητισμού.

Η αντιδυτική στάση του Παπαδιαμάντη γίνεται ολοφάνερη στα έργα του «*Έμποροι των Εθνών*» και «*Γυφτοπούλα*».

Στο έργο του η «*Γυφτοπούλα*» υπάρχει ολόκληρο κεφάλαιο, το πρώτο του δεύτερου μέρους, με τίτλο «*Ιστορική παρέκβασις*», όπου γίνεται λόγος για τον Πλήθωνα Γεμιστό ως «ο μετά τον Παραβάτην (Ιουλιανό) δεύτερον παραβάτην», η εποχή του Παπαδιαμάντη ως «*απροσδιόριστος εποχή*» όπου η μόνη θρησκεία είναι «*η έλλειψις πάσης θρησκείας*».

.....
164.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η κάλτσα της Νώενας*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 12, σ. 65

165.Φώτη Δημητρακόπουλου, «Ο Παπαδιαμάντης και οι Γραικύλοι», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, 1998, σ. 109

«Η ιστορική κριτική, εις ην ουδεμίαν έχομεν (=Παπαδιαμάντης) εμπιστοσύνην, μόνον μετά την άλωσιν της βασιλευούσης έπεσον οι πλείστοι των λογίων το έσχατον τούτον οικτρό πτώμα(= ή εγίνονται αρχαιολάτραι ως ο Πλήθων ή ενεκολπούντο τα δόγματα της Ρώμης)».

«Εις των μαθητών του Πλήθωνος και οπαδών των δογμάτων αυτού ήτο και ο Καρδινάλιος Βησσαρίων. Ο ευφυέστατος ούτος και πολυγραφότατος της εποχής εκείνης συγγραφεύς δεν ηδυνήθη ν' αντιστή τον πειρασμόν, ότε συνέβη η εν Φλωρεντία σύνοδος του έτους αυμγ'. Τετρακόσιοι και πλέον Ανατολικοί επίσκοποι είχαν μεταβή εις την σύνοδον ταύτην και μετ' αυτών ο Βησσαρίων. Οι αγαθοί ούτοι άνθρωποι, μετά του βασιλέως Ιωάννου του Παλαιολόγου, ενόμισαν καλόν, προς αποφυγήν μακρών δογματικών συζητήσεων, υφ' ων αντήχουν τα όρη και τα πελάγη επί ένδεκα αιώνας, ενόμισαν λέγω, καλόν να υπογράψωσι ασυζητητί τον τόμον εκείνον, δι ου οι επίσκοποι της Ανατολής εγνώριζον το Πρωτεϊόν του πάπα, όπερ εδόθη παρά του Ιησού Χριστού εις τον Πέτρον και μετέβαινε πάντως και εις τους διαδόχους αυτού. Κατά την παράδοδιν, εις μόνος επίσκοπος αντέστη και ηρνήθη διαρρήδην να υπογράψει ο Εφέσσου Μάρκος, ο επικαλούμενος Ευγενικός. Ο διδάσκαλος Αθανάσιος ο Πάριος, εκκλησιαστικός συγγραφέας ακμάσας εν αρχή της ενεστώσης εκατονταετηρίδος, λέγει περί του Μάρκου τούτου του Ευγενικού ότι είναι ουχί μόνον ίσος προς τους Βασιλείους και Χρυσοστόμους, αλλά πολλώ ανώτερος αυτών. Διότι εκείνοι μεν εν μέσω πολλών ομοφρόνων εκήρρυτον τα ορθόδοξα δόγματα. Ούτος δε μόνος προς πολλούς ηδυνήθη ν' αντιστή εις τας υπερφιάλους αξιώσεις της παπωσύνης, εγκαταλειφθείς δε, κατά τον ψαλμωδών, παρά γονέων και αδελφών, δεν απέβαλεν το θάρρος, αλλά κατέρριψε «την Δυτικήν οφρύν» κατά τον πολύν Φώτιον. Όσοι επιθυμούσι πλείονας πληροφορίας περί τούτου παραπέμπονται εις το σύγγραμμα του ειρημένου Αθανασίου του Παρίου, το επιγραφόμενον *Ο Αντίπαπας*».¹⁶⁶

Στο έργο αυτό ο Παπαδιαμάντης, ασκεί εκκλησιαστική πολιτική εναντίον του Πάπα, καταδικάζοντας το «αίσχος του αυτομόλου και δραπέτου Βησσαρίωνος», ενώ υμνεί τον Μάρκο τον Ευγενικό, συμφωνώντας με τις ανθενωτικές προσπάθειες .

.....
166.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Γυφτοπούλα, Απαντα* Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 5, σ.203-4

«Αλλ' ίσως έπραξαν τούτο οικονομικώς, όπως αναπάυσωσι το θηρίον και αύτη είναι η πιθανότερα λύσις, ην δύναται τις να εύρη αναγιγνώσκων τα χρονικά της εποχής εκείνης και διαπορών. Διότι είναι γεγονός πασιφανέστατον ότι ο ελληνικός λαός και μετά την υπογραφή του αστόργου και παρανόμου εκείνου όρου, έμενεν είπερ ποτέ ορθόδοξος».¹⁶⁷

Δηλώνει σαφέστατα την αντίδραση του και προσπαθώντας να κατανοήσει το γιατί, προβαίνει στο τελικό συμπέρασμα, που αποτελεί και το ουσιώδες του πράγματος, τίποτα δεν στάθηκε ικανό να μετακινήσει την ορθόδοξη πίστη των Ελλήνων. Όσο οι δυσκολίες μεγάλωναν, τόσο μεγάλωνε και η πίστη, δυο μεγέθη ανάλογα, που χαρακτήρισαν και εξακολουθούν να χρωματίζουν την ταυτότητα μας!

Στο επόμενο κεφάλαιο «Το άντρον» του ίδιου μυθιστορήματος, ο Παπαδιαμάντης παρουσιάζει ένα διάλογο μεταξύ του Γεννάδιου Σχολάριου και του ειδωλολάτρη Πλήθωνα Γεμιστού. Μέσα από τη συνεύρεση των δύο αυτών ανδρών, γίνονται πολύ ξεκάθαρα τα ζητήματα περί ελευθερίας και ορθοδόξου πίστεως, δια στόματος Γενναδίου.

«Ιδού. Οι εθνικοί έλεγον ότι υπήρχε τύχη και πεπρωμένον. Οι ορθόδοξοι πρεσβέουσιν ότι υπάρχει πρόγνωσις και προορισμός., πιστεύουσιν όμως ότι ο προορισμός είναι ανεξάρτητος της προγνώσεως.. Τουτέστι, προέγνω ο Θεός ότι θα αμαρτήσῃ τις και τον προώρισεν εις κόλασιν, προέγνω ότι θα μετανοήσῃ, τον προώρισεν εις σωτηρίαν, προέγνω ότι θα ζήσῃ ενάρετον βίον, τον προώρισεν εις βασιλείαν αιώνιον. Αλλ' όμως, ουχί διότι προέγνω ο Θεός και προώρισε, δια τούτο θα αμαρτήσῃ ἢ θα πολιτευθεῖ εναρέτως, δια τούτο προέγνω και προόρισεν ο Θεός. Η ατομική βούλησις του ανθρώπου μένει ελευθέρα και ανεξάρτητος από της θείας βουλήσεως. Όπως έπλασεν ο Θεός απ' αρχής τον άνθρωπον λογικόν, ἤτοι ελεύθερον, ούτω μέχρι τέλους καταλείπει αυτόν λογικόν και ελεύθερον.[...] Τι δε λέγουσι οι ενάντιοι; Προέγνω ο Θεός, προώρισεν ο Θεός, θα κολασθῆ άρα ο άνθρωπος. Και η Θεία πρόγνωσις τυφλή και η ανθρωπίνη θέλησις αδρανής. Ω της κακοδοξίας! Ω της πωρώσεως! Φείσαι, Κύριε!».¹⁶⁸

Ο Γεννάδιος Σχολάριος πιστεύει ότι ο Θεός είναι ελευθερία και η πίστη σ' αυτόν, χαρίζει αξία στα πρόσωπα μέσα στην κοινωνία, γιατί δεν τους κάνει

167. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Γυφτοπούλα*, ό.π., σ.205

168. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Γυφτοπούλα*, ό.π., σ.218-19

έρμια «ενός απόλυτου προορισμού», παρά τους αφήνει ελεύθερα να διαλέξουν ανάμεσα στο δρόμο της αρετής ή της αμαρτίας.

Δε σώζονται γιατί τους διάλεξε ο Θεός ως εκλεκτούς, αλλά γιατί οι ίδιοι διάλεξαν το δύσκολο δρόμο της σωτηρίας τους. Αυτό τους καταξιώνει ως πρόσωπα και η σωτηρία ακολουθεί ως φυσική συνέπεια, της ορθής άσκησης της ελεύθερης βούλησής τους. Σε αντίθεση με την πίστη του Πλήθωνα, μιας πίστης εγκλωβισμένης στον κόσμο των ειδώλων, που με τη σειρά της εγκλωβίζει τον άνθρωπο σε μια παθητική στάση και σε μια μοιρολατρία, απαξιώνοντας τις αποφάσεις του. Αποφάσεις που δεν έχουν καμία σημασία για την τελική έκβαση των πραγμάτων, γιατί είναι ειλημμένες ερήμην τους. Μια κακοδοξία, μια πώρωση...που οδηγεί στη μελαγχολική παραίτηση και μετέπειτα...στην ασυδοσία!

«Κάθε δείγμα προσέγγισης στην Ορθοδοξία και μάλιστα από δυτικούς, γι αυτόν αποτελεί», θα παρατηρήσει ο Αντώνης Σατρατζάνης, γεγονός αξιοσημείωτο που αξίζει να υπογραμμισθεί και να επιβραβευθεί, όχι απλώς σαν κάτι το εξαιρετικό που έχει να κάνει με την προσωπική του αγαλλίαση, αλλά σαν γενικότερος θρίαμβος της Ορθοδοξίας, θρίαμβος του δόγματος και της ελληνορθόδοξης παράδοσης και περίτρανο παράδειγμα της πλάνης του Ρωμαιοκαθολικισμού και της απάτης της Ουνίας.¹⁶⁹

«Ο μπαρμπα – Πύπης ήτο Ιταλοκερκυραίος, απλοϊκός, Ελληνίδος μητρός, Έλλην την καρδίαν και υφίστατο άκων ίσως, ως και τόσοι άλλοι, το άπειρον μεγαλείον και την άφατον γλυκύτητα της Εκκλησίας της Ελληνικής. Εκαυχάτο ότι ο πατήρ, όστις ήτο στρατιώτης του Ναπολέοντος Α', «είχε μεταλάβει ρωμαίικα», όταν εκινδύνευσε να αποθάνη, εκβιάσας μάλιστα προς τούτο, δια τινών στρατιωτών του, τον ιερέα τον αγαθόν. Και όμως όταν, κατόπιν τούτων, φυσικώς του έλεγε τις, «Διατί δεν βαπτίζεσαι, μπαρμπα-Πύπη», η απάντησις του ήτο άπαξ εβαπτίσθη και ότι ευρέθη εκεί.

Φαίνεται ότι οι Πάπαι της Ρώμης, με την συνήθην επιτηδεϊάν πολιτικόν των, είχαν αναγνωρίσει του Ρωμαιοκαθολικούς των Ιονίων νήσων τινά των εις τους Ουνίας απονεμομένων προνομίων, επιτρέψαντες αυτοίς να συνεορτάζωσι μετά των Ορθοδόξων όλας τας εορτάς.

.....
169. Αντώνη Σατρατζάνη, «Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και η διάσταση της ορθόδοξης πίστης στο έργο του», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998, σ. 320

Αρκεί να προσκυνήσει τις την εμβάδα του Ποντίφηκος. Τα λοιπά είναι αδιάφορα.[.....] Ήτο ο μπαρμπα Πύτης, ο γηραιός φίλος μου και κατέβαιναν εις Πειραιά δια ν' ακούσει το Χριστός Ανέστη εις τον ναόν του ομωνύμου και προστάτου του, δια να κάμη Πάσχα ρωμαϊκό κ' ευφράνθη η ψυχή του. Και όμως ήτο... δυτικός». ¹⁷⁰

«Ο Παπαδιαμάντης είχε κατά βάθος επίγνωση ότι η οικουμενικότητα του βιομηχανικού πολιτισμού θα καταργούσε βαθμιαία τις διαδικασίες επιλογής. Αντίθετα ο Σκιαθίτης πεζογράφος, καταγράφοντας την «αληθινή» ελληνική ζωή, αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της πνευματικής παράδοσης ώστε η αφομοίωση του νεωτερισμού να γίνεται με αυτογνωσία και να έχει επίδραση αγαθοεργή η κάθε πρόσληψη». ¹⁷¹

Δικαίως γράφει ο Τσαρούχης για τον Παπαδιαμάντη «Ανήκει και αυτός, μαζί με μια πλειάδα Ελλήνων, στην ομάδα των διαμαρτυρόμενων Ελλήνων...Ο Παπαδιαμάντης, κάτω από το ήσυχο πνεύμα του, κάτω από τη γαλήνη την στηριγμένη στην χριστιανική, ορθόδοξη πίστη, είναι πολύ πιο τραγικός, είναι πολύ πιο Ευρωπαίος στις ανησυχίες από πολλούς ευρωπαϊζοντες, οι οποίοι σήμερα δεν θα έκαναν ούτε για τα επαρχιακά φύλλα με τις επαναστατικές τους ιδέες και με τις πρωτοτυπίες τους». ¹⁷²

Πράγματι «στα Παπαδιαμαντικά κείμενα η αρχαία Ελλάδα μοιάζει σαν ανθος που λικνίστηκε στον πόθο για την αλήθεια, ενώ έδεσε τον καρπό του στην θαλπωρή του Ήλιου της δικαιοσύνης». ¹⁷³ Για αυτό πιστεύει ότι, η άμεση επιστροφή στην ανόθευτη και γνήσια εκκλησιαστική παράδοση, είναι η μεγαλύτερη προσφορά στην πατρίδα μας.

Ο Παπαδιαμάντης κάνει επίσης αναφορά στον εξωτερικό δανεισμό (τον οποίο το Ελληνικό κράτος αναγκάζεται να συνάψει από τη γέννηση του, για να μπορεί να πληρώνει τις υποχρεώσεις και τους υπαλλήλους του). Για να ξεφύγει λοιπόν από αυτήν την παγίδα, προτείνονταν τότε λύσεις, η περίφημη «Μεγάλη Ιδέα», αυτή που ήταν αναγκαία, όσο και καταστροφική, όπως δυστυχώς αποδεικνύεται στις μέρες μας...

170.Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Πάσχα Ρωμαϊκό, Άπαντα* Βιβλ.του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 6, σ. 164

171.Γιώργου Φρέρη, «Η κοινωνική όψη του εφήβου στο έργο του Παπαδιαμάντη», *Η κοινωνική διάσταση στο έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998, σ. 346

172.Συλλογικό, *Ημερολόγιο 1998-Αλ.Παπαδιαμάντης*, Γιαννούλη Χαλεπά, σ. 12, *ό.π.*, σ. 267

173.Ανέστη Κεσελόπουλου, *Η λειτουργική παράδοση στον Παπαδιαμάντη*, *ό.π.*, σ.20

«Οι οπαδοί της «Μεγάλης Ιδέας» πίστευαν πως το πρόβλημα των εσόδων του κράτους θα λυνόταν με τη γεωγραφική επέκταση του, με την απόκτηση νέων γαιών. Και προπαγάνδιζαν την απελευθέρωση των «αλύτρωτων» περιοχών του Βορρά, των νησιών του Αιγαίου, της Μικρασίας. Ο Παπαδιαμάντης δεν παρασύρεται από την εθνικιστική κινητοποίηση. Και μάλιστα αντιπαρατίθεται σ' αυτήν. Στη «Φόνισσα», που τη γράφει το 1903 τα βάζει με τους Μακεδονομάχους. Τάχα η μάνα της Φραγκογιαννούς είχε κάνει μάγια «στους κλέφτες τα παλικάρια του Καρατάσσου και του Γάτσου και των άλλων οπλαρχηγών της Μακεδονίας». Και κείνοι την κυνήγησαν δυο τρεις φορές». *«Έπραξαν τούτο δια να την εκδικηθούν, επειδή τους είχε κάνει μάγια και δεν πήγαιναν καλά οι δουλειές των. Επί τρεις μήνας εσχόλαζον εν αργία και δεν ημπορούσαν να κάμουν τίποτε πλιάτσικο ούτε από τους Τούρκους, ούτε από τους Χριστιανούς. Ούτε η Κυβέρνησις της Κορίνθου τους είχε στείλει κανέν βοήθημα».*¹⁷⁴

Ο Παπαδιαμάντης παρόλο που συμπάσχει με το δράμα του αλύτρωτου Ελληνισμού, παρόλο που συχνά αναφέρεται στο «δούλον γένος», το οποίο χρειάζεται «χειρά βοηθείας», ωστόσο δεν φαίνεται να συμμερίζεται την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας, ούτε να ενθουσιάζεται από αυτή. Έμμεσα στα κείμενα του κάνει πολλές κοινωνικό –πολιτικές αναφορές, απουσιάζουν οι αναφορές στην εθνική δράση (π.χ. Κριτικές επαναστάσεις, υφαρπαγή Ανατολικής Ρωμυλίας, πόλεμος 1897, Μακεδονικός Αγώνας κ.λ.π.)¹⁷⁵

Γιατί γίνεται άραγε αυτό; Όχι βέβαια γιατί δεν συμμερίζεται τα προβλήματα και τις ανάγκες του έθνους, αλλά γιατί είχε μια άλλη πολιτική αντίληψη. Ως χριστιανός, ήταν αντίθετος με τις συγκρούσεις ανάμεσα στους Ορθόδοξους χριστιανούς της Βαλκανικής. Βλέπει ότι οι Βαλκανικοί λαοί μόλις απέκτησαν την εθνική τους ελευθερία, αντί να συνενωθούν και να σχηματίσουν μια ομοσπονδία, συγκρούονται μεταξύ τους. Διαίρει και βασιλεύει λοιπόν, μια πολιτική «πονηρία», πολύ καλά μελετημένη. Ένας στόχος που εξασφαλίζει την απόλυτη εξάρτηση και χειραγωγή των αδυνάτων, μια προοπτική ενδελεχούς εκμετάλλευσης .

174.Ε.Ζάχου-Παπαζαχαρίου,«Ο Παπαδιαμάντης υπερασπιστής της βιοτεχνικής πόλης(χώρας) και του κώδικα συμπεριφοράς της», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*,Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς,1998,σ.290

175. Σαράντου Καργάκου, *ό. π.*, σ. 82

4. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης «Ο θεόφραστος των ταπεινών...»

«Αν δε δώσεις αίμα δεν λαμβάνεις πνεύμα, αυτό μαρτυρείται από την ασκητική παράδοση της ορθόδοξης πίστης μας. Ο Παπαδιαμάντης έγραψε με το αίμα του, με το αίμα του –κυριολεκτικά- πότισε τους αμάραντους λειμώνες των χλοαζόντων θαυμάτων. Τις σελίδες του. Ξετυλίγοντας το ειλητάριο μιας αέναης προσευχής. Εκείνος με βλέμμα «τεθαμβωμένον» έβλεπε τον άνθρωπο ως μυστήριο και την κτίση ως αποκάλυψη θείκης αγάπης. Κι οι άλλοι, οι πάσχοντες από *«γραμματανθρωπισμόν που φονεύει τα ασθενή τάλαντα»* και από *«τον διλεταντισμόν που χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο μέρος της τέχνης των ημερών μας»*. (Βλ. Π. Νιρβάνας, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, περ. «Παναθήναια», τομ. ΙΓ', Οκτ. 1906) οι άλλοι λοιπόν έβλεπαν έναν κουρελή. Περπάτησε σ' αυτόν τον βίο προσευχόμενος, δηλαδή αδιάπτωτα και ακαταμάχητα ερωτευμένος. Η γραφή του είναι καρπός προσευχής, όπως το σταφύλι στην άμπελο. Προσευχόμενος και, κατά κόσμον, διαρκώς ηττημένος. *«[...] Με 6 χιλ. δραχμάς διετηρήθην εγώ εις τας Αθήνας επί 10 έτη, πότε νηστικός και ποτέ χορτάτος. Αυτή είναι η αλήθεια. [...]»*, γράφει στον ανησυχούντα πατέρα του, στις 15 Οκτωβρίου 1881. Εγκάθειρτος στην σπατάλη για τον επιούσιο, άχρι πέρατος κελεύθους. Ξενιτεμένος, ανέστιος, φερέοικος και πλάνητας, όπως ο ξεπεσμένος του Δερβίσης. Ξεπεσμένος και αποτυχημένος για τα μέτρα και τα σταθμά της αθηναϊκής θορυβοποιίας. Εξόριστος και λαμπερός μέσα στην «έντιμον πενίαν» και στη συνειδητή ακτημοσύνη. Μηδέν έχων και τα πάντα κατέχων. Ο Φώτης Κόντογλου θα τον ονομάσει Χριστιανό Δερβίση. Εξόριστος, ο ιερατικός διάκονος του κάλλους «μες της Αθήνας τις εμορφιές». *«[...] εις τον τόπον της καταδίκης- όπου από πολλού σύρω τον σταυρόν μου, μη έχων πλέον δυνάμεις να τον βαστάζω-εις την πόλιν της δουλοπαροικίας και των πλουτοκρατών.[...]»*. (Από το διήγημα *Νεκρανάθεμα*, δημοσιευμένο στο Ελεύθερον Βήμα, την 6^η Ιουνίου 1925).¹⁷⁶

.....
176. Δημήτρη Κοσμόπουλου, «Ο φάρος και ο λιμήν», *Θεολογία* 82, (Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2011), σ. 22

«Έχουμε όλοι, λίγο πολύ διαμορφώσει μια εικόνα», θα πει ο Παντελής Απέργης για τον μεγάλο Σκιαθίτη. «Η κριτική στο σύνολο της έχει επισημάνει ότι οι υποθέσεις των έργων του, τα θέματα του είναι παρμένα από τα έργα και τις ημέρες των ταπεινών καταφρονεμένων. Οι γέροι και τα παιδιά, γυναίκες πάμπτωχες, παπάδες και ναυτικοί, ακρογιάλια και ξωκκλήσια, παρελαύνουν σε μια ατελείωτη μαγευτική σειρά συγκροτώντας την απαρομοίαστη παπαδιαμαντική πινακοθήκη.

Ο Παπαδιαμάντης δεν ήταν ούτε ο τυπικός αστός ουμανιστής, ούτε ο ριζοσπαστών μεταρρυθμιστής. Η διαχρονικότητα του βασιζόταν στον απaráμιλλο ανθρωπισμό του, στον αγνό πατριωτισμό, στη δυνατότητα του ν' αποτυπώνει σαφώς τα πράγματα, στη σύνθεση συγχρονικού και νεοκλασικού πνεύματος». ¹⁷⁷ Παρατηρεί τη δυστυχία, τις κοινωνικές πληγές και την ασχήμια της ζωής και δεν την προσπερνά αδιάφορος. Νοιάζεται για τους ταπεινούς και μετέχει στα πάθη τους. Ο Παπαδιαμάντης μεταφέρει στους ήρωες του την χριστιανική αγάπη, δεν είναι ποτέ επικριτικός, είναι συγχωρητικός και μεγαλόθυμος.

«Η γραία Χαδούλα εύρε τον θάνατον εις το πέρασμα του Αγίου Σώστη, εις τον λαιμόν τον ενώνοντα τον βράχον του ερημητήριου με την ξηράν, εις το ήμισυ του δρόμου μεταξύ της θείας και της ανθρώπινης δικαιοσύνης». ¹⁷⁸

«Η Φραγκογιαννού δεν κρίνεται ούτε εν ζωή, ούτε μετά θάνατον. Παραμένει εσαεί στο μεταίχμιο, σ' ένα σκοτεινό «μεταξύ» που αντανακλά το μέγεθος των παραλογοισμένων πράξεων της». ¹⁷⁹

Δεν τιμωρεί την ηρωίδα του, δεν το κάνει γιατί πιστεύει ότι το σημαντικότερο «προσόν» ενός χριστιανού είναι η δύναμη και η ικανότητα της κατανόησης και εν τέλει της συγχώρεσης. Κάτι που είναι σ' αυτόν θαυμαστό, είναι πως κατορθώνει να φανερώνει, πώς όλοι οι άνθρωποι είναι παιδιά του Θεού και «λαός» του Θεού και αξιώνουν καλύτερη τύχη από την τιμωρία. Υπάρχει διάκριση από την πλευρά του, που αντανακλά μια χριστιανική «ηθική», μια μακροθυμία για τον Άνθρωπο.

177. Παντελή Απέργη, *ό.π.*, σ.32

178. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Η Φόνισσα*, *Απαντα Βιβλ. Του Βήματος*, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 1, σ.185

179. Ευθαλίας Δάκα, «Από την κοινωνία των ανθρώπων στην κοινωνία των αγγέλων», *Η κοιν. διάσταση στο έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡ.ΔΙΕΘ.ΣΥΝ.Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998, σ. 102

Όπως γράφει ο Στ. Ράμφος «Ο Παπαδιαμάντης μας έδωσε ένα έργο αγάπης. Η αγάπη είναι ο τρόπος της άνοιξης, το αγαθό σημειωμένο ανεπανάληπτα επάνω μας και ανεξάλειπτα, ως εκ θαύματος».¹⁸⁰

Ο Οδυσσέας Ελύτης προσπαθώντας να προσδιορίσει την ταυτότητα του, την περιγράφει ως ...ένα φωσάκι σαν αυτά που συντηρούν οι άγνωστες δυνάμεις μας στον ορυμαγδό της ανθρωπότητας για να τη σώζουν από μια συλλήβδην καταδίκη της. Κάτι που με διαφορετική ποιότητα ή ένταση απαντούμε στις πιο ετερόκλητες φύσεις, έναν Σολωμό ή έναν Βενιζέλο π.χ.-για να περιοριστούμε στον ελληνικό χώρο- έναν Κουντουριώτη ή έναν Θεόφιλο.¹⁸¹

Ο Ζαν Μορεάς τον κατατάσσει, στους μεγάλους της παγκόσμιας πεζογραφίας. Και είναι μεγάλος γι' αυτό αφουγκραζόταν και κατέγραφε τους καημούς των συγκαιρινών του. Γιατί πονούσε με τον πόνο του συνανθρώπου.¹⁸²

«Αγκαλιάζει με αγάπη και κατανόηση στα πρόσωπα των ηρώων του «πονηρούς και αγαθούς», «δικαίους και αδίκους». Φίλος των μικρών και ταπεινών και καταφρονεμένων που τους συναναστρέφεται άνετα και με αγάπη, έρχεται εγκαταλείποντας τον διακεκριμένο κύκλο του, διακεκριμένος κι αυτός, να τελειώσει τη ζωή του αναζητώντας την κοινωνία συμπατριωτών και των δικών του ως κοινωνικός άνθρωπος».¹⁸³

«Κράτησε τον πόνο στο σωστό του το ύψος» θα πει ο Νίκος Καρούζος.

Όχι μόνο συμπονούσε αλλά βίωνε πραγματικά τη δυστυχία του αδυνάτου, γιατί και ο ίδιος δεν υπήρξε ποτέ «δυνατός», δεν θέλησε να υπάρξει, περιφρόνησε τον πλούτο και κάθε λογής διάκριση όσο κανείς άλλος.

Σύμφωνα με τον ακαδημαϊκό και πρόεδρο της ΕΣΗΕΑ Σπύρο Μελά «Κανένας άνθρωπος, πνευματικός ή μη, στη νεώτερη Ελλάδα δεν έδειξε τόση περιφρόνηση προς κάθε κοινωνική προαγωγή, κάθε διάκριση, κάθε αριθισμό όσο ο Παπαδιαμάντης».

180. Στέλιου Ράμφου, *Η παλινωδία του Παπαδιαμάντη*, Κέδρος 1976, σ. 72

181. Οδυσσέα Ελύτη, *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*, ΕΡΜΕΙΑΣ, Αθήνα, σ. 14

182. Μιχάλη Σταφυλά, «Ο επαναστατημένος χριστιανός Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998, σ. 332

183. Ιγνάπιου Παπασπηλιόπουλου, «Η ενότητα του «διχασμένου» και η κοινωνικότητα του «ακοινωνήτου» Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998, σ. 303

Υπό την έννοια αυτή, ισχύει και για τον Σκιαθίτη Γέροντα η μοναδική φράση από ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στον Νέον Πνεύμα το 1893 σε μετάφραση του ιδίου εκ του αγγλικού: «Ευπαίδευτος αλλ' αφανής τις ανήρ της επιστήμης θα επιζήση εν τη νεωτέρα ιστορία ως ειπών ότι δεν είχεν καιρόν ν' αποκτήσει χρήματα».¹⁸⁴

«Ήταν ταπεινός αλλ' όχι ταπεινωμένος όπως του προσάπτεται. Κι αυτό γιατί ήταν απροσκύνητος. Προσκυνούσε το Χριστό, για να μην προσκυνήσει ανθρώπους. Δεν προσκύνησε, δεν κολάκευσε κανέναν ισχυρό της οικονομίας, ούτε της πολιτικής ούτε της εκκλησίας. Ο Παπαδιαμάντης είναι ο πρώτος της λογοτεχνίας μας που έζησε- φυσικά φτωχικά- αλλά αποκλειστικά από το γράψιμο του, λογοτεχνικό και μεταφραστικό. Είχε μια χριστιανικότητα βαθιά επηρεασμένη από τον στωικό τρόπο ζωής. Ολιγάρκεια και εγκαρτέρηση ήταν οι κανονιστικές αρετές του βίου του. Πέρασε τη ζωή του σα στωικός φιλόσοφος. Είχε επίγνωση της αξίας του. Ωστόσο σπάνιες είναι οι εκρήξεις του για το δικό του παραμερισμό και την ανάδειξη των χρυσών μετριότητων. Αυτό που πάντα επιδίωκε ήταν να τον αφήσουν ήσυχο στους στοχασμούς και στους ρεμβασμούς του. Γι αυτό εφάρμοσε το « λάθε βιώσας», έχοντας μόνο με τους απλούς ανθρώπους ανοιχτή επαφή».¹⁸⁵

Ο μεγάλος Σκιαθίτης υπήρξε ένας άνθρωπος γήινος κα συνάμα υπερκόσμιος, ένας δημιουργός που έγραψε υπέρ του λαού αντλώντας από τους απλούς ανθρώπους της σκιαθίτικης κοινωνίας ή της αθηναϊκής συνοικίας, γι αυτό και επάξια έχει μετουσιωθεί σε έναν διάκοσμο της μοίρας των Ελλήνων.¹⁸⁶

«Πράγματι», θα ομολογήσει ο μοναχός Θεόκλητος Διονυσιάτης «συγκρινόμενο το έργο του Παπαδιαμάντη και ο ασκητικός βίος του με το έργο και το βίο πολλών συγχρόνων και παλαιών συγγραφέων, ο ευλογημένος Αλέξανδρος αναδεικνύεται όντως « γνήσιον τέκνον της Εκκλησίας».

184. Στέλιου Παπαθανασίου, *Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στα άδυτα της δημοσιογραφίας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΑ, 2008, σ. 31-32.

185. Σαράντου Καργάκου, *ό.π.*, σ. 61.

186. Κώστα Ακριβού, *ό.π.*, σ. 21

«Το έργο του αποκτά ευαγγελικές διαστάσεις, τηρουμένων των αναλογιών, γιατί σαν κέντρο του προβάλλεται η Ορθοδοξία, η διακήρυξη στη Σάρκωση και την Ανάσταση του Χριστού, ομολογείται η αιώνια ζωή και υπογραμμίζεται η εκκλησιαστική λατρεία του Θεού.

Νομίζω ότι αξίζει σήμερα ο Παπαδιαμάντης για την εκκλησία και τον εθνικό βίο, δεν αξίζουν όλα τα Νόμπελ και όλα τα βαρύγδουπα ονόματα διαφόρων κουλτουριάρηδων, αμπελοφιλοσοφούντων, θεολογούντων ή φιλολογούντων χωρίς Χριστόν και χωρίς τον ασκητικά τεθλιμένον δρόμο του, χωρίς την εκουσία και ακουσία πτωχεία του».¹⁸⁷

Πέρα και πάνω απ' όλα όμως αυτό που κάνει τον συγγραφέα αληθινά μεγάλο, είναι η διαχρονικότητα των αληθειών που εκφράζονται μέσα από το στόμα των ηρώων του, που ξεπηδούν μέσα από τις σελίδες του και χύνονται ποτάμι καθάριο, «πνίγοντας» την ψευτιά των καιρών.

«Ο Παπαδιαμάντης» θα πει ο Λάκης Προγγίδης σε ένα άρθρο του στο περιοδικό ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ της εφημερίδας Καθημερινής «είναι σήμερα επίκαιρος όσο ποτέ. Αναγκαστικά επίκαιρος. Γιατί το σύνολο του πλανήτη αναμοχλεύεται και επαναδιευθετείται σε τέτοιο βαθμό, οι μετασχηματισμοί του κόσμου με στόχο την εξαφάνιση των ιστορικών οντοτήτων είναι τόσο ραγδαίοι, που όλοι μας οι κόμπτοι έρχονται διαμιάς στην επιφάνεια Και αναρωτιόμαστε...θα τα καταφέρουμε να περισώσουμε μέσα σε τούτη τη λαίλαπα την ιδιαιτερότητα μας; Θ' αντέξουν άραγε οι κόμπτοι μας σαν ζωντανές μορφές ή θα μουμιοποιηθούν και θα επιχρυσωθούν σε μια γωνιά του παγκόσμιου τουριστικού λούνα παρκ; Θα μας συνοδεύσει εν ολίγοις ο Παπαδιαμάντης και στη νέα περιπέτεια που ξανοίγεται μπροστά μας; Τίποτα δεν είναι λιγότερο βέβαιο. Αλλ' αυτό που είναι απολύτως σίγουρο είναι ότι ο Παπαδιαμάντης, σε τούτες τις συνθήκες των κοσμογονικών αλλαγών, δεν είναι πια αποκλειστικά δική μας υπόθεση. Όσο οι συντριπτικά πανίσχυρες δυνάμεις που εξουσιάζουν τις τύχες μας σπρώχνουν, από τα μέσα και από τα έξω, για να μετατραπούν οι κόμπτοι μας σε απονεκρωμένα ταυτοτικά σύμβολα, άλλο τόσο πρέπει ο Παπαδιαμάντης μας να βρίσκει φίλους και αναγνώστες στην υπόλοιπη Ευρώπη.

.....
187. Μοναχού Θεόκλητου Διονυσιάτη, *Ο κοσμοκαλόγερος Παπαδιαμάντης*, Αθήναι, Εκδ. ΑΣΤΗΡ, σ. 75

Γιατί οι κόμπτοι μας είναι κατά κάποιο τρόπο και οι κόμπτοι του πολιτισμού μας (για τον οποίο είμαστε όλοι εξίσου υπεύθυνοι).Και γιατί, εάν η Ευρώπη δεν μπορεί ν' αναγνωρίσει, να προστατεύσει και να ενισχύσει τα πολιτιστικά της θεμέλια, τότε και το κομμάτι αυτό που λέγεται Ελλάδα θα πάει όπως και η ίδια, κατά δ.....».¹⁸⁸

Τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκε ο κυρ- Αλέξανδρος, ήταν καίρια και, πάλι δυστυχώς, παραμένουν διαχρονικά ζέοντα, αναζητούντα λύσεις και χρήζοντα ιδιαίτερης φροντίδας και προσοχής. Ο αείμνηστος Χρήστος Χειμώνας έδωσε την απάντηση : «Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης είναι ο λογοτέχνης του 2000 και του επέκεινα, ο συγγραφέας του οποίου η ακτινοβολία του έργου ξεπερνάει συγκεκριμένα τοπικά και χρονικά όρια, σπάει το φράγμα και ξεχύνεται, «πάντα νέο και πάντα αναπάντεχο», για να παραφράσω τη σχετική ρήση του Κώστα Βάρναλη, στο διηγεές, στην αιωνιότητα».¹⁸⁹

«Ο Παπαδιαμάντης» συμπληρώνει ο νομπελίστας μας –Ελύτης- «είναι και θα είναι επίκαιρος όσο θα υπάρχουν άνθρωποι που θα πεινάνε κι όσο το ψεύδος, περισσότερο το επίσημο κρατικό ψεύδος θα επικαλύπτει την αλήθειες σ' όλους τους τομείς».

«Όποια κι αν είναι η απάντηση που μπορεί να δώσει ο καθένας στο πιο θελκτικό από τα αινίγματα που θέτει η νεοελληνική λογοτεχνία, στο πως, δηλαδή και γιατί διαβάζουμε Παπαδιαμάντη, ένα είναι βέβαιο : στα 2011 εξακολουθούμε να προστρέχουμε- και πολλοί προστρέχουμε- σ' αυτόν, ζητούντες παρ' αυτού αναψυχήν και παραμυθίαν»¹⁹⁰

.....
188. Λάκη Προγκίδη, «Ο Παπαδιαμάντης για όλη την Ευρώπη», *ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑ*''(2002), σ. 54

189.Χρήστου Χειμώνα, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: 1800...1900...ή 2000 και...», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998, σ. 369

190.Άγγελου Μαντά, *Προλογικό σημείωμα στον έκτο (6ο) τόμο των Απάντων της Βιβλιοθήκης του Βήματος*, σ.15

Θαμνώδη ρήματα και φύλλα καταπράσινα της γλώσσας.

Μεγάλος άνθρωπος κι ανέσπερος Έλληνας που κράτησε
Τον πόνο στο σωστό του τα ύψος
Αγνοώντας και δημοτικισμούς και εξελικτισμούς και μόδες
Αγνοώντας τα εκάστοτε μορμολύκεια
Την ασίγαστη γενικότητα των πιθήκων
Αγνοώντας τον αιώνα της καλπάζουσας εξυπνάδας
Ο ανοξείδωτος.

Ήδη τα θύματα της προόδου που πρόωρα σκουριάζει
Πάνε στην πατρίδα του τη Σκιάθο

κι αγοράζουν ελπίζοντας οικόπεδα
Πάνε για λίγο αεράκι λίγη θάλασσα και φρέσκο φεγγάρι.
Μα είναι αδύνατο να κοροιδέψουμε τη ρημαγμένη φύση
Με ξυπολητα σαββατοκύριακα και με τροχόσπιτα
Ο ακέραιος κυρ Αλέξανδρος
Εκείνος ο περιούσιος Παπαδιαμάντης
Και το κεράκι μας ακόμη δεν το θέλει.

Νίκος Καρούζος- Ο ΑΚΕΡΑΙΟΣ ΚΥΡ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

**Καλή σου νύχτα κυρ Αλέξανδρε.....σ' ευχαριστώ για το ταξίδι στους
«κόσμους» της ψυχής σου!**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

1. Η Θρησκεία ως ουσία της κοινωνίας και κοινωνική ανάγκη.

Με βάση τα στοιχεία της σκέψης του Αλεξανδρου Παπαδιαμάντη που αναλύθηκαν, διαπιστώνουμε ότι αντιλαμβάνεται την ορθόδοξη πίστη όχι ως αφηρημένη μονοφυσική πνευματολογία, αλλά ως ουσιαστικό παράγοντα διαμόρφωσης της κοινωνικής ζωής. Για τον λόγο αυτό στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν βασικές θέσεις της Κοινωνιολογίας για τον ρόλο και τον χαρακτήρα της θρησκείας στην κοινωνική πραγματικότητα.

«Ο προσδιορισμός της θρησκείας ως συλλογικής πραγματικότητας δίνει τη δυνατότητα στον Durkheim να την εντάξει στην κοινωνική πραγματικότητα θεωρώντας την ως κοινωνικό θεσμό, ως την ουσία αυτής της πραγματικότητας και ταυτόχρονα ως το αναγκαίο μέσο ρύθμισης, συνοχής και γενικότερα ολοκλήρωσης της κοινωνικής ζωής.

Η σχέση της κοινωνίας με τους κοινωνικούς θεσμούς δεν εξαντλείται μόνο στη διαπίστωση ότι οι θεσμοί είναι κοινωνικά προϊόντα. Συμπληρώνεται και από τη θεμελιώδη άποψη ότι οι θεσμοί (θρησκεία, δίκαιο, ηθική κ.λ.π.) συνιστούν την ουσία της κοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι χωρίς τους θεσμούς δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνία. Οι θεσμοί ικανοποιούν αιώνιες ανάγκες και συμφέροντα της κοινωνίας. Είναι τα μέσα για την εξασφάλιση του κοινωνικού συνδέσμου σε αντίθεση προς τις ιδεολογίες που καταστρατηγούν αυτόν τον σύνδεσμο και υπονομεύουν την ίδια την ουσία της κοινωνίας, ανατρέποντας την κοινωνική τάξη.

Τα κοινωνικά γεγονότα συνδέονται με κοινωνικούς σκοπούς. Αυτό σημαίνει ότι και η θρησκεία ως κοινωνικό γεγονός και φυσικά ως κοινωνική υπόθεση είναι λειτουργική εξυπηρετώντας κοινωνικούς σκοπούς. Η θρησκεία ως συλλογική συμπεριφορά, συλλογική συνείδηση, κοινωνικό γεγονός και μια κατάσταση καταναγκασμού στο πλαίσιο του πεπερασμένου και του κοινωνικού διαθέτει μια δυναμογενετική ποιότητα».¹⁹¹

.....
191. Απόστολου Β. Νικολαΐδη, *Η Διαλεκτική ιερότητας και κοινωνικότητας στο έργο του Emile Durkheim*, Αθήνα, 2001, σ. 71-2, 73

«Το κοινωνικό περιεχόμενο της θρησκείας διαφαίνεται στην πρόθεση της να εξαγιάσει, να ανορθώσει και να δώσει ηθικό και πνευματικό νόημα σε άλλους κοινωνικούς θεσμούς, να εξανθρωπίσει τις διανθρώπινες σχέσεις και να καλύψει με το κύρος της την απειλούμενη από καταδουλώσεις ανθρώπινη ύπαρξη.

Ο Χριστιανισμός εξαγίασε τους θεσμούς του γάμου και της οικογένειας, το θεσμό της πολιτικής εξουσίας και του κράτους, το δίκαιο και τη νομοθεσία των λαών. Πρόσφερε πρότυπα για τη δημιουργία θεσμών κοινωνικής πρόνοιας και ταυτόχρονα σχετικοποίησε και μετάπλασε, πνευματικά, αρνητικές θεσμικές καταστάσεις του ειδωλολατρικού κόσμου, όπως η δουλεία, η θέση της γυναίκας και του παιδιού, οι φυλετικές και οι κοινωνικές διακρίσεις και διαβαθμίσεις. Κατά τη γνώμη του P. Berger:

« Η θρησκεία νομιμοποιεί τους κοινωνικούς θεσμούς με το να τους δίδει μια απώτατη οντολογική σημασία. Τους εντάσσει δηλαδή σ' ένα ιερό κοσμικό πλαίσιο αναφοράς. Οι ιστορικές δομήσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας θεωρούνται από μια προοπτική που, από τον ίδιο τον ορισμό της, ξεπερνά τον άνθρωπο και την ιστορία».

Η επισήμανση, καθιέρωση και προβολή αξιών, που ευνοούν την αρμονική ανάπτυξη των κοινωνιών, τη βελτίωση των διανθρώπινων σχέσεων, την άμβλυνση των κοινωνικών διαφορών και τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων, συνδέονται με τις θρησκείες, που σφράγισαν με το πέρασμα τους τους πολιτισμούς, υπέδειξαν τρόπους υπερβάσεως των κοινωνικών και πολιτισμικών αδιεξόδων, έλαβαν πρωτοβουλίες για την άρση διεθνών και διαθρησκειακών αντιθέσεων και έδωσαν νόημα σε «ουδέτερα» κοινωνικά μεγέθη, μεταβάλλοντας τα σε αξίες». ¹⁹²

Η θρησκεία λοιπόν μ' ένα τρόπο ταυτίζεται με την κοινωνία, βοηθώντας την να μετουσιώσει όλες τις κοινωνικές αξίες σε πραγματικότητα. Λειτουργεί στο κοινωνικό περιβάλλον και αποτελεί μια από τις πιο ουσιαστικές πτυχές της κοινωνικής οργάνωσης. Νομιμοποιεί την κοινωνική πραγματικότητα αλλά παράλληλα, χωρίς να είναι ενάντια στους θεσμούς, ασκεί και κριτική στην αδικία. Όλα τα πρόσωπα που ζουν στο πλαίσιο αυτό, έχουν υποχρέωση να μην εθελοτυφλούν, προσφέροντας αυτό που τους αντιστοιχεί.

.....
192. Βασιλείου Γιούλτση, *Η κοινωνιολογία της θρησκείας*, σ.160-1, 166

Το ίδιο κάνει και ο Παπαδιαμάντης μέσα από τα έργα του, ασκεί κριτική, πολλές φορές μάλιστα αυστηρή.

Οι ήρωες του «ζουν και υπάρχουν», όχι υποταγμένοι σε μια άνωθεν μοίρα χωρίς λογική, αλλά ενεργούν και διαμορφώνουν -έστω και μέσα από την τραγική πολλές φορές ζωή τους-το κοινωνικό τοπίο της εποχής τους.

«Στην περίπτωση του Σκιαθίτη λογοτέχνη», θα πει ο Στέλιος Παπαθανασίου, «ισχύει ακριβώς αυτό που ισχύει και στην περίπτωση του Ντοστογιέφσκι, κατά τον Μιχαήλ Μπαχτίν: Στα έργα του δεν δημιουργεί άφωνους σκλάβους αλλά ελεύθερους ανθρώπους, ικανούς να στέκονται δίπλα στο δημιουργό τους, διαφωνώντας με αυτόν και ενίοτε, επαναστατώντας εναντίον του».¹⁹³

«Ο Παπαδιαμάντης δεν είναι παραμυθός», θα πει η Ζωή Καρέλη, «οι διηγήσεις του όμως, πέρα απ' όλα, είναι παραμυθίας χάρη στο βαθύ αίσθημα ζωής που τον κατέχει και την μοναδική παρατηρητικότητα που έχει και που αυτή ακριβώς είναι η πηγή του *ρεαλισμού* του».¹⁹⁴

Ρεαλιστικά αποτυπώνει την πραγματικότητα της εποχής του, και «*mutatis mutandis*», κάνει την επανάσταση του.

«Δεν υπήρξε άγιος ο Παπαδιαμάντης. Επειδή η δεσπόζουσα κατηγορία της υπάρξεως του δεν ήταν αυτή του ιερού. Ούτε υπήρξε κοσμοκαλόγερος. Διότι δεν προέβη σε καμιά *παραίτηση*. Έζησε την πληρότητα της αλήθειας του, όπως αυτός την εννοούσε και την εβίωνε-πάντως κατά τρόπο πολυσήμαντο και πολυεδρικό.

Ο Παπαδιαμάντης αποκαλύπτεται ως η σχετική δύναμη του εδραίου αγροτικού, μεσογειακού λαού του ελληνικού τόπου. Ο Παπαδιαμάντης είναι βλάστημα νέο του αρχέγονου ψυχικού κορμού, ο οποίος συνιστά το μόνο στέλεχος ζωής και πνεύματος του Ελληνισμού.

Ότι βλασταίνει από αυτόν τον κορμό έχει ζωή αιώνιο!».¹⁹⁵

.....
193.Στέλιου Παπαθανασίου, *Πρόλογος στον 10^ο τόμο των Απάντων –του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη-της Βιβλιοθήκης του Βήματος*, σ. 18.

194. Ζωής Καρέλη, «Νύξεις», *Φώτα Ολόφωτα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο*, Επιμ. Ν.Δ.Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα 1981, σ.89.

195.Χρήστου Μαλεβίτση, «Ο ΑΡΧΕΓΟΝΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ», *Φώτα Ολόφωτα*, ό.π. σ.291.

2. Παγκοσμιοποίηση ή “Νέα τάξη πραγμάτων” και θρησκείες.

Η έννοια παγκοσμιοποίηση (globalization, mondialisation) χρησιμοποιείται σήμερα ευρύτατα για να περιγράψει μια παγκόσμια, αρχικά περισσότερο ή κυρίως οικονομική διαδικασία σε πλήρη εξέλιξη, η οποία μετεξελίχθηκε ταχύτατα σε ένα πλανητικό δυναμικό πολυδιάστατο φαινόμενο, σε «ένα πολύπλοκο σύνολο διεργασιών»¹⁹⁶ οικονομικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, πολιτικών, τεχνολογικών, θρησκευτικών κ.ά. Η παγκοσμιοποίηση αγγίζει όλες τις διαστάσεις και τις πτυχές της ζωής μας, από την προσωπική ζωή και την καθημερινότητά μας μέχρι τις παγκόσμιες εξελίξεις. Έτσι «αναμορφώνει βαθύτατα τον τρόπο με τον οποίο ζούμε».¹⁹⁷

Ο Giddens είναι σαφέστατος: «Ζούμε σ’ έναν κόσμο καθημερινών μετασχηματισμών που επηρεάζουν όλες σχεδόν τις πτυχές της δράσης μας. Είτε για καλό είτε για κακό, έχουμε ριχτεί μέσα σε μια παγκόσμια τάξη που κανένας δεν κατανοεί πλήρως, η οποία όμως μάς επηρεάζει όλου».¹⁴⁹ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση έχει καταστεί η βασική έννοια διαμέσου της οποίας κατανοούμε τον σύγχρονο κόσμο και τις προοπτικές του και περιγράφουμε την ανάπτυξη της παγκόσμιας κοινωνίας στην καμπή της χιλιετίας. Ο Giddens, πάντως, ο οποίος χαρακτηρίζει την παγκοσμιοποίηση ως ένα «από πολλές απόψεις καινούριο»¹⁹⁸ και «επαναστατικό» φαινόμενο, πιστεύει ότι δεν πρόκειται για κάτι «παροδικό» και «τυχαίο». «Είναι μια μεταλλαγή των συνθηκών της ζωής μας. Είναι ο τρόπος που βιώνουμε το σήμερα».¹⁹⁹

196.Α. Γκίντενς, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών, Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, μτφρ. Κ. Δ. Γεωργιά, Αθήνα, Εκδ. Μεταίχμιο, 2001, σ. 36

197. Ο. π., σ. 39

198. Ο. π., σ. 44

199. Ο.π., σ. 55

Ο καθηγητής Hans Küng δεν πιστεύει ότι η παγκοσμιοποίηση είναι συνωμοσία των ισχυρών της γης κατά των αδυνάτων, αλλά αποτέλεσμα των σύγχρονων οικονομικών και τεχνολογικών εξελίξεων, της σύγχρονης ηλεκτρονικής και «οπτικής» επανάστασης, της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού και της θεώρησης του πλανητικού καπιταλισμού ή της οικονομίας της αγοράς ως αναπόφευκτου μονόδρομου, τον οποίο αν δεν ακολουθήσει κανείς αυτοεξορίζεται στο περιθώριο των εξελίξεων. Κατά την άποψη του καθηγητή Κ. Δεληκωνσταντή, «καθοριστικός παράγοντας και όχημα της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης είναι η παγκόσμια επέκταση του «τεχνοπώλιου»²⁰⁰ το οποίο τείνει να υποτάξει όλες τις διαστάσεις του πολιτισμού στην «υπέρτατη αρχή της τεχνολογίας».²⁰¹

Η Παγκοσμιοποίηση αποτελεί αναντίρρητα το μέγιστο θρησκευτικό και κοινωνικοπολιτικό πρόβλημα της ανθρωπότητας. Οι ρίζες του βρίσκονται ασφαλώς στον υλιστικό τρόπο διαβίωσης των ανθρώπων, οι οποίοι τώρα πλέον αντιλαμβάνονται ότι αποτελούν το αναλώσιμο είδος της ομογενοποίησης ή κατάργησης των πολιτισμών, που βαπτίζεται πιο πολιτισμένα «πολυπολιτισμικότητα», ή «Νέα τάξη πραγμάτων», στα πλαίσια του οικουμενικού οράματος της «Νέας Εποχής». Ο συγκρητισμός αυτός, ο οποίος φιλοδοξεί δήθεν να προστατεύσει τους λαούς από τον κίνδυνο των εθνικιστικών συγκρούσεων ή των «Φονταμενταλιστικών», οδηγεί, κατά νομοτελειακό σχεδόν τρόπο, στην εξαφάνιση της ιδιοπροσωπίας των λαών και των εθνών.²⁰²

Κατά τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα η παγκοσμιοποίηση «πηγάξει από κοσμοθεωριακές και πολιτισμικές προϋποθέσεις, τις οποίες εξέθρεψεν ο δυτικός πολιτισμός, κυρίως κατά την εποχή της νεωτερικότητας, και οι οποίες δεν εξαφανίζονται αλλά επιβιώνουν με κάποια τροποποίηση στη λεγόμενη μετανεωτερική εποχή.

200.N. Postman, *Τεχνοπώλιο. Η υποταγή του πολιτισμού στην τεχνολογία*, μτφρ. Κ. Μεταλά, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σ.187

201.Κ. Δεληκωνσταντή «Η Εκκλησία και η Παγκοσμιοποίηση»,(21 Ιουνίου 2007). www.ec-patr.org

202.Κωνσταντίνου Κωτσιόπουλου, *Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*, Θεσσαλονίκη,Εκδ. Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης, ΑΠΘ, 2005, σ. 9

Κεντρικό στοιχείο του δυτικού πολιτισμού ήταν και παραμένει η ατομοκρατία και οι αναπόφευκτες προεκτάσεις της στην κουλτούρα που αποτελούν κυρίαρχη διάσταση και της παγκοσμιοποίησης, η οποία προσφέρει ενότητα ατόμων, όχι προσώπων».²⁰³

Είναι βέβαιο ότι η παγκοσμιοποίηση χρησιμοποιείται και ως ιδεολογία από όσους έχουν δύναμη και συμφέρον να κατευθύνουν τις εξελίξεις προς το δικό τους όφελος. Πάντως, η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δεν φαίνεται να επηρεάζεται πια μόνον από δυτικά κέντρα εξουσίας. Έχει και αυτή πολλά κέντρα και πολλά πρόσωπα, όπως και ο πολυκεντρικός και πολυπρόσωπος κόσμος μας. Είναι λανθασμένο να χαρακτηρίζουμε την παγκοσμιοποίηση με κριτήριο το «άσπρο – μαύρο». Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια πολύπλοκη και αμφίσημη διαδικασία. Δεν είναι ούτε μόνον ευλογία ούτε μόνο κατάρρα, ούτε μόνον πρόοδος, ούτε μόνον απειλή.²⁰⁴

Ο καθηγητής Μάριος Μπέγζος γράφει: *«Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι πανάκεια ούτε πανωλεθρία.... Πρόκειται απλώς για ένα φαινόμενο της ζωής μας σήμερα και σαν τέτοιο ανήκει στην πραγματικότητα που είναι αμφίσημη».* Γι' αυτό η αποδοχή ή απόρριψη της παγκοσμιοποίησης στο σύνολό της δεν οδηγεί πουθενά.²⁰⁵

Όπως σημειώνει ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος η παγκοσμιοποίηση ανοίγει για τη σύγχρονη ανθρωπότητα «υπέροχες δυνατότητες και απροσδόκητες προοπτικές», πραγματικά αδιανόητες για τις περασμένες γενιές.

.....
203.Ι. Ζηζιούλα, «Πολιτιστικές ταυτότητες και παγκοσμιοποίηση», στο έργο: *Πολιτιστικές ταυτότητες και παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, έκδ. Εταιρείας Παιδείας και Πολιτισμού «Εντελέχεια» - Εκπαιδευτήρια Γείτονα και Κωστέα Γείτονα, 2003, σ. 32-33.

204. Δεληκωνσταντή, www.ec-patr.org, ό.π.

205. Μ. Μπέγζου, «Ορθόδοξη αγωγή και παγκοσμιοποίηση», στο έργο: *Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού* (Βόλος, 15-17 Μαΐου 2004). Αθήνα, Εισηγήσεις Σεμιναρίου, Βουλή των Ελλήνων, 2005, σ. 146

«Τέτοιες είναι η διευκόλυνση της επικοινωνίας και προσέγγισης των ανθρώπων, η ταχύτερη διακίνηση αγαθών και πληροφοριών, η υπέρβαση ποικίλων εθνικισμών, φονταμενταλισμών και άλλων διακρίσεων, η ανάπτυξη πανανθρώπινης αλληλεγγύης και κοινών προσπαθειών για την αντιμετώπιση παγκόσμιων προβλημάτων κ.ά. Έτσι φαίνεται ότι ικανοποιείται μια βαθύτερη επιθυμία των ανθρώπων για ενότητα».²⁰⁶ Κατά τον καθηγητή Γεώργιο Μαντζαρίδη, η παγκοσμιοποίηση σε αυτές τις διαστάσεις της «δεν είναι μόνο αποδεκτή αλλά και απαραίτητη».²⁰⁷

Η παγκοσμιοποίηση προκαλεί όμως και αλυσιδωτές αναταραχές, ισχυρούς κλυδωνισμούς και απρόβλεπτες ανακατατάξεις. Σε αυτή τη φάση χωρίς αντίπαλον δέος, επιβάλλει τους άτεγκτους νόμους της αγοράς, οδηγεί σε συρρίκνωση των κοινωνικών κατακτήσεων, συμβάλλει στην περαιτέρω καταστροφή του περιβάλλοντος, δημιουργεί ανεργία και περιθωριοποίηση, διευρύνει τις ανισότητες και το χάσμα μεταξύ πλουσίων και πτωχών, διογκώνει τη μετακίνηση πληθυσμών, καθοσιώνει ένα πρότυπο ανθρώπου ακόρεστου καταναλωτή, αποδυναμώνει παραδόσεις και αξίες οι οποίες προσέφεραν προσανατολισμό και νόημα ζωής κ.ά. Παρόλο που, όπως ειπώθηκε, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι ένα αποκλειστικά οικονομικό φαινόμενο και δεν είναι δυνατόν να προσεγγισθεί μόνον με οικονομικούς όρους, η οικονομική διάσταση φαίνεται ότι κυριαρχεί. Γίνεται λόγος για έναν πλανητικό καπιταλισμό, ο οποίος επιβάλλει τις αρχές της οικονομίας της αγοράς σε όλη την υφήλιο, για ένα «φονταμενταλισμό» ή παντοκρατορία της αγοράς. Ο άνθρωπος μοιάζει να συρρικνώνεται σε «οικονομικό ζώο», η παγκόσμια κοινωνία να μετατρέπεται σε μια γιγαντιαία αγορά. Οι πλανητικοί δίαυλοι που δημιούργησε η παγκοσμιοποίηση εξυπηρετούν πρωτίστως οικονομικούς στόχους και όχι την ανοιχτοσύνη μιας παγκόσμιας κοινωνίας.²⁰⁸

206. Α. Γιαννουλάτου, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία. Μελετήματα Ορθόδοξου προβληματισμού*, Αθήνα, εκδ. Ακρίτας, 2000, σ. 267.

207. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Παγκοσμιοποίηση και παγκοσμιότητα. Χίμαιρα και αλήθεια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρναρά, 2001, σ. 25.

208. Βλ. Ι. Γεωργακόπουλου (Μητροπολίτου Δημητριάδος), «Ισλάμ και φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση», στο έργο: *Ισλάμ και φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση*, Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος. Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, Αθήνα, εκδ. Ίνδικτος, 2004, σ. 37.

Ο Παπαδιαμάντης ζει σε μια εποχή όπου η άμεση απειλή της Παγκοσμιοποίησης δεν είναι ορατή, οι συνθήκες είναι σαφώς διαφορετικές από τις σημερινές. Σήμερα τα πράγματα είναι ξεκάθαρα, ή ακολουθούμε τη σκοτεινή «πεπατημένη» ή μένουμε ολομόναχοι σε μια ταπεινωτική ανασφάλεια, αναθεωρώντας τις οπτικές, που χρόνια ενίσχυαν την παρουσία και την πορεία μας ως έθνος. Ο Γέροντας ζει έναν αιώνα πριν, αντιλαμβάνεται όμως τα μηνύματα που έρχονται και τα αξιοποιεί, κρούοντας τον «κώδωνα του κινδύνου». *«Κάθετι το Εσπέριο, δεν είναι και θεσπέσιο»* θα πει, επισημαίνοντας τη μόδα του εκδυτικισμού. Ο μιμητισμός, που δεν είναι μίμηση, -η οποία στο κάτω κάτω δεν είναι κάτι κακό όταν ακολουθεί την επεξεργασία του «φιλτραρίσματος»- είναι μια ηθελημένη παραδοχή της φτώχειας μας, ψυχικής, πνευματικής, πολιτιστικής. Δεν συμφωνεί και ξεκάθαρα θα πει: *«Δεν έπαυσαν τα άχυρα και τα σκύβαλα του πολιτισμού να μας έρχονται διαρκώς με την πνοή των ανέμων. Όλοι οι αργέσται (Β.Δ. άνεμος, μαϊστρος) και οι ζέφυροι και οι ιάπυγες (Β.Δ. άνεμος) μας φέρνουν τ' απορρίματα, τα καθάρματα (= σκύβαλα, σκουπίδια) των δογμάτων και των θεωριών, των μεθόδων και των τρόπων, των ηθών και των έξεων, από την Εσπερίαν»*.²⁰⁹

Σε όλη τη διηγηματογραφία του φαίνεται ξεκάθαρα η ανησυχία του για το μέλλον αυτού του γένους, του οποίου η επιβίωση ξέρει ότι δεν πρόκειται να έρθει από το κράτος και από τις πολιτικές ιδεολογίες, αλλά από τη συνέχιση της ζώσας εκκλησιαστικής παράδοσης, η οποία και το στήριξε κατά τους αιώνες της δουλείας.²¹⁰ Τα ίδια δυστυχώς θέματα, μας συντροφεύουν από τότε έως και σήμερα. Βεβαίως σήμερα η κατάσταση και η πραγματικότητα είναι πολύ πιο σκληρή. Όλη αυτή η αλλοίωση που υπέστημεν ως έθνος και ως λαός, έχει σαν συνέπεια την παράδοση μας-αλίμονο άνευ όρων- στην «αγκαλιά» του τέρατος της παγκοσμιοποίησης.

.....
209. Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Γλώσσα και κοινωνία, Άπαντα* Βιβλ. του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, τόμος 14, σ. 165-6

210. Μητροπολίτου Μόρφου Νεοφύτου, «Η επικαιρότητα του Παπαδιαμάντη», *Θεολογία* 82 (2011), σ. 248.

«Ο ελληνικός κόσμος», λέει ο Βακαλόπουλος, «μοιάζει σ' αυτή τη νωθρή περίοδο της ιστορίας του με παγιδευμένο ζωντανό σώμα, το οποίο, όπως έγραφε ο Παπαδιαμάντης το 1907 στο άρθρο «Γλώσσα και κοινωνία», «όσο δεν δύναται να ζήζη δι' ενέσεων, τρόπον τινα, από κόριν αρχαίων σκελετών και μνημείων, άλλο τόσον δεν δύναται να ζήση, ειμή μόνον κακήν και νοσηράν ζωήν, τρεφόμενον με τουρσιά και με κονσέρβας ευρωπαϊκάς [...]».Μερικοί από μας, χορτασμένοι και πεινασμένοι ταυτόχρονα, πιάνονται την ύστατη στιγμή από τον Παπαδιαμάντη». ²¹¹

Ο Παπαδιαμάντης δεν θέλει την πατρίδα του αποκομμένη από τον έξω κόσμο, μια Ελλάδα θλιβερής και άγονης εσωστρέφειας. Θέλει ένα λαό που να μπορεί υπεύθυνα να φιλτράρει τις οποιεσδήποτε ξένες επιρροές. Ένα έθνος δυνατό και σίγουρο για την ταυτότητα του, που να μην παραδίδεται αμαχητί. Το φάντασμα της παγκοσμιοποίησης απειλούσε και απειλεί όλους τους αδύναμους και πολιτιστικά υποταγμένους, τότε και τώρα...

Η επιμονή του στη διατήρηση των πατρίων, στην προάσπιση των ελληνικών στοιχείων, στη μη άκριτη παραδοχή των οθνίων, στο σεβασμό στην παράδοση, τον κάνουν στις μέρες μας τόσο τραγικά επίκαιρο! Αν υπήρχε εξ αρχής η συνειδητοποίηση αυτής της αναγκαιότητας, από μέρους του λαού και η αρωγή από μέρους της πολιτείας, τότε η «συνδιαλλαγή» δεν θα γινόταν με όρους υποτέλειας. Η ολιγωρία εκ μέρους όλων, οδήγησε στην «προ των πυλών» άφιξη μας, στη «νέα τάξη πραγμάτων». Μιας νέας τάξης, όπου οι ιδιαιτερότητες και οι ευαισθησίες των λαών, δεν έχουν θέση.

«Μη δα και η μεγαλύτερη μας πληγή δεν είναι ο γραικυλισμός, η ξενομανία, ο πιθηκισμός, ο ανεμώλιος δυτικισμός;» Θα πει, προλέγοντας τόσο ξεκάθαρα το μέλλον αυτού του δύστυχου τόπου... Δεν είναι τυχαίο ότι γίνεται λόγος για «ανάληψη» και «εφιαλτική» παγκοσμιοποίηση (Χρ. Γιανναράς), για «πολιτισμό χωρίς Θεό», για «επικράτεια της λατρείας του Εγώ και της ατομοκρατίας», ότι η παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται ως «νέα μορφή ειδωλολατρίας».

.....
211.Χρ. Βακαλόπουλος, «Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας»,(*Αντί*, 463 (5 Απριλίου 1991), σ.55), αναδημοσιεύθηκε στην συλλογή κειμένων του ίδιου, *Από το χάος στο χαρτί*,σε επιμέλεια του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Αθήνα, εκδ. Εστία, 1995, σ.196-197

Θεοποιεί το χρήμα και το κέρδος και παραθεωρεί το ανθρώπινο πρόσωπο ως υπέρτατη αξία. «Ποτέ το χρήμα δεν βοούσε όπως σήμερα απ' τη μια ως την άλλη άκρη του πλανήτη» γράφει ο George Steiner.²¹² Η απόλυτη προτεραιότητα της οικονομίας, η παράδοση των πάντων στο χρήμα, ο αδυσώπητος και εξοντωτικός ανταγωνισμός, αποτελούν μια παγερή πραγματικότητα, η οποία δυναμιτίζει την ανοιχτοσύνη των σύγχρονων κοινωνιών και τις κοινωνικές κατακτήσεις, εγκαθιδρύοντας το δίκαιον του ισχυρότερου ως κανόνα με χαρακτήρα δήθεν φυσικού δικαίου και προβάλλοντας τη στυγνή οικονομική παγκοσμιοποίηση ως μονόδρομο όχι απλά προς την ευημερία και την οικονομική και κοινωνική πρόοδο, αλλά ακόμη και για την ίδια την επιβίωση της ανθρωπότητας. Η εντύπωση αυτή δεν απαλύνεται έστω και αν ισχυριστεί κανείς ότι όλα αυτά αφορούν ορισμένες, ίσως σε αυτή τη φάση τις κυρίαρχες πτυχές της παγκοσμιοποίησης, και όχι το φαινόμενο στο σύνολό του.²¹³ Είναι βέβαιο ότι η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει τις τοπικές κουλτούρες και την ιδιοπροσωπία των πολιτισμών, εισάγοντας δυτικά πρότυπα σε όλο το φάσμα των ανθρώπινων σχέσεων, του τρόπου ζωής και της πολιτιστικής έκφρασης. Δύσκολα όμως μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι η παγκοσμιοποίηση οδηγεί νομοτελειακά στην αλλοίωση ή εξαφάνιση των ιδιαίτερων πολιτισμών, στην ομογενοποίηση ή συγχώνευσή τους μέσα σε ένα πλανητικό πολιτισμικό μόρφωμα. Υπάρχουν μάλιστα και φωνές οι οποίες υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση όχι μόνον δεν απειλεί την πολιτισμική ποικιλομορφία, αλλά ότι ευνοεί την ανάπτυξη της ιδιαίτερης ταυτότητας των λαών και πολιτισμών. Διαβάζουμε στον Giddens: «Η παγκοσμιοποίηση είναι η αιτία της αναβίωσης των τοπικών πολιτιστικών ταυτοτήτων σε πολλά μέρη του κόσμου».²¹⁴

212. G. Steiner/A. Spire, *Η βαρβαρότητα της άγνοιας*, μτφρ. Σ. Βελέντζα, Αθήνα, εκδ. Scripta, 2001, σ. 65.

213. Δεληκωνσταντή, ό.π. www.ec-patr.org.

214. Α. Γκίντενς, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*, ό.π., σ. 47.

Ο Samuel Huntington, ο θεωρητικός της «σύγκρουσης των πολιτισμών», όταν ρωτήθηκε από τον Θανάση Λάλα, αν ο τρόπος με τον οποίο αναλύει την παγκόσμια κατάσταση είναι «λίγο κόντρα στην ιδέα της παγκοσμιοποίησης», δήλωσε τα εξής: «Λάθος! Ίσα ίσα αυτό που περιγράφω νομίζω ότι είναι προϊόν της παγκοσμιοποίησης. Όσο περισσότερο παγκοσμιοποιούνται η οικονομία και η επικοινωνία, τόσο συνειδητοποιούν οι άνθρωποι τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που συνιστούν την ταυτότητά τους».²¹⁵

Δεν είναι λοιπόν καθόλου τυχαίο ότι ο κόσμος μας χαρακτηρίζεται σήμερα από τάσεις για παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, της τεχνολογίας και της επικοινωνίας. «Το θλιβερό όμως της εξέλιξης αυτής» η προσπάθεια χειραγώγησης θα συμπληρώσει ο Κ. Κωτσιόπουλος «εξακολουθεί να είναι η προσπάθεια χειραγώγησης της κοινής γνώμης στην κατεύθυνση υποκατάστασης της Πολιτικής και της Θεολογίας από την Οικονομία, τις δυνάμεις του κέρδους, την υπερκατανάλωση και την «ανοικτή κοινωνία» της ανοχής. Έτσι το διαρκές διευρυμένο χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών βαπτίζεται απλώς δίκαιο αποτέλεσμα του «ανταγωνισμού» μεταξύ εθνών και πολιτών. Άλλωστε η «Μετανεωτερικότητα» σχετικοποιεί κάθε ηθική αξία πανανθρώπινης ισχύος, επομένως σχετικοποιείται κάθε έννοια κοινωνικής δικαιοσύνης και φιλόανθρωπος διάθεσης και προσφοράς. Παύουν να λειτουργούν ανακλαστικά. Η ολιστικότητα της Παγκοσμιοποίησης, καταργώντας την ιδιαιτερότητα του προσώπου, «φροντίζει» ταυτοχρόνως για τον πνευματικό του ευνουχισμό και τον ετεροκαθορισμό του, ώστε σταδιακά να δομηθεί κοινωνία «μαζανθρώπων».²¹⁶

Ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος γράφει: «Η παγκοσμιοποίηση είναι πλέον μια διαδικασία σε εξέλιξη και καμιά δύναμη δεν φαίνεται ότι μπορεί να την αναστείλει».²¹⁷ Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι είναι αδύνατον να αλλάξει ο τρόπος με τον οποίο εκτυλίσσεται η παγκοσμιοποίηση.

215. S. Huntington, «Συνέντευξη στον Θανάση Λάλα», *Βηmagazino*, (7-7-2002), σ. 30.

216.Κ. Κωτσιόπουλου, *ό.π.*, σ. 13

217. Α Γιαννουλάτου, *Παγκοσμιοότητα και Ορθοδοξία*, σ. 267

«Είναι γεγονός ότι υπάρχουν σήμερα», θα συμπληρώσει ο Κ. Δεληκωνσταντής, ξεκαθαρίζοντας ότι το παιχνίδι δεν έχει ακόμη χαθεί, αν οι θρησκείες μέσω των εκπροσώπων τους δεν ολιγωρήσουν, «κινήματα και πρωτοβουλίες για μια «παγκοσμιοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο», για μια «εναλλακτική παγκοσμιοποίηση» στη βάση του «πολιτισμού της ανθρωπότητας», όπως αυτός εκφράζεται με τα οικουμενικά δικαιώματα του ανθρώπου και τον αγώνα για διάσωση και σεβασμό της ιδιοπροσωπίας των λαών, διαδικασία στην οποία μπορούν να συμβάλουν και οι θρησκείες. Το αν η παγκοσμιοποίηση θα λειτουργήσει θετικά κατά των ποικίλων εθνικισμών και σωβινισμών, το αν αυτή θα υπηρετήσει την πλανηταρχία των ισχυρών και την αγορακρατία, εξαρτάται φυσικά και από την αντίδραση των θρησκειών και τη συμβολή τους στην οικοδόμηση ενός πολιτισμού αλληλοσεβασμού και αλληλεγγύης. Η πρώτη προϋπόθεση για μια θετική συμβολή των θρησκειών σε μια «παγκοσμιοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο», είναι να καταπολεμήσουν οι θρησκείες στο εσωτερικό τους τον φονταμενταλισμό και τη βία στο όνομα του Θεού».²¹⁸

Όπως υπογραμμίζει ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας όλες οι θρησκείες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τόνισαν την ανάγκη συμπάθειας, επιείκειας, φιλανθρωπίας, λιτότητας, δικαιοσύνης και διατύπωσαν οράματα παγκοσμιοότητας, έστω και στη βάση των δικών τους δογματικών και ηθικών αληθειών.

«Παράλληλα με τη συμβολή τους στην προσέγγιση των λαών, οι θρησκείες υπήρξαν όμως και παράγοντες διάσπασης και σύγκρουσης, ενισχύοντας αντί της ειρήνης και της συμφιλίωσης την επιθετικότητα και την αλαζονεία των λαών». «Σήμερα οι θρησκείες» συνεχίζει ο Μακαριότατος Επίσκοπος Αλβανίας, «μαζί με τη λειτουργία τους ως πνευματικό καταφύγιο και πηγή ταυτότητας για τους ανθρώπους απέναντι στα δεινά μιας ιστοπεδωτικής παγκοσμιοποίησης, καλούνται να αναπτύξουν το ειρηνευτικό τους δυναμικό και τις κοινές ανθρωπιστικές τους αξίες και να συμβάλουν στον εξανθρωπισμό της παγκοσμιοποίησης.

.....
218.Κ. Δεληκωνσταντή, *Τα δικαιώματα του ανθρώπου. Δυτικό ιδεολόγημα ή οικουμενικό ήθος;*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995, σ.199

Ούτως ή άλλως θα γίνεται όλο και λιγότερο κατανοητό, πώς οι θρησκείες, αντί να είναι δυνάμεις καταλλαγής, αλληλεγγύης και ειρήνης, φανατίζουν, διχάζουν και παράγουν βία. Συμβολή σε μια εναλλακτική παγκοσμιότητα αποτελεί ο διάλογος των θρησκειών, ο οποίος συμβάλλει στην ανακάλυψη και προβολή των κοινών ανθρωπιστικών τους παραδόσεων και απελευθερώνει τις θρησκείες από τον απομονωτισμό και την εσωστρέφεια, που τρέφουν τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό και τον φανατισμό».²¹⁹

Ο καθηγητής Ν. Ματσούκας προβαίνει στην ακόλουθη παρατήρηση, επισημαίνοντας ότι: «Ο Οικουμενικός διάλογος δεν έχει καμία σχέση με το διπλωματικό διάλογο, που διεξάγουν τα κράτη μέσω των πολιτικών. Κατά κανένα τρόπο στον Οικουμενικό διάλογο δεν παίρνονται απλώς αποφάσεις μέσω εκπροσώπων, τις οποίες καλούνται μετά να νομοθετήσουν οι εκκλησιαστικές αρχές. Αυτή η τακτική χαρακτηρίζει μόνο το διπλωματικό διάλογο των πολιτικών».²²⁰

Έτσι γίνεται πιο ξεκάθαρος ο ρόλος και η ευθύνη ενός υπεύθυνου θρησκευτικού διαλόγου. Ο 21^{ος} αιώνας, ο αιώνας των ευηθών μεγαλοστομιών, των κενών διατυπώσεων, του πλήρους αποπροσανατολισμού, των μεγάλων κινδύνων....καιρός λοιπόν να επαναπροσδιοριστούν οι αιφανεείς αξίες, αυτές που διαφοροποιούν τους λαούς, αλλά και με μια τεράστια δύναμη τους ενώνουν!

219.Α. Γιαννουλάτου, *ό.π.*, σ. 252-253

220. Ν. Ματσούκα, «Η Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής*, Τμήμα Θεολογίας 8 (1998) σ. 292

3. Παγκοσμιοποίηση ,Ορθοδοξία και Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης.

«Ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός είναι παγκόσμιος. Δέχεται την Παγκοσμιότητα και αρνείται την Παγκοσμιοποίηση. Λέει ναι στην Οικουμενικότητα και Καθολικότητα, λέει όμως όχι στον Οικουμενισμό και στην ομογενοποίηση. Σέβεται την αξία του ανθρωπίνου προσώπου και των δικαιωμάτων του, απορρίπτει την μαζοποίηση του και την φαλκίδευση των δικαιωμάτων του. Έχει μνήμη για τα αίτια και τους υπαίτιους της εκβαρβάρωσης της ανθρωπότητας, αλλά δεν μνησικακεί. Πολεμά την αμαρτία, αγαπά τον αμαρτωλό. Τονίζει την σωτηριώδη αξία των οικουμενικών Αγίων διδασκάλων της ανθρωπότητας, που κινήθηκαν στο θεοκεντρικό και θεανθρωποκεντρικό Βυζάντιο, αλλά δεν τους επιβάλλει, βιάζοντας δια «Ιερού Πολέμου» ή ενός «Τζιχάντ» τις συνειδήσεις των ανθρώπων. Επιδιώκει την ενότητα εν τη ποικιλία των διατυπώσεων, κατακρίνει την ενοποίηση που επιβάλλεται δια της ανελεύθερης μαζοποίησης».²²¹

«Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν μπορεί να αγνοήσει αυτά τα δεδομένα. Καλείται και αυτή να αναπτύξει τις δικές της πρωτοβουλίες απέναντι στην πρόκληση της παγκοσμιοποίησης, με τις οποίες έχει μοναδική ευκαιρία να εκφράσει δυναμικά την ανεκτίμητη πνευματική της κληρονομιά, να την υπενθυμίσει στη λοιπή χριστιανοσύνη, στις άλλες θρησκείες και στην παγκόσμια κοινωνία, και μέσα από όλα αυτά, να συνειδητοποιήσει, να κατανοήσει και να προβάλει βαθύτερα την οικουμενική της διάσταση. Η Εκκλησία δεν μπορεί να αδιαφορεί για τον κόσμο, να αγνοεί τις απαιτήσεις των καιρών, τις επιρροές του πολιτισμού και των πολιτισμών, τα προβλήματα, τις αντιφάσεις αλλά και τις προοπτικές κάθε ιστορικής εποχής, στην οποία καλείται να ζήσει. Δεν επιτρέπεται η Εκκλησία να κλείνεται στον εαυτό της, απορρίπτοντας και δαιμονοποιώντας τον κόσμο, να δραπετεύει από την ιστορία και το πολιτισμικό γίγνεσθαι και να μετατρέπεται σε ένα λατρευτικό γκέτο. Η εσχατολογική φύση της Εκκλησίας δεν είναι δυνατόν να οδηγεί σε ένα αντικοινωνικό και αντιιστορικό εσχατολογισμό, η άλλη όψη του οποίου είναι συχνά η άνευ αντιστάσεως παράδοση της Εκκλησίας στην υπηρεσία της εκάστοτε κοσμικής εξουσίας.

.....
221. Κ. Κωτσιόπουλου, *ό.π.*, σ. 15

Φυσικά η Εκκλησία δεν επιτρέπεται, στην εγκόσμια μαρτυρία και δράση της, να ταυτίζεται με τον κόσμο και να εκκοσμικεύεται. Η αποστολή της Εκκλησίας δεν είναι να αναλύει και να προγραμματίζει, να συνεδριάζει και να αποφασίζει, να οργανώνεται κατά τα πρότυπα των σύγχρονων οργανισμών, να προσαρμόζεται στο πνεύμα των καιρών, να «εκσυγχρονίζεται». Πώς να εκσυγχρονίσει κανείς τον σταυρό, την ευλογημένη άσκηση, το ευχαριστιακό ήθος, την αναστάσιμη ελπίδα;». ²²² Συνεπώς το μέλλον της Ορθοδοξίας δεν είναι ο ορθοδοξισμός, το στένεμα και η αντιοικουμενικότητα, η μονοφουσιζούσα άρνηση του κόσμου, η αδυσώπητη κριτική ή η δαιμονοποίηση του κόσμου. Δεν είναι όμως ούτε η νεστοριανίζουσα ταύτιση με τον κόσμο, με τον πολιτισμό και την ιστορία. «Ο ρόλος της Εκκλησίας» είναι, όπως γράφει ο καθηγητής Χρήστος Γιανναράς «να συνεχίζει μέσα στους αιώνες την χαλκηδόνεια δυναμική της πρόσληψης και της μεταμόρφωσης». ²²³

Η απάντηση της Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο είναι η πιστότητα της Εκκλησίας στην ίδια την αλήθειά της, η συνεπής ανάπτυξη και ανάδειξη του ευχαριστιακού και εσχατολογικού χαρακτήρα της. Ο κόσμος ελευθερώνεται, αν η Εκκλησία παραμένει πιστή στην αποστολή της, συνεχίζοντας το έργο του Χριστού, προσλαμβάνοντας, μεταμορφώνοντας, καινοποιώντας τον κόσμο, απελευθερώνοντας τη ζωή και την ιστορία από την ειδωλολατρική αυτοερμηνεία και αυτονοηματοδότησή της, μεταμορφώνοντας ολόκληρη τη δημιουργία σε μια «κοσμική λειτουργία». «*Ἐλευθέρα μὲν ἢ κτίσις γνωρίζεται, υἱοὶ δὲ φωτὸς οἱ πρὶν ἐσκοτισμένοι*» (Εἰρμός του κανόνος των Θεοφανείων, Η΄ ωδή). ²²⁴

.....
222. Ν. Μουζέλη, «Κοσμοπολιτισμός: Η παγκοσμιοποίηση των αξιών και οι εχθροί τους – Η πρόκληση της Ορθοδοξίας», στο έργο: *Ισλάμ και φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση*, Συλλογικό, Επιμ.Π. Καλαϊτζίδης-Ν.Ντόντος, Εκδ. Ίνδικτος, 2006, σ.109

223. Χρ. Γιανναρά, «Το εμπειρίστατο της Ορθοδοξίας και η αποστολή της στο άμεσο μέλλον», στο έργο: *Το εμπειρίστατο της Ορθοδοξίας και η αποστολή της στο άμεσο μέλλον*, Παγκρήτιο θεολογικό συνέδριο (21-23 Οκτωβρίου 1993), Σύνδεσμος Κρητών Θεολόγων, έκδ. Πατριαρχικού Πνευματικού Κέντρου «Άγιος Ραφαήλ», Σπήλι Ρεθύμνης, χ.χ., σ. 196.

224. Δεληκωνσταντή, *ό.π.*, .www.ec-patr.org.,

«Όλα αυτά ισχύουν και για τη στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Ως ευχαριστιακή και εσχατολογική κοινότητα η Εκκλησία καλείται να διακονήσει σήμερα τον άνθρωπο, καλείται να μεταδώσει στον «παντοπόρο άπορο» (Σοφοκλής) σύγχρονο άνθρωπο το ευαγγέλιο της θεοπόρου χριστιανικής ύπαρξης, να αρθρώσει τη δική της πρόταση ζωής και ελευθερίας, τη δική της ιεράρχηση αξιών, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται η ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου. Ο «πολιτισμός του προσώπου» είναι η πρόταση πολιτισμού της Ορθοδοξίας. Είναι ο πολιτισμός που εκφράστηκε ανυπέρβλητα στο φωτεινό μεγαλείο της Αγιά-Σοφιάς, που βιώνεται καθημερινά μέσα στην ολόφωτη εκκλησιαστική λατρεία. Είναι το φως της Λαμπρής, το αναμμένο καντήλι και η εικόνα που προσκυνείται στο εικονοστάσι του σπιτιού, είναι οι γιορτές που ομορφαίνουν τον χρόνο της ζωής μας, είναι η εν Χριστώ ζωή ως ευχαριστία, κοινωνία και σχέση. Είναι η βαθιά απορία της ευλογημένης εκείνης μητέρας στην πατρίδα μου την Ίμβρο, η οποία όταν το καθένα από τα πέντε παιδιά της ζητούσε να έχει δικό του πιάτο στο τραπέζι, αναφώνησε: «Θα μας χαλάσει ο Θεός. Διχογνώμησαν οι άνθρωποι και τώρα θέτει ο καθένας το δικό του πιάτο». Πολιτισμός του προσώπου είναι το «φυλάττειν τον τόπον και τον τρόπον», το ασκητικό όχι στο ακόρεστο κυνηγητό της ευτυχίας, στο σύγχρονο πανδαιμόνιο του ευδαιμονισμού και των συνεχώς διογκούμενων αναγκών. «Οι άνθρωποι του τόπου σου, είπε ο μικρός πρίγκηπας, καλλιεργούν πέντε χιλιάδες τριαντάφυλλα μέσα στον ίδιο κήπο και δεν βρίσκουν αυτού μέσα, εκείνο που γυρεύουνε... Κι όμως εκείνο που γυρεύουν μπορούσε να βρεθεί σ' ένα μόνο τριαντάφυλλο ή μέσα σε λίγο νερό... Αλλά τα μάτια είναι τυφλά. Πρέπει να γυρεύεις με την καρδιά σου».²²⁵ Ο «πολιτισμός του προσώπου» είναι η ελευθερία ως αγάπη και η αγάπη ως ελευθερία. Η ελευθερία του προσώπου, που είναι η ίδια η δυναμική της εν Χριστώ ζωής, που αποδεικνύει ο Παπαδιαμάντης με τη βιωματική εμπειρία του λειτουργικού ήθους, εκφράζεται ως το «συν της αγάπης», ως αληθεύειν εν αγάπη, ως μετέχειν και κοινωνείν, ως τρόπος του βίου «ενωδύνως αγαπητικός».

.....

225. Κ. Δεληκωσταντή, *Το ήθος της ελευθερίας. Φιλοσοφικές απορίες και θεολογικές αποκρίσεις*, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 1997, σ.68

Δεν υπάρχει ελευθερία στο Έχειν και στην κτητική στάση. Ο ορθόδοξος άνθρωπος – κοινωνός αντιστέκεται τόσο στον ατομοκεντρικό ευδαιμονισμό και στον αυτάρεσκο δικαιωματισμό της αυτονομίας, που ανοίγουν αβύσσους μεταξύ των ανθρώπων, όσο και στην καταρράκωση του ανθρώπινου προσώπου μέσα στις σύγχρονες απρόσωπες, γιγαντιαίες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές, μέσα στον λαβύρινθο του διαδικτύου και την ηλεκτρονική οργάνωση της «κοινωνίας της πληροφορίας».²²⁶

Αυτόν τον «πολιτισμό του προσώπου» καλείται η Εκκλησία μας να προβάλλει αυθεντικά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, αυτού του εκρηκτικού μίγματος δυτικού ατομοκεντρισμού, οικονομικού φονταμενταλισμού, τεχνοκρατίας, αποθέωσης της αποτελεσματικότητας, της χρηστικότητας και της πληροφορίας, του ακόρεστου ευδαιμονισμού και της καταναλωτικής υστερίας των ατόμων και των μαζών. Είναι προφανές ότι το μόρφωμα αυτό δημιουργεί μια δυναμική απανθρωπισμού του ανθρώπου, απώλειας ανεκτίμητων παραδόσεων του χριστιανικού προσωποκεντρισμού, απαξίωσης των πνευματικών αξιών και του πολιτισμού της αλληλεγγύης, απώλειας της ευχαριστιακής σχέσης με την κτίση και καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος κ.ά. «Ο λόγος του Ευαγγελίου «*Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος*» (Ματθ. 4,4), έλεγε ο Παναγιώτατος Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος στο Παγκόσμιο Οικονομικό φόρουμ του Davos στις 2-2-1999, πρέπει να κατανοηθεί ευρύτερα. Δεν είναι δυνατόν να ζήσουμε αποκλειστικά μόνον από την οικονομική ανάπτυξη, αλλά οφείλουμε να ζητούμε το «*ρῆμα τό ἐκπορευόμενον ἐκ σώματος θεοῦ*» (Ματθ. 4,4), τουτέστιν τις αξίες και τις αρχές που υπερβαίνουν τα οικονομικά ζητήματα. Άπαξ και το αποδεχθούμε αυτό, η οικονομία γίνεται διάκονος της ανθρωπότητας, όχι κύριος της».²²⁷ Η Εκκλησία, ως «ο κατ' εξοχήν χώρος του προσώπου», οφείλει να διαποτίζει τον σύγχρονο πολιτισμό με το πνεύμα της «αλήθειας ως κοινωνίας», να ενσαρκώνει τη φωτεινή χριστιανική οικουμενικότητα, που είναι ένας πολιτισμός κοινωνίας και ετερότητας.

.....
226. Δεληκωνσταντή, ό.π. ,. www.ec-patr.org

227. Μ. Καρδαμάκη, *Ορθόδοξη πνευματικότητα. Η αυθεντικότητα του ανθρωπίνου ήθους*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1993, σ. 93.

«Η Ορθοδοξία», όπως τονίζει ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, «με άξονα την έννοια του προσώπου μπορεί να δείξει προς μια παγκοσμιότητα που θα σέβεται τη διαφορά και την ετερότητα, που δεν φοβάται τον άλλο, όσο διαφορετικός και αν είναι αυτός, ακόμα και στη θρησκεία του, αλλά θα τον αγκαλιάζει ως αδελφό».²²⁸ Μόνον άνθρωποι που έχουν ταυτότητα, είναι σε θέση να σεβαστούν τη διαφορετικότητα, την ταυτότητα του άλλου. Γι' αυτό και η διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητας των ανθρώπων είναι προϋπόθεση της επικοινωνίας και της παγκοσμιότητας.²²⁹ Όπως τονίζει ο καθηγητής Γεώργιος Μαντζαρίδης «η παγκόσμια κοινωνία δεν οικοδομείται με την ομογενοποίηση των ανθρώπων, αλλά με την ανύψωσή τους ως προσώπων».²³⁰

Όπως λέγει και ο Χρήστος Γιανναράς αυτό το οποίο ζούμε εμείς οι χριστιανοί ως Εκκλησία, ως ευχαριστιακή και εσχατολογική κοινωνία των σχέσεων, δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη ζωή μας μέσα στον κόσμο σε όλες τις διαστάσεις της, δεν μπορεί αυτοί που έχουν κοινωνήσει τη Ζωή μέσα στην Ευχαριστία να μην ζουν ευχαριστιακά, να μην βιώνουν τη δράση τους στον κόσμο ως «λειτουργία μετά τη λειτουργία», φυσικά όχι χωρίς την ένταση της διαλεκτικής του «ήδη» και «όχι ακόμη» της Βασιλείας του Θεού.²³¹

«Στο έργο του Παπαδιαμάντη» σύμφωνα με την άποψη του Γιάννη Σακελίωνα, «υπάρχουν ορισμένα θεμελιακά στοιχεία, που όχι μόνο δεν μπορούμε να αρνηθούμε την ύπαρξη τους, αντίθετα κάνουν το έργο του και νέο κι αναπάντεχο. Και τούτα είναι:

.....
228. Ι. Ζηζιούλα, «Το δίκαιον του προσώπου», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 72 (1997), τεύχ. Β', Αθήνα 1997, σ. 600.

229. Ι. Ζηζιούλα, «Πολιτιστικές ταυτότητες και παγκοσμιοποίηση», σ. 31.

230. Γ. Μαντζαρίδης, *Παγκοσμιοποίηση και παγκοσμιότητα*, σ. 28.

231. Χρ. Γιανναράς, «Το εμπειρίστατο της Ορθοδοξίας και η αποστολή της στο άμεσο μέλλον», σ. 188

Α) Η αναγκαιότητα (στην εποχή μας περισσότερο) ν' αναζητήσουμε την πολιτιστική και πολιτική μας ταυτότητα μέσα στον κόσμο της χαμένης Ρωμιοσύνης. Τι σημαίνει άλλωστε η ομολογημένη στην εποχή μας ανάγκη, να ανοίξουμε έναν ελληνικό δρόμο προς νέες πολιτικές εξελίξεις; Έστω κι αν η ομολογία αυτής της ανάγκης αποτελεί ακόμα ένα σύνθημα άδειο συχνά από πνευματικό (αλλά και πολιτικό) περιεχόμενο, κι όχι ουσιαστική παραδοχή της ανάγκης για αναδρομή στις πνευματικές μας ρίζες και μαζί αλλαγή και ανανέωση μέσα απ' αυτές.

Β) Η αναγκαιότητα ν' ασφαλίσουμε τη δημοκρατική μας οργάνωση με την τίμια κι ενεργητική παρουσία μας μέσα στους θεσμούς, η ανάγκη επίσης μιας δημοκρατίας της βάσης πριν απ' όλα κι όχι της κορυφής (αφού η πρώτη αυτή προϋποθέτει τη δεύτερη).

Γ) Η ομολογία της ανάγκης μιας εθνικής αφετηρίας, που δε είναι άλλη από κείνη που υπήρχε (και χάθηκε) τον καιρό που άρχισε η νεότερη περιπέτεια αυτού του τόπου.

Δ) Τέλος η παραδοχή ότι η πολιτική πορεία ενός λαού πρέπει να καθορίζεται- θετικά και αρνητικά- απ' την πολιτιστική του παράδοση, τη ζωντανή λαϊκή του παράδοση, που είναι μια δυναμική πορεία μέσα στο χρόνο. Αυτή που ζωοποιεί, ανανεώνει τους θεσμούς και στερεώνει τα ελεύθερα πολιτεύματα των ανθρώπων, χρήσιμη πάντα για την αυτογνωσία μας (την εθνική και την ανθρώπινη), καθώς είναι μια υπόθεση ποιότητας».²³²

«Θα χρειαστεί» θα μας πει Παναγιώτης Κανελόπουλος, ένας σύγχρονος Έλληνας πολιτικός και στοχαστής, σ' ένα άρθρο του στην εφημερίδα το **Βήμα**, «μια μεγάλη Έξοδος , σαν εκείνη που σημειώθηκε- με τη μαγική ράβδο του Μωυσή- μέσα από την Ερυθρά Θάλασσα.

Θα χρειαστεί μια έξοδος προς ένα μέλλον, που να έχει συνείδηση του παρελθόντος, να διασώσει από κει στοιχεία ζωής και πνευματικές αξίες και ταυτόχρονα να προχωρήσει στην αντιμετώπιση των κινδύνων, που προκαλούν τα νέα συστήματα ζωής-τα σχεδόν υπερφυσικά συστήματα ζωής- που έχει ο ανθρώπινος νους κατασκευάσει...».²³³

.....
232. Γιάννη Σακελίωνα, *Σύγχρονες πολιτικές διαστάσεις στο έργο του Παπαδιαμάντη*, ό.π., σ.51

233. Παναγιώτη Κανελόπουλου « Μόνο μια νέα Έξοδος θα σώσει την κοινωνία» εφημερίδα το ΒΗΜΑ(13-3-77)

Ο «ρεαλισμός» της εποχής μας, μας οδηγεί ολοταχώς σε μια συνεχή απώλεια μνήμης και ο άνθρωπος μέσα στα άγχη και την αλλοτρίωση της σύγχρονης ζωής και πραγματικότητας, ωθείται στο να γκρεμίζει αδιάκοπα τις γέφυρες, κόβοντας τον ομφάλιο λώρο που τον συνδέει με τη «μήτρα» της ιστορίας του. Αυτό είναι το «κατάλληλο μικροκλίμα», μέσα στο οποίο θα «ωριμάσει» η συνθήκη της πτώσης, στο χωνευτήρι αυτό που λέγεται παγκοσμιοποίηση.

«Τι θα γίνει άραγε» αναρωτιέται ο Γ. Σακελίωνας «αυτός ο κόσμος του Παπαδιαμάντη μέσα στην αλματική πρόοδο της εποχής μας, όπου τα πάντα τείνουν να ισοπεδωθούν, να μην επιτρέπουν δηλαδή τις ιδιαίτερες εθνικές φυσιογνωμίες και παρουσίες, που ακόμα επιζούν στην εποχή μας, μια εποχή που δεν της ανήκουμε πια αφού ήδη δημιουργήσαμε (ή υποταχθήκαμε σε) μια καινούργια, που όμως και αυτή δεν είναι δικιά μας, αφού δεν την έχουμε κατακτήσει ολοκληρωτικά;»²³⁴

Την απάντηση σ' αυτό το ερώτημα δίνει ο Στέλιος Ράμφος, προσφέροντας μια καινούργια διάσταση... «Δεν υπάρχουν περιθώρια για εξαιρέσεις σ' έναν διαπλανητικό πολιτισμό, όπως ο σύγχρονος, υπάρχουν όμως όλες οι δυνατότητες για μια ενεργητική συμμετοχή στο ξετύλιγμα του. Το αίτημα του Παπαδιαμάντη είναι ακριβώς αυτό κι αν προτίμησε τη μοίρα του συγγραφέα απ' το ράσο του μοναχού, είναι διότι μόνον έτσι θα μπορούσε να το υπηρετήσει...».²³⁵

Για αυτό και κάθε φορά που τον μελετάμε τον βρίσκουμε καινούριο, επίκαιρο, παρόντα και τον χαιρόμαστε νέο. Κι αυτή η πνευματική του νιότη είναι ένα κατόρθωμα, αποτέλεσμα μακράς θητείας και άσκησης, όχι μόνο για κείνους που μπορούν –όσο ζουν- ν' ανανεώνονται, αλλά και για τους μεγάλους που μπορούν να είναι νέοι κι ύστερα από το θάνατο τους.

«Ο Παπαδιαμάντης δεν έγραψε για ν' αποδείξει κάτι» θα πει ο Χρήστος Βακαλόπουλος στο μελέτημα του «Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας», «αλλά για να υπηρετήσει το κοινό ελληνικό αίσθημα, τον παράξενο τρόπο των Ελλήνων, αυτόν τον τρόπο που σήμερα πολεμάμε με όλες μας τις δυνάμεις, μπλεγμένοι στην άρνηση της ζωής και στην αισθητικοποίηση του θανάτου.

234. Γ. Σακελίωνα., στο ίδιο

235. Στέλιου Ράμφου, *ό.π.*, σ. 53

Πενήντα χρόνια πριν [1961], σ' ένα κείμενο τραγικά επίκαιρο, ο Ζήσιμος Λορεντζάτος σημείωνε : « Ή θα πάρουμε στα σοβαρά τον κόσμο που μας παρουσίασε, ολόκληρο όμως τον κόσμο της ορθόδοξης ελληνικής χριστιανοσύνης, ως τις ακρότατες συνέπειες του και τότε θα προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τον Παπαδιαμάντη όχι μόνο σαν λογοτέχνη, αλλά σαν πνευματικό μας κεφάλαιο- αυτό δεν ισχυριζόμαστε πως είναι;- ή αλλιώς θα γυρίσουμε πίσω στις αισθητικές επιφάνειες, στη "λογοτεχνία" ή στην ψυχολογία των διηγημάτων και θα θερίσουμε ότι σπείραμε: την άσκοπη νεροτριβή της ευαισθησίας μας. Όσοι θέλουν είναι ελεύθεροι να το κάνουν αυτό. Μόνο που χάνουν το δικαίωμα να παίρνουν τον Παπαδιαμάντη στα σοβαρά, ή αν τον πάρουν στα σοβαρά, τότε χάνουν το δικαίωμα να παραμερίζουν αφρόνιστα όσα λάτρευε εκείνος και τα είχε κάνει ζωή του, ή να τα θεωρούν μόνο «ποίηση και γραφικότητα» και να συνεχίζουν με το αζημίωτο ατομικά πάρε δώσε- όσοι άνθρωποι τόσες εντυπώσεις- με τις αισθητικές επιφάνειες. Διέξοδος δεν υπάρχει». ²³⁶

«Μια μέρα το παρελθόν θα μας αιφνιδιάσει με τη δύναμη της επικαιρότητας του. Δε θα' χει αλλάξει εκείνο αλλά το μυαλό μας. Ένα ψήλωμα νοητό που θα χρειαστεί να το ξανανέβουμε, για να εκτιμήσουμε σωστά τις διαστάσεις των πραγμάτων γύρω μας. Από ένα τέτοιο ψήλωμα είναι που πρέπει να θεωρήσουμε και τη χώρα του Παπαδιαμάντη. Τότε μόνο θα καθαρίσει το τοπίο, για να φανούν οι σταθερές που το συνέχουν». ²³⁷

Ο Ορθόδοξος πιστός του σήμερα, ως εκκλησιαστική ύπαρξη που αντλεί την πληρότητα της ταυτότητά της από τα Έσχατα, δεν μπορεί να παραμένει κλεισμένος στην αυτάρκεια μιας ατομικής πίστης και βεβαιότητας, να είναι εσωστρεφής, αδιάφορος και υποτονικός, αλλά είναι φλεγόμενος άνθρωπος, δημιουργικός και αγαπητικός, ανοικτός, άνθρωπος με νεανική πνοή, όλος φως.

236.Χρήστου Βακαλόπουλου, «Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας» ό.π., σ 199, 201

237.Οδυσσέα Ελύτη , *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Γνώση, 1989, σ.17

"Υμεῖς ἐστέ τό φῶς τοῦ κόσμου. Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη. Οὐδέ ἄπτουσι λύχνον και τιθέασιν αὐτόν ὑπό τόν μόδιον, ἀλλ' ἐπί τήν λυχνίαν καί λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ".²³⁸ Μόνον ὅ,τι εἶναι φως εἶναι Ορθοδοξία και ο Παπαδιαμάντης εἶναι φως, φως ἀσβηστο, αἰώνιο...

Ἐτσι θεωρώντας τῆν ανακυκλούμενη επικαιρότητα τοῦ Παπαδιαμάντη ἕναν αἰῶνα πια ἀπό τότε που ἀποδήμησε «εις Κύριον», θα μπορούσαμε να καθησυχάσουμε τις ἀνησυχίες τοῦ φίλου τοῦ Μαλακάση για τῆ μεταθανάτια καταζίωση τοῦ ἢ για τῆ διαρκή και συνεχῆ τοῦ επικαιρότητα, ὅταν λέει:

**« Και σε ρωτάω καλέ μου ἀξέχαστε μου
θα σε ξανάιδω-πες μου- ἄλλη φορά
θα σε μαντέψω πουθενά ἢ ποτέ μου
και σ' ἔχασα για πάντα ἀληθινά;**

**Το πνεύμα ἐκείνο-ἐκείνο!-σφραγισμένο
με τῆ χρυσή σφραγίδα τοῦ φωτός
ἔσβησε, πάει, ἢ να το περιμένω
να με ξαναφωτίσει μ' ἄλλο φως;»**²³⁹

238.Ματθ. 5,14-15

239.Μ. Μαλακάση, *ΑΠΑΝΤΑ*- επιμέλεια Γ. Βαλέτας, Αθήνα, 1964, τόμος 1, σ. 203

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

- Νύσσης Γρηγ., *Ομιλία εις Εκκλησιαστήν* 4 PG 44,664D, σ σ 616-754
- Παπαδιαμάντης Αλέξ., *Αγνάντεμα, τ', ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ. 9, σ σ 143-152.
-*Βαρδιάνος στα Σπάρκα, ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.2, σ σ.123-273.
- *Βενέτικα, τα, ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος, (Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.13, σ σ.21-39
-*Γλώσσα και κοινωνία,ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος, (Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.14, σ σ.163-179
- *Γυφτοπούλα, η, ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος, (Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.5, σ σ.19-488.
-*Ελαφροΐσκιωτοι, οι, ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος, (Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.8, σ σ.37-74.
- *Έμποροι των Εθνών, ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος, (Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.3, σ σ.21-333.
- *Ενιαύσιο θύμα, ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος, (Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.9, σ σ.163-176.
-*Έρως-Ήρως, ΑΠΑΝΤΑ* Βιβλιοθήκης του Βήματος, (Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.9, σ σ.93-119.

-*Ιερείς των πόλεων και ιερείς των χωρίων*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.15, σ σ. 173-181.
-*Κακόμης, ο*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.10, σ σ. 233-243.
-*Καλόγερος, ο*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.7, σ σ. 77-118.
-*Κάλτσα της Νώενας, η*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.12, σ σ. 63-65.
-*Λαμπριάτικος ψάλτης, ο*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.8, σ σ. 93-133.
-*Μαυρομαντηλού, η*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.6, σ σ. 125-147.
-*Μοιρολόι της φώκιας, το*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.12, σ σ. 113-117.
-*Νεκρανάθεμα εις την μνήμη των*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.13, σ σ. 217-225.
-*Νεκρός ταξιδιώτης*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.12, σ σ. 173-184.
-*Ολόγυρα στη λίμνη*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.7, σ σ. 171-204.
-*Παπα-Αμαμάντιος Οικονόμος*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.14, σ σ. 223-224.

-*Πάσχα Ρωμαίικο*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του
 Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος),
 Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.6, σ σ. 161-168.
- *Πατέρα στο σπίτι*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του
 Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος),
 Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.8, σ σ. 263-270.
-*Πολιτισμός εις το χωρίον, ο*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του
 Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος),
 Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.6, σ σ. 247-276
-*Ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου, ο*, ΑΠΑΝΤΑ
 Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ.
 Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.11, σ σ.
 203-221.
-*Σπιτάκι στο λιβάδι, το*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του
 Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος),
 Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.9, σ σ. 69-80.
-*Σταχομαζώχτρα, η*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του
 Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος),
 Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.6, σ σ. 69-83.
-*Φόνισσα, η*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του Βήματος,(Φιλολογική
 επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος,
 τόμ.1, σ σ. 21-185.
-*Χαλασοχώρηδες, οι*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του
 Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος),
 Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.7, σ σ. 205-299.
-*Χριστός Ανέστη του Γιάννη, ο*, ΑΠΑΝΤΑ Βιβλιοθήκης του
 Βήματος,(Φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος),
 Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, τόμ.13, σ σ. 153-163.
- Χρυσόστομος Ιωάννης, *Ομιλ. εις Τιμόθεον* 17,1 PG 62,592, σ σ 501-600
-*Ομιλ. εις Τιμόθεον* 12,4 PG 62,563, σ σ 501-600
-*Ομιλ. εις Ματθαίον* 16,7 PG 57,248, σ σ 14-472

B. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Ακριβός Κώστας, «Το κοινωνικό στοιχείο στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη μέσα από τα κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας Γυμνασίου-Λυκείου» ,*Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, Μάιος 1998, σ.σ. 11-21.
- Αναγνωστόπουλος Β. Δ., «Η Μαυρομαντηλού: μια άλλη ανάγνωση» *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, Μάιος 1998, σ.σ. 22-27.
- Αντωνοπούλου Χριστίνα, «Μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση της Φόνισσας» , *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, Μάιος 1998, σ.σ. 28-32.
- Απέργης Παντελής, «Οι διαχρονικές αξίες στον Παπαδιαμάντη» *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Παπαδιαμάντη*. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, Μάιος 1998, σ.σ. 33-56.
-«Αφιέρωμα στον Αλ. Παπαδιαμάντη», *Αιγαιοπελαγίτικα θέματα* 35 (1993) σ. 28
- Αριστηνός Γιώργος , «Ο αιρετικός Παπαδιαμάντης» , *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, Μάιος 1998, σσ 57-64.
- «Οι επίλογοι στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη», *Πρακτικά Β΄ διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Εκδ. Δόμος ,Αθήνα 2002, σ. 80
- Αριστοτέλους Πολιτικά 1,4,1254a
- Αυγουστίδης Αδαμάντιος, π., «Η θέση της επιθετικότητας στην ανθρωπολογία της Κλίμακος του αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου», στο έργο *Η ανθρώπινη επιθετικότητα – Ποιμαντική και ψυχολογική προσέγγιση στην Κλίμακα του Αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου*, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1999, σ. σ.123-132

- Βακαλόπουλος Χρήστος , «Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας»,(*Αντί*, τ.463 (1991)), αναδημοσιεύθηκε στην συλλογή κειμένων του ίδιου *Από το χάος στο χαρτί*, επιμέλεια Ν. Δ.Τριανταφυλλόπουλος, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» , Αθήνα 1995, σ.σ. 196-201
- Βαλέτας Γ., *Παπαδιαμάντης. Η ζωή- Το έργο-Η εποχή του*, Αθήνα, Εκδ. Βίβλος,1957.
- Βάρναλης Κώστας , *Αισθητικά-κριτικά, Δοκίμια –Μελέτες*,τόμος Β΄, Αθήνα , Εκδ. Κέδρος, 1984
- Βερίτης Γ., «Το αναμορφωτικό κίνημα των Κολλυβάδων και οι δύο Αλέξανδροι της Σκιάθου», *Ακτίνες*, τ. 36 (1943) σ.σ. 99-110
- Γεωργακόπουλος Ι.(Μητροπολίτου Δημητριάδος), «Ισλάμ και Φονταμενταλισμός.Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση»,Επιμέλεια Λ.Καλαϊτζίδης-Ν.Ντόντος στο συλλογικό έργο: *Ισλάμ και φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση*, Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος. Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2004, σσ 31-41.
- Γιανναράς Χρήστος, *Η απανθρωπία του δικαιώματος*, Αθήνα, Δόμος, 1998.
..... «Το εμπειρίστατο της Ορθοδοξίας και η αποστολή της στο άμεσο μέλλον», στο έργο: *Το εμπειρίστατο της Ορθοδοξίας και η αποστολή της στο άμεσο μέλλον*, Παγκρήτιο θεολογικό συνέδριο (21-23 Οκτωβρίου 1993), Σύνδεσμος Κρητών Θεολόγων, έκδ. Πατριαρχικού Πνευματικού Κέντρου «Άγιος Ραφαήλ», Σπήλι Ρεθύμνης, χ.χ.,σ.σ. 186-200.
- Γιαννουλάτος Α., *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία. Μελετήματα Ορθοδόξου προβληματισμού*, Αθήνα,εκδ. Ακρίτας, 2000.
- Giddens A, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών, Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, μτφρ. Κ. Δ. Γεωργά, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Γιούλτσης Βασίλειος, *Η κοινωνιολογία της θρησκείας*, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004.
- Γκασούκα Μαρία, *Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1998.

- Δάκα Ευθαλία, «Από την κοινωνία των ανθρώπων στην κοινωνία των Αγγέλων», *Η κοινωνική διάσταση στο έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, Μάιος 1998, σ.σ. 97-104
- Δεληκωσταντής Κ., *Τα δικαιώματα του ανθρώπου. Δυτικό ιδεολόγημα ή οικουμενικό ήθος;*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, 1995.
- *Το ήθος της ελευθερίας. Φιλοσοφικές απορίες και θεολογικές αποκρίσεις*, Αθήνα, εκδ. Δόμος, 1997.
- Deseille Πλακίδας (αρχιμ.), *Φιλοκαλία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1999.
- Δημητρακόπουλος Φώτης, «Ο Παπαδιαμάντης και οι Γραικύλοι» *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας Μάιος 1998, σ.σ. 105-123
- Διονυσιάτης Θεόκλητος Μοναχός, *Ο κοσμοκαλόγερος Παπαδιαμάντης*, Αθήναι, Εκδ. ΑΣΤΗΡ
- Ελύτης Οδυσσέας, *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Γνώση, 1989.
- Ζηζιούλας Ιωάννης, Μητροπολίτης Περγάμου, «Νόσος και θεραπεία στην Ορθόδοξη Θεολογία» (στο: Πρακτικά Ημερίδας, *Θεολογία και Ψυχιατρική σε διάλογο*, Επιμ. Αδαμάντιος πατήρ Αυγουστίδης, Εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1999,) σ.σ 141-156
- «Πολιτιστικές ταυτότητες και παγκοσμιοποίηση», στο έργο: *Πολιτιστικές ταυτότητες και παγκοσμιοποίηση*, έκδ. Εταιρείας Παιδείας και Πολιτισμού «Εντελέχεια» Εκπαιδευτήρια Γείτονα και Κωστέα Γείτονα, Αθήνα 2003, σσ 25-33
- «Το δίκαιον του προσώπου», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 72 (1997), τεύχ. Β', σ.σ. 585-602.
- Ζιάκας Ι. Θεόδωρος, «Ληστές και θύματα. Ήτοι λόγος περί φιλανθρωπίας», στο *Συλλογικό έργο (συλλογή άρθρων) Περί φιλανθρωπίας*, Εκδ. art-emis, Αθήνα 2009, σ.σ. 16-21
- Ζουμπουλάκης Σταύρος, *Προλογικό σημείωμα στον όγδοο τόμο των Απάντων του Αλ. Παπαδιαμάντη*, από τη Βιβλιοθήκη του Βήματος., Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, σ.σ. 11-19

- Καλογερόπουλος Άγγελος, *Προλογικό σημείωμα στον ενδέκατο τόμο των Απάντων του Αλ. Παπαδιαμάντη*, από τη Βιβλιοθήκη του Βήματος, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, σσ 11-16
- Κανελόπουλος Παναγιώτης «Μόνο μια νέα Έξοδος θα σώσει την κοινωνία»
Το ΒΗΜΑ (13-3-77)
- *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας*, Αθήναι, 1953.
- Καράμβαλης Δημήτρης, «Η κοινωνική διάσταση στη Φόνισσα του Αλ. Παπαδιαμάντη» , *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος Μάιος 1998, σ.σ. 143-154
- Καργάκος Σαράντος , *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. Αρμός, 2003
- *Ξαναδιαβάζοντας τη Φόνισσα. Μια νέα κοινωνική και πολιτική θεώρηση του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. GUTENBERG, 1977.
- Καρδαμάκης Μ., *Ορθόδοξη πνευματικότητα. Η αυθεντικότητα του ανθρωπίνου ήθους*, Αθήνα εκδ. Ακρίτας, 1993.
- Καρέλη Ζωή , «Νύξεις» , *Φώτα Ολόφωτα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο*, Αθήνα 1981, σ.σ. 89-91
- Κεσελόπουλος Ανέστης, *Η λειτουργική παράδοση στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*. Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσ/νίκη 2000.
- *Από τον Παπαδιαμάντη στον Πεντζίκη*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Το Παλίμψηστον, Σταμούλη Α.Ε., 2003
- «Η Εκκλησία στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη»,
Θεολογία 82 (2011).σ.σ. 25-33.
- Κοσμόπουλος Δημήτρης, «Ο φάρος και ο λιμνήν» , *Θεολογία* 82 (2011) σ.σ. 223-235
- Κωτσιόπουλος Κωνσταντίνος , *Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Πανεπιστημίου ΑΠΘ, 2005
- Μαλακάσης Μιλτιάδης, *ΑΠΑΝΤΑ*, 2 τόμοι, Επιμ. Γ. Βαλέτας, Αθήνα, 1964
- Μαλεβίτσης Χρήστος , «Ο ΑΡΧΕΓΟΝΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ», *Φώτα Ολόφωτα*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο Αθήνα, 1981, σ.σ. 291-298.

- Μαντάς Άγγελος , *Προλογικό σημείωμα στον έκτο τόμο των Απάντων της Βιβλιοθήκης του Βήματος*, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 2011, σσ 11-15
- Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Κοινωνιολογία του χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη Εκδ. Π. Πουρναρά, 1999.
-*Παγκοσμιοποίηση και παγκοσμιότητα. Χίμαιρα και αλήθεια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρναρά, 2001.
- Ματσούκας Ν., «Η Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής, Τμήμα Θεολογίας* 8(1998), σ.σ. 285- 293.
- Μερακλής Μιχάλης, «Θέματα της διηγηματογραφίας του Παπαδιαμάντη», *Τετράδια «Ευθύνης»* τ.15, (Δεκέμβριος 1981)., σ.σ. 98-112
- Μεταλληνός Γεώργιος (Πρωτοπ.), «Η Κολλυβαδική άποψη για το Διαφωτισμό», *Σύναξη* 54 (Απρίλιος-Ιούνιος 1995) σ.σ. 21-30
- Μιχαηλίδης-Νουάρος Γ. *Ο Χριστιανισμός και ο σημερινός πολιτισμός Διάλογος του χριστιανισμού με την εποχή μας*. Αθήνα, 1970.
- Μόρφου Νεόφυτος, Μητροπολίτης, «Η επικαιρότητα του Παπαδιαμάντη» *Θεολογία* 82 (2011) σ.σ. 245-254
- Μουζέλης Ν., «Κοσμοπολιτισμός: Η παγκοσμιοποίηση των αξιών και οι εχθροί τους – Η πρόκληση της Ορθοδοξίας», στο έργο: *Ισλάμ και φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση*, Συλλογικό, Επιμ. Καλαϊτζίδης Π.-Ντόντος Ν., Εκδ. Ίνδικτος, 2006, σ.σ. 107-116
- Μπαστιάς Κωστής, *Παπαδιαμάντης*, Αθήνα, εκδ. Ιωάννη Κ. Μπαστιά, 1974
- Μπέγζος Μ., «Ορθόδοξη αγωγή και παγκοσμιοποίηση», στο έργο: *Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού* (Βόλος, 15-17 Μαΐου 2004). Εισηγήσεις Σεμιναρίου, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2005, σ.σ. 145-148.
- Μπερδιάγιεφ Ν., *Περί του προορισμού του ανθρώπου*, (μτφ. Μητροπολίτου Σάμου Ειρηναίου), Αθήναι, 1950.
- Νικόδημος ο Αγειορίτης, «Λόγος εγκωμιαστικός των εν Άθω Πατέρων». *Εποπτεία*, 96 (Δεκέμβριος 1984).
- Νικολαΐδης Απόστολος, *Η Διαλεκτική ιερότητας και κοινωνικότητας στο έργο του Emile Durkheim*, Αθήνα, 2001.

- Ορφανίδης Νίκος, «Το πάθος των προσώπων και τα πάθη της ψυχής» *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, Μάιος 1998, σ.σ 248-255
- Ορφανίδου Ιωάννα, «Η Φόνισσα ως κοινωνικό μυθιστόρημα. Μια παράλληλη ανάγνωση προς τα Ρόδινα Ακρογιάλια» , *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος, Μάιος 1998, σ.σ. 256-273
- Παπαγιώργης Κωστής, *Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ*, Αθήνα, Εκδ. Καστανιώτη, 1997.
- Παπαδημητρακόπουλος Η .Χ., *Επί πτίλων αύρας νυκτερινής*, Πέντε κείμενα για τον Παπαδιαμάντη, Αθήνα, Νεφέλη, 1992.
- Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, *Επιστολή στον πατέρα του Α. Παπαδιαμάντη-Γράμματα*, με πρόλογο και σημειώσεις Octave Merlier, Βιβλιοπωλείο Ιωάννου Σιδέρη, 1934.
- Παπαζαχαρίου-Ζάχος Ε., «Ο Παπαδιαμάντης υπερασπιστής της βιοτεχνικής πόλης (χώρας) και του κώδικα συμπεριφοράς της» ,*Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος Μάιος 1998, σ.σ. 279-292
- Παπαθανασίου Στέλιος, «Παπαδιαμάντης Κοινωνιολογικός», *Θεολογία* 82 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2011) σ.σ. 237-243
- *Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και η γραμμή του ορίζοντος* , Θεσσαλονίκη, Εκδ. Μυγδονία, 2007.
- *Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στα άδυτα της δημοσιογραφίας*, Αθήνα, Μορφωτικό ίδρυμα ΕΣΗΕΑ ,2008
- *Προλογικό σημείωμα στον δέκατο τόμο των Απάντων –του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη-της Βιβλιοθήκης του Βήματος*, Αθήνα 2011, Εκδ. Δόμος, σσ 11-18
- Παπαιωάννου Μ. Μ., *Η θρησκευτικότητα του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, 1948
- Παπασπηλιόπουλος Ιγνάτιος, « Η ενότητα του «διχασμένου» και η κοινωνικότητα του «ακοινώνητου» Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη», *Η κοιν διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*, Βόλος Μάιος 1998, σ.σ. 294-305

- Περάνθης Μιχαήλ. *Ο κοσμοκαλόγερος*, Αθήνα, Εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2010
- Πέτρου Ιωάννης, *Κοινωνική δικαιοσύνη*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Παρατηρητής, 1992.
- Postman Neil, *Τεχνοπώλιο. Η υποταγή του πολιτισμού στην τεχνολογία*, Κ. Μεταλά μτφρ, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 1999.
- Προγκίδης Λάκης, «Αύρα βαθύτατα αναγεννησιακή» στο έργο *Ο Παπαδιαμάντης και η Δύση*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2002, σ.σ. 102-141
- «Ο Παπαδιαμάντης για όλη την Ευρώπη», *ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑ*, τ.ΜΑ', (2002), σ.σ. 54-55.
- Ράμφος Στέλιος, «Ανέστη και διέλυσε προαιώνια σκοτάδια», *Το Βήμα* (Κυριακή 11 Απριλίου 2004) σ.σ. 31-32
- *Η παλινωδία του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. Κέδρος, 1976.
- Σακελίωνας Γιάννης, *Σύγχρονες πολιτικές διαστάσεις στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, Θεσσαλονίκη, 1978.
- Σατρατζάνης Αντώνης, «Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και η διάσταση της ορθόδοξης πίστης στο έργο του», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος Μάιος 1998. σ.σ. 316-330
- Σαχτούρης Μίλτος, *Ποιήματα, 1945-1971*, Αθήνα, Κέδρος, 1988.
- Σταφυλάς Μιχάλης, «Ο επαναστατημένος χριστιανός Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος Μάιος 1998, σ.σ. 331-342
- Steiner G./A. Spire, *Η βαρβαρότητα της άγνοιας*, μτφρ. Σ. Βελέντζα, Αθήνα, εκδ. Scripta, 2001.
- Στοιγιάνου Βασίλειου, *Η Εκκλησία στην ιστορία και στο παρόν*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Π.Πουρναρά, 2000
- Συλλογικό, *Χριστιανικόν Συμπόσιον Β'*, Αθήνα, Εκδ. Εστία, 1968
- Συλλογικό, *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ημερολόγιο 1998- Συγγραφείς στοχρόνο*, Αθήνα, Εκδ. Διάμετρος, 1998

- Τριανταφυλλόπουλος Ν. Δ., *Αποσπινθηρίζοντας-Σπουδάματα στον Παπαδιαμάντη*, Εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2008.
-*Δαιμόνιο μεσημβρινό, Έντεκα κείμενα για τον Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη, 1978
- Φαρίνου Μαλαματάρη Γ., *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη*, 1887-1910, Αθήνα, Κέδρος, 1987.
- Φραγκούλας Ν. Ιωάννης, *Νοσταλγικός περίπατος στο νησί των δύο Αλεξάνδρων τη Σκιάθο*, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 1990
- Φρέρης Γιώργος, «Η κοινωνική όψη του εφήβου στο έργο του Παπαδιαμάντη», *Η κοιν. διάσταση στο έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος Μάιος, 1998. σ.σ. 343-356
- Χειμώνας Χρήστος, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: 1800...1900...ή 2000 και...», *Η κοιν διάσταση του έργου του Αλ. Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Μάιος 1998 σ.σ. 368-370
- Χρυσάφης Τάσος, *Η αποκρυπτογράφηση του Παπαδιαμάντη*, Σέρρες, 2000.
- Χρυσόστομος Μητροπολίτης Χαλκίδος, «Η Ορθόδοξη Πνευματικότητα και ο Παπαδιαμάντης», *Θεολογία*, 82 (Οκτ-Δεκ 2011), σ.σ. 9-24
- Huntington Samuel «Συνέντευξη στον Θανάση Λάλα», *Βημαγazine*, (7-7-2002), σ.σ. 25-31.
- Verghese P., «Societe seculiere ou communaute pluralist?» *Eglise et societe*, τ. 4, σ. 218
- Weber Max, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφρ. Μιχ. Γ. Κυπραίου, Αθήνα, Gutenberg, 1978

Γ. ΙΣΤΟΓΡΑΦΙΑ

Δεληκωνσταντής Κ. «Η Εκκλησία και η Παγκοσμιοποίηση», (21 Ιουνίου 2007).

www.ec-patr.org

Πανιερώτατος Μητροπολίτης Πάφου κ. Γεώργιος «Η ισότητα ως χριστιανική αξία καταξιώνει την ανθρώπινη ύπαρξη και θεμελιώνει την ηθική συνείδηση, σ' ένα κόσμο που βιώνει τις τραγικές επιπτώσεις της ανισότητας, της κοινωνικής αδικίας και γενικότερα τον κοινωνικό αποκλεισμό»(5/7/12) www.impaphou.org./news_article/79.aspx